ВИДАВНИЦТВО РАНОК

НАВЧАННЯ БЕЗ МЕЖ

Оксана Комаровська, Світлана Ничкало, Валерія Власова

МИСТЕЦТВО

8

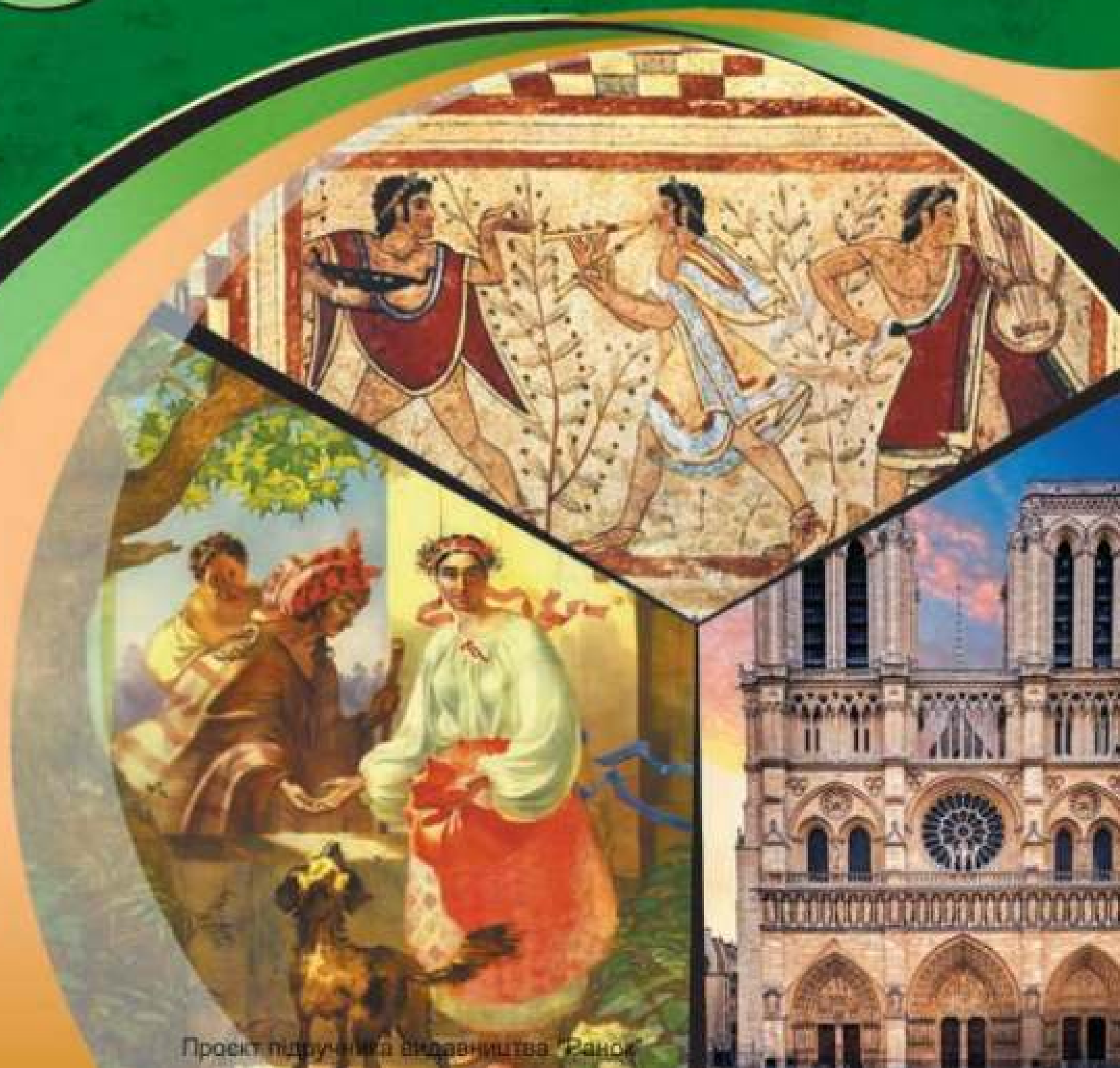

Проєкт підручника видавництва "Ранок"

Оксана Комаровська,
Світлана Ничкало, Валерія Власова

МИСТЕЦТВО

Підручник інтегрованого курсу для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

ТОВ Видавництво «Ранок»

Створено відповідно до модельної навчальної програми
«Мистецтво. 7–9 класи (інтегрований курс)»
для закладів загальної середньої освіти
(авт. Івасюк О. М., Комаровська О. А.,
Власова В. Г., Гринишина Л. М., Кізілова Г. О.,
Лобова О. В., Назар Л. Й.)

Оксана Комаровська
Світлана Ничкало
Валерія Власова

МИСТЕЦТВО

Підручник інтегрованого курсу для 8 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

rnk.com.ua/107949

Інтерактивний електронний додаток до підручника

Київ · Харків
Видавництво «Ранок»
2025

УДК 7:37.016(075.3)
М65

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 10.03.2025 №431)

Підручник створено відповідно до модельної навчальної програми «Мистецтво. 7–9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Івасюк О. М., Комаровська О. А., Власова В. Г., Гринишина Л. М., Кізілова Г. О., Лобова О. В., Назар Л. Й.)

Мистецтво : підруч. інтегрованого курсу для 8 кл.
М 65 закл. загал. серед. освіти / О. А. Комаровська,
С. А. Ничкало, В. Г. Власова. — Х.: Вид-во «Ранок»,
2025. — 256 с.: іл.
ISBN

УДК 7:37.016(075.3)

Інтерактивний електронний додаток доступний за QR-кодом або посиланням **rnk.com.ua/107949**

ЗРОБЛЕНО В УКРАЇНІ

ISBN

© Комаровська О. А., Ничкало С. А., Власова В. Г., 2025
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2025

ЗМІСТ

Тема 1. Погляд на світ крізь призму давніх цивілізацій

Трипільська культура — гордість України 7
Музичні артефакти на теренах прадавньої України 12
Шумер і Єгипет: краса та велич Давнього Сходу 17
Музичні подорожі в часі країнами й континентами 24

Тема 2. Мистецька картина життя очима античної людини

Мистецтво Давньої Греції: у прагненні до ідеалу 31
У пошуках досконалості: музика доби античності 38
Мистецькі звершення Давнього Риму 45
В античному театрі 54

Тема 3. Чи справді Середньовіччя було похмурим?

У золотому сяйві віри: мистецтво Візантії та Русі 63
Із життєдайних джерел. Звуковий простір Візантії та Русі 71
Між каменем і світлом: романський і готичний стилі 77
Видатна особистість в історії мистецтва 86
Музика в храмах і на вулицях середньовічної Європи 87

Тема 4. Людина Ренесансу: хто вона?

Зліт на крилах Ренесансу 93
Музичні відкриття Ренесансу 100
Промені Відродження в Україні 106
Ренесанс на театральних підмостках 113

Тема 5. Від бароко до рококо

Від величі до грайливості: мистецтво бароко й рококо 119
Динаміка життя в музиці бароко. Генії поза часом 127
Українське бароко: розквіт національного мистецтва 134
Музичне різнобарв'я українського бароко 142

Тема 6. Взірцевий класицизм

Класицизм: натхнення античності 149
Генії музичного класицизму: віденська класична школа 157
У культурному просторі Європи: класицизм в Україні 164
Класицизм в Україні. Незабутні імена українських геніїв 171

Тема 7. Мрії та міфи романтизму

На крилах романтизму 177
Пошуки мрії та контрасти музичного романтизму 185
Романтична душа України в мистецтві 192
Український романтизм: утвердження національного духу 200

Тема 8. Реалістичний погляд на світ

Правда життя у творах реалізму 209
Достовірність життя в музично-сценічних образах 216
Національні образи українського реалізму 222
Пошуки реалізму на українській сцені 230

Тема 9. Миттєвість вражень у художніх образах

Краса мінливого світу в мистецтві імпресіонізму 237
«Враження» у звуках: музичний імпресіонізм 244
Живопис, що звучить. Український звукопис. Творча робота 248

Джерела 253
Глосарій 254

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ

Державний Прапор України

Державний Герб України

Державний Гімн України

Музика Михайла Вербицького *Вірші Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запанує́м і ми, браття, у своїй сторонці.

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

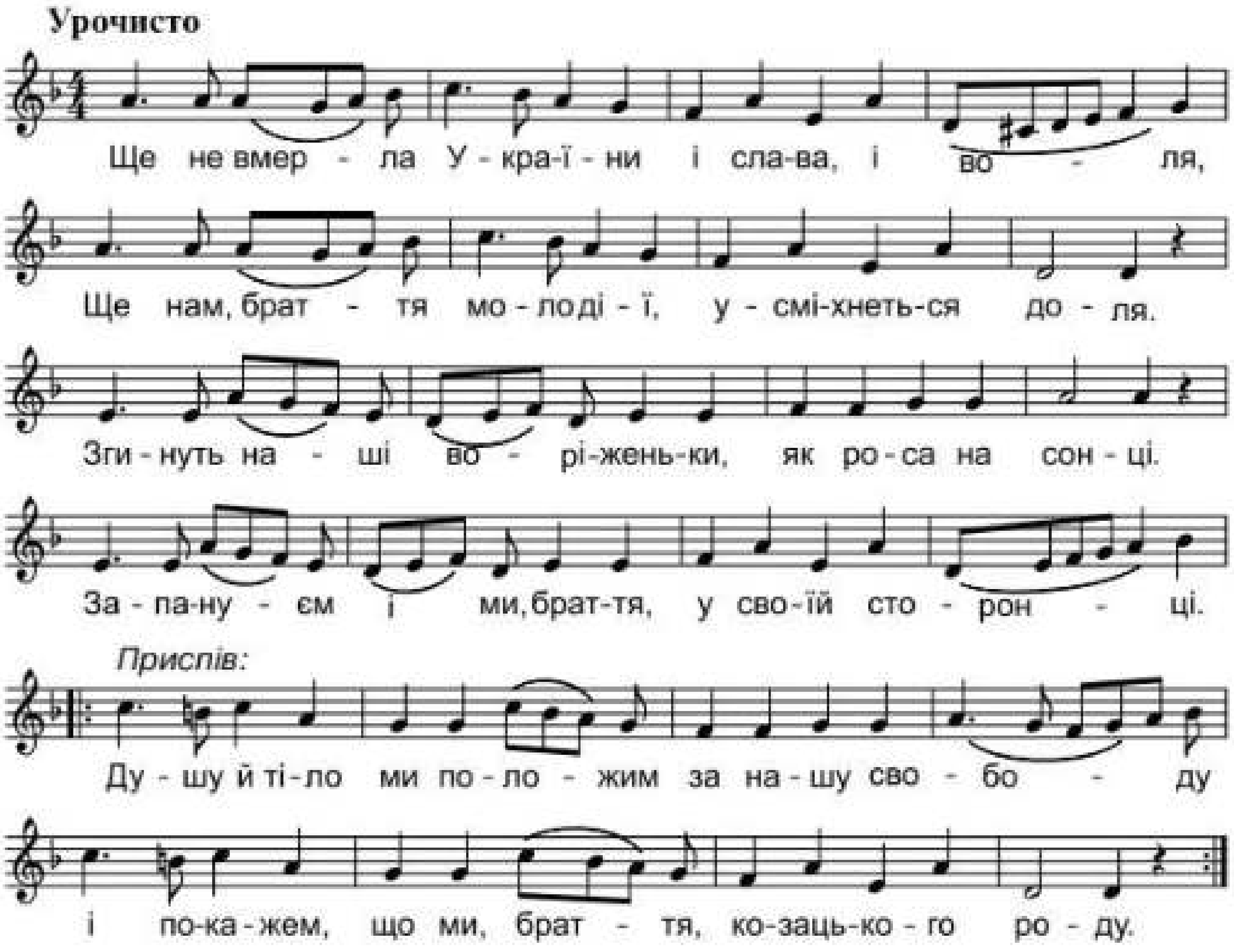

ПЕРЕДМОВА

Любі восьмикласниці й восьмикласники!

Тема цього навчального року — «Мистецьке минуле людства очима сучасної людини. Художні стилі й напрями».

Ви мандруватимете в часі й просторі, знайомлячись із художніми творами минулих епох, міркуватимете про їхню важливість для сучасної людини. І щоразу будете переконуватися в тому, що в усі періоди існування України наше мистецтво було і є суголосним світовим культурним процесам.

Мистецтво — це розмаїття стилів, особливості яких ви будете пізнавати протягом навчального року, опановуючи найтонші нюанси художнього світу певної доби, країни, митців. Вам належить з'ясовувати, що саме є поштовхом для виникнення чи зміни стильової епохи, як пов'язані між собою твори різних видів мистецтва певної доби. І наприкінці навчального року зможете самостійно визначити, що таке «стиль у мистецтві».

Не забувайте: ви креативні, винахідливі, талановиті, самостійні у своїх поглядах і рішучі у втіленні творчих задумів.

Щасти вам у навчанні!

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

- Подумайте й дайте відповідь
- Цікавий факт
- Дізнайтеся більше, скориставшись електронним освітнім ресурсом
- У вільний час
- Колективна робота, дискусія
- Виконайте пісню
- Словник

Тема 1.
ПОГЛЯД НА СВІТ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДАВНІХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Знання витоків мистецтва є надзвичайно важливим, оскільки воно дає можливість глибше зрозуміти, як людина почала виражати свої думки, почуття й світогляд через зорові образи, звуки та форми. Знайомлячись із художньою творчістю первісних культур, давніми артефактами, ми можемо простежити еволюцію художнього мислення, прагнення людини пізнати красу, навчитися творити її, знайти гармонію.

Мірилом виразності художнього образу є стиль. Що ж таке «стиль»?

Пізнання художніх стилів розпочинаємо з артефактів, знайдених під час археологічних розкопок на території рідної України. Свої таємниці нам відкриють Мізинська культура й загадкове Трипілля — через архітектуру, ремесла, декоративно-прикладне мистецтво, відомості про музику, танцювальну творчість. Видатні цивілізації Шумер і Давній Єгипет, а також острови Океанії, країни Африки, Близького й Далекого Сходу, Американського континенту, Європи поділяться з нами своїми давніми унікальними художніми скарбами.

Ми дізнаємося про зміст поняття «археологічна культура» та її важливість для пізнання мистецтва. Для нас звучатиме прадавня музика, реконструйована вченими — дослідниками музичної археології.

Електронний інтерактивний додаток

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА — ГОРДІСТЬ УКРАЇНИ

? Що таке «археологічна культура»? Які найдавніші археологічні пам'ятки на українських землях вам відомі?

Подорож у мистецьке минуле людства розпочинаємо в рідній Україні. Адже саме на українській землі та частково на території сучасних Румунії й Молдови виникла в VI тис. до н. е. унікальна землеробська цивілізація, одна з найбільш розвинених у тогочасному світі. Вона проіснувала майже три тисячоліття.

Численні археологічні знахідки свідчать, що мистецтво трипільців мало свій стиль, який вирізняє його з-поміж інших давніх культур. У ньому відображені побут, традиції та вірування, уявлення про земний і потойбічний світи, відчуття прекрасного.

ℹ Дізнайтеся історію заснування Київського обласного археологічного музею в селищі Трипілля. Чим цінні його експонати?

Трипільська культура уславилася передусім **керамічними виробами**. Стародавні гончарі досягли високого рівня майстерності у виготовленні різноманітного посуду для використання в господарстві й релігійних обрядах: горщиків, глеків, мисок, кубків, амфор та ін.

Призначення деяких виробів дивної форми, наприклад, так званих «біноклів» (були ще «моноклі», «триноклі»), досі не встановлене.

Роздивіться трипільський «бінокль». Опишіть особливості форми цього предмета. Який вид національного українського посуду він нагадує? Пофантазуйте, де і як могли використовувати цей предмет.

У трипільців ще не було гончарного кола, тож вони виготовляли посуд у техніці ручного ліплення. Тим більше захоплює його висока якість, розмаїття й досконалість форм, висока майстерність і витонченість виконання.

1

2

3

4

1. Знахідки біля с. Трипілля (малюнок В. Хвойки)
2. Будівля Київського обласного археологічного музею, с. Трипілля, Київська обл.
3. Біноклеподібний керамічний виріб
4. Трипільський керамічний виріб «трикль»

1

3

1. Гуцульські дерев'яні таріль і дзбанок, прикрашені різьбленими візерунками, що нагадують трипільські мотиви
2. Зразки трипільського орнаментального посуду, знайденого на території України
3. Давні елементи українських писанок: «трипільська Берегиня», спіралі, хвилі та ін.
4. Трипільська глиняна скульптура — одна з перших творчих спроб людини осмислити красу

2

Краса трипільської кераміки вирізняється яскравою самобутністю. Для її оздоблення використовували природні фарби червоного, білого й чорного кольорів. Складні геометричні орнаменти й стилізовані зображеннями людей, тварин, рослин і фантастичних істот — характерні мотиви трипільського гончарства.

Окремі елементи орнаментів — плавні хвилеподібні лінії, заокруглені форми, спіралі, горизонтальні, діагональні риски, овали, ромби, хрести, меандри — утворюють дивовижне враження єдиного безкінечного руху.

Багато елементів трипільських орнаментів збереглося в українському народному мистецтві: писанкарстві, вишивці, різьбленні.

Важливим джерелом інформації про духовний і культурний світ давньої Трипільської цивілізації є витвори скульптури, що мали ритуальне призначення. Найпоширенішими є жіночі

4

5

6

7

статуетки, які символізували родючість, материнство та культ богині-матері. Зазвичай у них вкладали зернятка пшениці й інших рослин, глиняні кульки, що символізували дитину. Відомі «трипільські мадонни» — зображення матері з немовлям на руках.

Досить умовні, але разом із тим майстерно виготовлені й упізнавані керамічні статуетки тварин, переважно свійських — корів, волів, овець. Трапляються й фігурки волів, запряжених у сани й навіть колісні вози. Напевне, вони також мали обрядово-магічне призначення.

? Зверніть увагу на красу трипільських керамічних виробів. Чим саме вони вам подобаються? Розкажіть (напишіть) про це.

Ознаки мистецтва мала й **архітектура** трипільців. Традиційно будинок був зведений із брусів, поставлених сторч, його стіни обмазували зовні та зсередини грубим шаром глини. Двосхилий дах перекривали солом'яними або

8

9

5. Експонат музею в заповіднику «Трипільська культура», с. Легедзине, Черкаська обл.
6. Фігурка трипільського божества жіночої статі (знайдена В. Хвойкою)
7. Фрагменти жіночих фігурок трипільської скульптури
8. Трипільці сповідували культ бика — символа родючості та багатства
9. Реконструкція трипільського поселення

1

2

3

очеретяними снопами. Свої житла, зазвичай двоповерхові, трипільці прикрашали розписами, які наділяли магічними властивостями.

? Проаналізуйте особливості трипільського житла й традиційної української хати. Чи схожі вони за технологіями будівництва? Чим відрізняються?

✱ Нині в Україні виявлено понад дві тисячі поселень-протоміст Трипільської культури, одинадцять із них — справжні стародавні «мегаполіси». Їхня більшість була розташована на території Черкаської області між селами Легедзине й Тальянка.

У трипільців була й храмова архітектура. Міжнародною сенсацією стало відкриття 2012 р. в селі Небелівка Кіровоградської області, на місці великого протоміста, залишків двоповерхового храму з колонадами й настінними розписами. То був найбільший храм тогочасної Європи. На його місці знайдена велика кількість ритуальної кераміки: фігурки людей, фрагменти посуду, глиняна модель храму, навіть золоті прикраси та, ймовірно, астрономічний календар — так званий «небелівський диск».

4

1. Модель реконструкції Небелівського храму
2. Реконструкція трипільського житла, с. Легедзине, Черкаська обл.
3. Оригінальна глиняна модель храму, знайдена на місці його розташування
4. М. Александров. Ілюстрація до «Легенди про Хвойку»

Дізнайтеся про видатного археолога, прочитавши твір С. Тараторіної «Легенда про Хвойку».

Археологічна культура *— комплекс археологічних знахідок, що належать до певної історичної епохи й поширені на одній території. Вони мають спільні ознаки й свідчать про етнічну, господарську, релігійну єдність спільноти людей, які тут мешкали.*

Прочитайте вірш О. Ольжича — поета, борця за Українську державу, археолога, який теж досліджував Трипільську культуру.

5. Фрагмент трипільської експозиції В. Хвойки. Національний музей історії України, Київ

Археологія

Поважна мова врочистих вітрин,
Уривчасто скупі її аннали:
— Ми жали хліб. Ми вигадали млин.
Ми знали мідь. Ми завжди воювали.
— Мене забито в чесному бою,
Поховано дбайливою сім'єю.
Як не стояти так, як я стою,
В просторій залі мудрого музею?

Так виразно ввижається мені
Болючими безсонними ночами:
Я жив колись в простому курені
Над озером з ясними берегами.

Проаналізуйте зміст вірша. Чому він має саме таку назву? Яку ситуацію змальовує поет, від імені кого промовляє, чиї почуття висловлює? Поміркуйте над значенням музеїв у сучасному світі. Які можливості вони нам відкривають? Обміняйтеся своїми думками та враженнями.

1

2

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- За творами яких видів мистецтва складаються наші уявлення про рівень розвитку Трипільської культури?
- Чим цікаве мистецтво скульптури трипільців? Який матеріал вони використовували у своїх творах?
- Які елементи трипільської художньої творчості збереглися в українському національному мистецтві?

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Створіть власну невелику декоративну композицію за мотивами трипільських орнаментів.

1

МУЗИЧНІ АРТЕФАКТИ НА ТЕРЕНАХ ПРАДАВНЬОЇ УКРАЇНИ

? Що таке «архаїчна музика»? Чи існує «музична археологія»? Де і коли вперше зазвучала оркестрова музика?

Завдяки археологічним знахідкам ми уявляємо міста, побут, одяг людей, які мешкали в прадавні часи. А от про музичну, хореографічну творчість свідоцтв збереглося не так багато. Проте археологи довели, що музикування виникло 150 тис. років тому, коли люди почали спілкуватися, задіявши звуки мовлення. Найдавнішою формою музикування був спів, а винайдення й застосування шумових і музичних інструментів відбулося згодом.

На території сучасної Чернігівщини ще за часів палеоліту (20–18 тис. років тому) існувала **Мізинська культура** — прадавня колиска мистецтва Східної Європи.

Серед найцінніших знахідок — комплекс із орнаментованих червоною фарбою кісток мамонта. Їхнє знайдення стало початком науки **«музична археологія»**. Український археолог **Сергій Бібіков** довів, що це — найдавніший у світі «ансамбль» ударних інструментів із шести кісток мамонта: лопатка, стегнова кістка, таз, дві нижні щелепи, фрагмент черепа. Поряд

2

3

1. Мізинський природний національний парк, Чернігівська обл.
2. Лопатка та щелепа мамонта з геометричним орнаментом, нанесеним червоною вохрою
3. Живописна реконструкція Мізинського поселення

знайдені колотушка з бивня мамонта, молоток із рога північного оленя. Графічні записи підтвердили, що за доби палеоліту наші предки володіли нотописом.

Музична археологія — *наука, що досліджує давні музичні практики людства на підставі речових пам'яток; такі пам'ятки можуть свідчити про застосування музичних інструментів, записи танцювальних ритуальних рухів, закодованих у графічних зображеннях тощо.*

Український музикант В. Колокольников 1980 р. на прохання вчених дослідив інструменти з кісток мамонта й «озвучив», відтворюючи ритми, колись виконувані первісною людиною! Допомагав йому археолог С. Бібіков, «граючи» на нижній щелепі мамонта. Палеолітична музика була записана на вінілову платівку. Послухайте цей унікальний запис.

Серед сенсаційних знахідок є «шумливий» браслет із п'яти незамкнених пластин мамонтового бивня з орнаментом. Вони були скріплені через отвори шкіряними смужками й видавали звуки під час ритмічних рухів руками. Цей атрибут танців доби палеоліту подібний до кастанєт. Знайдені поряд кістяна голка й кольорова вохра (імовірно для гримування та фарбування одягу зі шкіри) є своєрідним «театральним реквізитом».

4. Комп'ютерна реконструкція найдавнішого «ансамблю» інструментів. с. Мізин, Чернігівська обл.
5. «Шумливий» браслет із мамонтового бивня зі слідами гравірування та його комп'ютерна реконструкція
6. Володимир Колокольников

Припускають, що прадавні виконавці / виконавиці найчастіше вели танець у колі, а коло — символ циклічності природи, нескінченності життя, безсмертя.

? Чому, на вашу думку, знахідку інструментів із Мізина називають музично-хореографічним комплексом? Пригадайте, що таке форма «рондо». Як пов'язані між собою коло в танцях і музична форма рондо? Які музичні твори у формі рондо ви пам'ятаєте? Які українські танці вибудовуються по колу?

Чимало таємниць приховує Трипільська культура. Її археологічна спадщина свідчить про високий рівень розвитку суспільства, яскраву самобутність у різних видах мистецтва. Тому й музична творчість, невід'ємна від обрядовості, мала бути багатою.

? Послухайте фрагмент реконструкції музикування Трипілля. Схарактеризуйте почуте.

У прадавні часи барабани вважалися священними й використовувалися в ритуалах, де музика, слово-заклинання, різноманітні атрибути, рух, танець були невіддільні. Такі обрядові дійства називають синкретичними.

1. Трипільські солярні орнаменти — символи сонця й коловороту життя
2. Живописна реконструкція прадавнього ритуального танцю

Одна з гіпотез щодо призначення трипільських біноклеподібних глиняних посудин — ритуальний барабан. Деякі учені це заперечують: «біноклі» не мають дна, а перемички заважають натягнути мембрану на отвори. Проте знахідки з відсутніми перемичками доводять імовірність спарених барабанів. Окрім того, серед знахідок є й «моноклі», мембрану на які можна натягнути з обох боків.

3

Духові інструменти трипільців — кісткові свисткові флейти-вабики — застосовувалися в культах птахів. Виготовлялися вони з кісток бика.

Синкретизм — *це «злиття» різних елементів у ціле, де вони невіддільні в єдиному образі.*

Нині інтерес до музики прадавніх часів надихає митців і мисткинь на написання творів, що поєднують сучасні інтерпретації з давніми мелодіями, пробуджуючи наше історичне минуле. Це сприяє глибшому розумінню історичних коренів музичного мистецтва.

Одним із таких творчих пошуків є симфонія «Кощуна» (ведична) для фортепіано сучасного українського композитора **Сергія Ярунського**. Вона переносить слухачів/слухачок у дохристиянські часи, нагадує про давні ритуали біля капищ, про відунів і кощунів, у яких вірили люди.

4

Послухайте цей твір. Зверніть увагу на жанр: називаючи «симфонією» одночастинний твір, композитор апелює до давньогрецького значення слова: «симфонія» — «співзвуччя».

? Наскільки, на вашу думку, майстрові вдалося сучасною музичною мовою відтворити «архаїчний» дух часу? Які образи навіює музика? Як візуалізація музики розкриває її зміст?

Підготуйтеся до дискусії. Перегляньте відеофрагмент. У ньому йдеться про реконструкцію музики Трипілля, але відеоряд містить знахідки Мізинської стоянки. Чи праві автори відео в такому поєднанні? Наведіть аргументи «за» і «проти».

3. Імовірно, такий вигляд мали «біноклі», якщо виконували роль спарених барабанів
4. Трипільський «монокль»

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Перегляньте майстер-клас від колективу «Хорея козацька». Спробуйте повторити танцювальні рухи в колі.

Варіант 2. Попрацюйте колективно. Під час обговорення твору С. Ярунського «Кощуна» об'єднайтеся в невеликі групи, кожна з яких спробує описати ймовірне ритуальне дійство, про яке нагадує музика. Визначте, кому з «виконавців/виконавиць» удалося точніше передати характер музики. Пам'ятайте про синкретизм ритуалів.

Українська народна пісня «Зеленеє жито, зелене» має куплетну форму. Розучіть її та поміркуйте, якими музичними виразовими засобами можна урізноманітнити виконання куплетів, щоб надати пісні більшої динамічності.

Зеленеє жито, зелене

Ноти

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито женці жнуть —
Хорошії гості в хату йдуть.

Зеленеє жито женці жнуть —
Хорошії гості в хату йдуть.

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито за селом —
Хорошії гості за столом.

Зеленеє жито за селом —
Хорошії гості за столом.

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито при межі —
Хорошії гості від душі.

Зеленеє жито при межі —
Хорошії гості від душі.

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито ще й овес —
Тут зібрався рід наш увесь.

Зеленеє жито ще й овес —
Тут зібрався рід наш увесь.

СКРИНЬКА ПОРАД

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте коротку розповідь від кожної групи.
Сфантазуйте свій варіант «музики» з підручних засобів, які в уяві могли б слугувати археологічними знахідками музичного інструментарію.
За бажанням запропонуйте «ритуальний» танець.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Закінчіть речення.
Музична археологія — це наука про...

- Поясніть значення слова «синкретизм».
- Коли і де саме був знайдений перший «ансамбль» музичних інструментів?

ШУМЕР І ЄГИПЕТ: КРАСА ТА ВЕЛИЧ ДАВНЬОГО СХОДУ

? Пригадайте з уроків історії, де був так званий «Родючий півмісяць». Яке значення цього регіону для людства? Які ще країни й народи Давнього Сходу вам відомі?

Особливе значення для історії людства має 3 тис. до н. е. У цей час поступово відходила в небуття Трипільська культура. А на південному заході Азії й на північному сході Африканського континенту розквітали могутні цивілізації — Шумер (територія сучасного Іраку) та Давній Єгипет.

Місто-держава Ур — одне з найдавніших у світі — було не лише великим політичним і торговим осередком **Шумеру**, а й місцем винайдення першої писемності (клинопису), потужного розвитку ремесел, мистецтва.

Чудовим взірцем шумерської художньої спадщини є так званий «Царський штандарт» (інша назва «Штандарт війни й миру»). Припущення щодо його призначення різноманітні: знамено, що піднімали під час походів або урочистих процесій; скринька для зберігання цінностей; резонатор музичного інструмента.

1

2

1. Залишки міста Ур. Шумер
2. «Царський штандарт» з Ура (2600–2400 рр. до н.е.)

1. «Царський штандарт». Сцени війни (фрагмент)
2. «Царський штандарт». Сцени миру (фрагмент)

У «Царському штандарті» поєднані художні мови живопису й декоративно-ужиткового мистецтва. Це один із найдавніших творів Давнього Сходу, у якому чітко простежуються особливості стилю: площинність, декоративність, ярусність і «розповідність» композицій; відповідність розмірів фігур людей до їхнього статусу; дотримання канонів щодо зображення тулуба у фас, а голови й ніг — у профіль та ін.

Покриті шматочками лазуриту поверхні «штандарту» інкрустовані сюжетними зображеннями, вирізаними з перламутру та червоного вапняку. Зверніть увагу на декоративний ефект від поєднання кольорів використаних матеріалів, їхню виразність і красу.

Дві великі прямокутні панелі мають триярусну побудову сюжетних композицій. Кожна — це своєрідна розповідь. Вони «читаються» зліва направо й знизу вгору.

«Штандарт» із Ура — перлина експозиції Британського музею, який володіє найбільшим зібранням старожитностей Межиріччя поза межами Іраку. Дослідіть цю музейну експозицію. Підготуйте презентацію й продемонструйте її в класі.

У художній творчості Шумеру особливе значення надане мистецтву скульптури.

Поширеним її різновидом був так званий **адорант** — зображення жерця, який сидить або стоїть зі складеними в молитві руками. Яскравою деталлю образів адоранта є перебільшено великі очі.

Інкрустація *— різновид мозаїки, оздоблення художніх виробів, інтер'єрів, фасадів будівель кольоровими шматочками твердих матеріалів.*

Рельєф *— скульптурне зображення на площині; поділяється на три різновиди: контррельєф (заглиблений рельєф), барельєф (низький рельєф), горельєф (високий рельєф).*

Ще однією характерною ознакою стилю шумерської скульптури є **ієратизм** — урочиста застиглість і узагальненість людських постатей із майже повною відсутністю індивідуальних рис.

3

4

7 Кам'яні циліндричні печатки використовувалися як роликові штампи. Поміркуйте, який вид рельєфу представлений на самих циліндрах, а який утворювався після відтиску.

Провідним видом мистецтва усього Давнього Сходу була архітектура. У Шумері склався своєрідний тип храмової архітектури — **зикурат.** Це прямокутна, величезна ступінчаста споруда, зведена із цегли-сирцю. На верхньому її майданчику розташовувався невеликий храм, який уважався обителлю бога / богині.

5

***** Зикурати мали не лише культове призначення. Вони були першими відомими в історії людства обсерваторіями, а жерці — астрономами, які вели спостереження за небесними світилами.

Багато спільних рис із мистецтвом Шумеру мав **Давній Єгипет.** Його архітектура вражає

6

3. Адоранти — храмові статуетки, що виконували роль «молитовників» за людей, які їх приносили
4. Військо шумерів (фрагмент «Стели коршунів царя Еаннатума»)
5. Циліндрична печатка цариці Пуабі (поруч відтиск на глині)
6. Великий зикурат в Урі — найкраще збережена споруда Давнього Межиріччя. XXI ст. до н.е

величчю. Найбільш грандіозними архітектурними пам'ятками є гробниці фараонів — піраміди. Ці поховальні споруди зведені, щоб нагадувати світові про могутність правителів, утілювати ідею вічності, не підкореної часу.

Як і зикурати шумерів, найдавніші піраміди мали ступінчасту будову. Такою є піраміда Джосера, яка стала взірцем для наступних творів давньоєгипетської меморіальної архітектури.

Найбільша споруда архітектурного комплексу на плато Гіза — Піраміда Хеопса, єдине із «Семи чудес світу», яке збереглося до наших днів. Пам'ятками комплексу є також ритуальні храми, менші піраміди-супутниці й знаменитий Сфінкс — величезна скульптура з тулубом лева й головою людини.

1. Сфінкс і піраміда Хефрена. Гіза, Єгипет
2. Піраміда фараона Джосера. Саккара, Єгипет. XXVIII ст. до н.е.
3. Піраміда Хеопса. Гіза, Єгипет

- Піраміда Хеопса має досконалу чотиригранну форму, утворену з квадрата в основі та рівнобедрених трикутників зі спільною вершиною. Грані з великою точністю зорієнтовані на чотири сторони світу. Учені довели, що спочатку піраміда була облицьована полірованими плитами білого вапняку, а її вершина — покрита листовим золотом.

- Дізнайтеся самостійно про архітектуру палаців Давнього Єгипту. Що таке пілон і яке його призначення? Чим вирізняються колони єгипетських палаців?

Монументальність (великі розміри, узагальненість форм, конструктивна чіткість) — головна ознака давньоєгипетського зодчества. Вона

визначила також стиль скульптури, стінопису, які утворюють синтез мистецтв в одному архітектурному ансамблі.

Канон *(в архітектурі й образотворчому мистецтві) — формальні правила створення художнього образу, зумовлені панівними релігійними й іншими ідеологічними поглядами.*

Скульптура — одне з найяскравіших явищ у мистецтві Давнього Єгипту. Вона втілювала образи богів, фараонів, вельмож відповідно до суворих релігійних канонів.

За канонами скульптурам властиві симетричність, фронтальність, статичність поз, позбавлені емоцій обличчя, спрямований удалечінь погляд. Колір шкіри чоловіка мав бути темнішим від кольору шкіри жінки. Руки притиснуті до тулуба, а в сидячої людини — покладені на коліна. Крок лівої ноги означав перехід у потойбіччя.

Яскравим прикладом відповідності канону є зображення фараона Хефрена, для якого збудована друга за величиною піраміда Гізи, парні статуї принца Рахотепа та його дружини Нофрет.

Прикметно, що канонічність не стала перешкодою для відтворення індивідуальних рис обличчя. Навпаки, було дуже важливо якомога точніше передати зовнішність людини. Тож

4. Статуя фараона Хефрена
5. Дерев'яна статуетка чоловіка
6. Писар Каї
7. Статуї принца Рахотепа та його дружини Нофрет

із часом єгипетські митці досягли великої майстерності в жанрі портрета. Одним із шедеврів світового мистецтва є погруддя цариці Нефертіті, автором якого вважається скульптор Тутмос.

У зображенні представників знаті обов'язковим було дотримання всіх вимог канону, адже умовні статичні пози мали символічне значення.
А позам людей нижчих верств у скульптурі надавали більшої природності.

Різноманітними були сюжети настінних фресок храмів і гробниць Давнього Єгипту. Вони не лише прославляли богів і богинь, царів і цариць, а й розповідали про працю селян і ремісників (риболовлю, полювання, інші буденні заняття). Стінописи також створювали згідно з правилами: постать головної дійової особи зображувалася більшою за інші, голова й ноги людини повернуті в профіль, а торс і очі — у фас; більш віддалені предмети розташовували вище від ближніх.

На давньоєгипетських фресках можна побачити й реалістичні образи — тварин і птахів.

? Розгляньте ілюстрації. Зверніть увагу на витонченість зображень, грацію фігур, плавність ліній, яскраву колірну палітру. Це ознаки стилю мистецтва живопису Давнього Єгипту. Порівняйте скульптурні й живописні образи людей.

1. Погруддя цариці Нефертіті
2. Статуя царя Аменофіса III
3. Сцена «Небамун полює на болотах»

4

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Виконайте ескіз декоративної композиції «Таємниці Давнього Єгипту» за мотивами давньоєгипетської міфології.

Варіант 2. Виконайте олівцями (фломастерами) графічний образ постаті людини за канонами мистецтва Давнього Єгипту. Доберіть відповідну колірну палітру.

5

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Закінчіть речення:
  Одним із найдавніших у світі було шумерське місто ...
- Які особливості у створенні композиції й образів властиві образотворчому мистецту Шумеру?
- Що є спільного в архітектурі Шумеру й Давнього Єгипту? Які пам'ятки збереглися до наших днів?
- Опишіть канони живопису й скульптури мистецтва Давнього Єгипту.

4. Гуси з Мейдума (фрагмент фрески)
5. Цариця Нефертарі й богиня Хатхор

1

2

3

4

1. Барабан дхолак. Індія
2. Барабан дарабука. Греція
3. Барабан деблек. Туреччина
4. Барабан кунду. Нова Гвінея
5. Ритуальний танець із королівським барабаном. Бурунді
6. Свято етнічної музики в Анголі

МУЗИЧНІ ПОДОРОЖІ В ЧАСІ КРАЇНАМИ Й КОНТИНЕНТАМИ

? Чи існує спорідненість між ритмами, мелодіями, танцями й музичними інструментами прадавніх культур, що існували в різних частинах світу? Як розуміти поняття «автентична музика» або «етнічна музика»? Чи можна встановити паралелі музики й танців етносів світу з українською народною музикою?

На території Африки, Австралії, Океанії, країн Далекого й Близького Сходу, на американському континенті й у європейському регіоні — у різних куточках світу вчені-археологи знаходять подібні між собою артефакти, які, вочевидь, колись виконували роль музичних інструментів.

Ударні інструменти є найчисленнішим і найдавнішим сімейством серед усіх музичних інструментів світу. За їхньою допомогою людина вперше перетворила звуки на художню композицію, в основі якої — ритм.

? Розгляньте ударні інструменти. Висловіть думку, чи є спільне між барабанами різних культур. Про що свідчить така подібність?

Відлуння первісних ритмів якнайкраще зберегла музична культура Африки. Ритм є центральним елементом музики цього регіону. Звучання етнічних мелодій багате на складні поліритми, де кілька ритмічних малюнків складаються в єдине ціле.

5

6

7

8

Нині чимало популярних музикантів наслідують традиції етносів, запозичують манеру виконання, музичний інструментарій. Така музика має назву *етнічної*. На відміну від неї, *автентична* музика є максимально наближеною до свого первісного зразка, відтворює звучання минулого, має історичну правдивість.

Етнічна музика — *музика, витоки якої полягають у музичному фольклорі певного етносу.*

Автентична музика — *точне відтворення первісного звучання музичних зразків минулого.*

Духові також стали одними з перших музичних інструментів, винайдених різними етносами в різних регіонах світу, демонструючи дивовижну схожість між собою. Флейти, роги, сопілки та інші духові інструменти увійшли до культурної спадщини багатьох народів, відбиваючи універсальність і водночас етнічні відмінності й особливості.

Під час археологічних розкопок печери Гайсенклестерле (гірський масив Швабський Альб) із-поміж інших артефактів льодовикового періоду були знайдені й рештки духових музичних інструментів. Ці флейти давніші, ніж музичні інструменти з Мізинської стоянки.

У печері Дів'є-Бабе (Балкано-Карпатський регіон Словенії) знайдено флейту, якій понад 43 тис. років. Учені вважають, що виготовили її неандертальці. Виявляється, що отвори на флейті розташовані на відстанях, які відповідають мінорній гамі, а сама форма спеціально влаштована для виконавця / виконавиці-правші.

9

7. Флейта з кістки птаха (вік 40 тис. років). Швабський Альб, Німеччина
8. Флейта з кістки мамонта (вік 35 тис. років). Швабський Альб, Німеччина
9. Флейта з кістки печерного ведмедя. Дів'є-Бабе, Словенія

Сім мініатюрних флейт із кісток птахів віком 12 тис. років, знайдені в болоті ізраїльської долини Хула, мають отвори для пальців і мундштука. Учені відтворили звучання флейт і з'ясували, що воно нагадує високі голоси хижих птахів. Існує припущення, що ці інструменти використовували під час полювань на качок.

? Розгляньте зображення прадавніх духових інструментів із різних куточків світу. Що між ними спільного? Чим вони нагадують українську сопілку?

На Близькому Сході, у Межиріччі, існувала видатна цивілізація **Шумер**. Серед текстів, виконаних клинописом на глиняних табличках, виявлені записи збірки музичних творів— «Хурритські гімни». Збереглися навіть імена шумерських композиторів — Тапшихун, Пухіянна, Урхія та Аммія. «Гімн Ніккалу» — найдавніший найбільш повний письмовий запис музики у світі. Проте, коли вчені намагаються його розкодувати, щоразу виникає інша музика.

Сенсаційними стали знахідки струнних інструментів — золотої ліри з Ура, «ліри цариці

1. Мініатюрна флейта з кістки пташиного крила. Хула, Ізраїль
2. Дослідниця демонструє, наскільки маленькою є флейта з долини Хула
3. Глиняна дошка із зображенням арфіста. Шумер
4. Глиняна табличка, на якій записана музика «Гімну Ніккалу» (1400 р. до н. е.). Шумер

Пуабі» з головою бика. Також учені реконструювали в металі шумерську срібну ліру з Ура, знайдену на території сучасного Іраку. Її вік становить 5 тис. років.

? Послухайте імпровізацію на шумерській лірі. Опишіть особливості тембру цього інструмента.

Музика виконувала важливу роль у духовному та суспільному житті шумерів: релігійні церемонії, храмові обряди, святкові заходи й навіть військові походи. Вона є цінним історичним джерелом, яке дозволяє нам краще зрозуміти культурні досягнення цієї давньої цивілізації.

Влаштуйте змагання блогерів. Із пізнавальних відеороликів у мережі Інтернет дізнайтеся про особливості музики етносів Африки, Австралії, Океанії, а також про фольклор корінних народів Північної та Південної Америки. Оберіть музичні фрагменти й розкажіть про них своїм «підписникам».

Видатна перуанська співачка XX ст. Іма Сумак володіла унікальним голосом величезного діапазону. Вона розповідала, що навчилася співати, наслідуючи голоси птахів. Співачка пам'ятала й шанувала свій родовід, який походив від давнього етносу Південної Америки — інків. У фільмі «Таємниця інків» звучить вокал Сумак «Гімн Сонцю».

5. Арфа з головою бика. Шумер
6. Срібна ліра. Шумер
7. Іма Сумак

1

2

1. Володимир Зубицький
2. Гуцульський музичний інструмент дримба

Нині у світі налічується близько десяти тисяч етносів, які мають самобутню культуру і, відповідно, власні музичні інструменти, мелодії, танці. Сучасні композитори й композиторки для реалізації художнього задуму іноді відтворюють найхарактерніші риси музики певної доби або етносу. Такий прийом має назву *стилізація*.

С ***Стилізація (у музичному мистецтві)*** *— відтворення композиторами/композиторками найхарактерніших рис музики певної доби або етносу, можливо, творчого почерку інших митців/мисткинь для власного задуму.*

Фантазія **Володимира Зубицького** «Дримба» написана як жартівлива пісня танцювального характеру куплетної форми. Хор наче наслідує звучання цього давнього гуцульського інструмента, який відомий також у різних народів світу під різними назвами. Здавна вважалося, що звучання дримби має лікувальні властивості. Її використовували шамани. А карпатські мольфари стверджують, що звучання дримби здатне пробудити енергію каменю, металу, дерева.

? Послухайте твір «Дримба». Поміркуйте, який образ створюється завдяки безупинному танцювальному руху. Які штрихи та інші виразові засоби створюють ефект інструментальної музики в хоровому творі?

Здійсніть пошук у мережі Інтернет і дізнайтеся про побутування й назви дримби у різних етносів.

Українська композиторка **Марина Денисенко** у своїх творах зверталася до українських джерел і зразків музичної архаїки світу, але крізь призму світовідчуття сучасної мисткині. У її п'єсі для камерного оркестру «Найдовша сутра» переплітаються інтонації східної та західної, сучасної та давньої музичних традицій.

Композиторка навіть цитує деякі музичні теми — знахідки з Австралії, Полінезії, Сіаму, острова Ява, а також українські мелодії та літургійний західноєвропейський спів.

3

4

? Послухайте твір М. Денисенко. За допомогою джерел мережі Інтернет уточніть, що означає назва твору — «Найдовша сутра».

t Скористайтеся електронним ресурсом. Здійсніть віртуальну екскурсію колекцією автентичних інструментів, яку зібрав академічний ансамбль української музики «Дніпро». Які факти, що згадуються музикантом-екскурсоводом, свідчать про спорідненість інструментарію в різних народів?

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Скориставшись пошуком у мережі Інтернет, самостійно дізнайтеся про особливості ігор і танців народів Далекого Сходу, азійського регіону.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Які групи музичних інструментів відкрили людству музичну творчість?
- Назвіть хоча б три найвідоміші знахідки музичних інструментів у різних куточках світу.
- Закінчіть речення:
  Стилізація — це…
  Етнічна музика — це…
  Автентична музика — це…

СКРИНЬКА ПОРАД

Об'єднайтеся в групи. Оберіть гру. Складіть розповідь, демонструючи гру. Навчіть опанованої вами гри однокласників і однокласниць.

3. Інструменти острівних етносів тихоокеанського регіону
4. Марина Денисенко

Тема 2. МИСТЕЦЬКА КАРТИНА ЖИТТЯ ОЧИМА АНТИЧНОЇ ЛЮДИНИ

Термін «античність» походить від латинського слова «давній». Саме так називають особливий період розвитку Давньої Греції й Риму, коли людина вперше сформулювала закони досконалої краси. І хоча античне мистецтво давно відійшло в минуле, звернення до цієї унікальної спадщини простежується у творчості митців і мисткинь усіх наступних епох.

Мистецтво Давньої Греції, пов'язане з міфологією, є віддзеркаленням довершеного образу людини: для митців важливим був баланс естетичного, фізичного й розумового. Архітектура, музика, театр, скульптура та живопис мали удосконалювати особистість, сприяти емоційному та духовному розвитку суспільства.

Культура Давнього Риму щільно пов'язана з мистецтвом Давньої Греції. Проте, спираючись на художні досягнення греків, римляни створили власні шедеври й заклали традиції, що не втратили актуальності навіть у наш час.

Віддзеркалення античної культури добре помітне й у пам'ятках Північного Причорномор'я — культури, що квітнула на території сучасної України. Вони мають безпосередній стосунок до мистецької скарбниці нашої країни.

Електронний інтерактивний додаток

МИСТЕЦТВО ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ: У ПРАГНЕННІ ДО ІДЕАЛУ

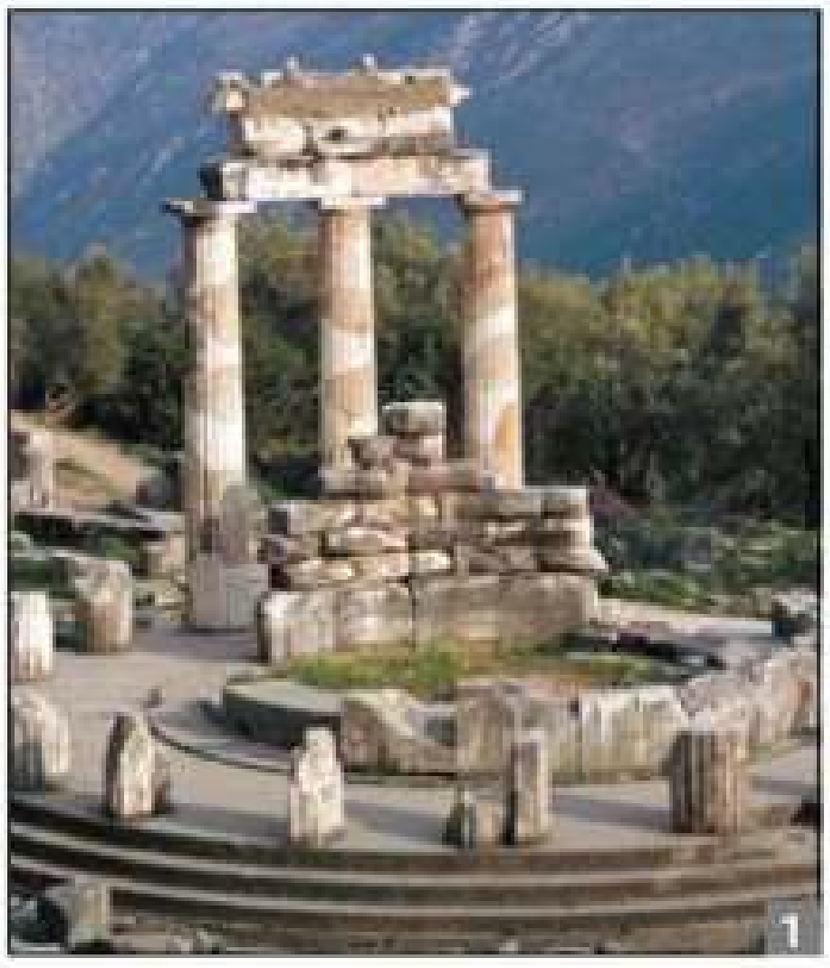

1

? Пригадайте, що означає слово «античність». Який історичний період і які країни вона охоплює? Чому Давню Грецію називають «колискою європейської цивілізації»?

Віддавна й дотепер греки милозвучно називають свою країну Елладою, а себе — еллінами. Мистецтво Давньої Греції-Еллади надихалося міфами, у яких співіснували боги, герої та звичайні люди. Уявлення про гармонію, упорядкованість світу знайшли відбиття в архітектурі й образотворчому мистецтві, вплинувши на становлення художнього стилю.

Архітектура Еллади передусім пов'язана з розвитком полісів — міст-держав. Головною спорудою міста був храм, який зазвичай зводили на гірській вершині, — *акрополь*.

Акрополь — *розташована на височині укріплена частина давньогрецького міста, його духовний осередок.*

Типовим зразком давньогрецького храму став **периптер** — прямокутний об'єм споруди, з усіх боків оточений колонадами. Дах двосхилий,

1. Оракул при храмі Аполлона. Дельфи, Греція
2. Афінський акрополь. Археологічний заповідник, унесений до світової спадщини ЮНЕСКО

2

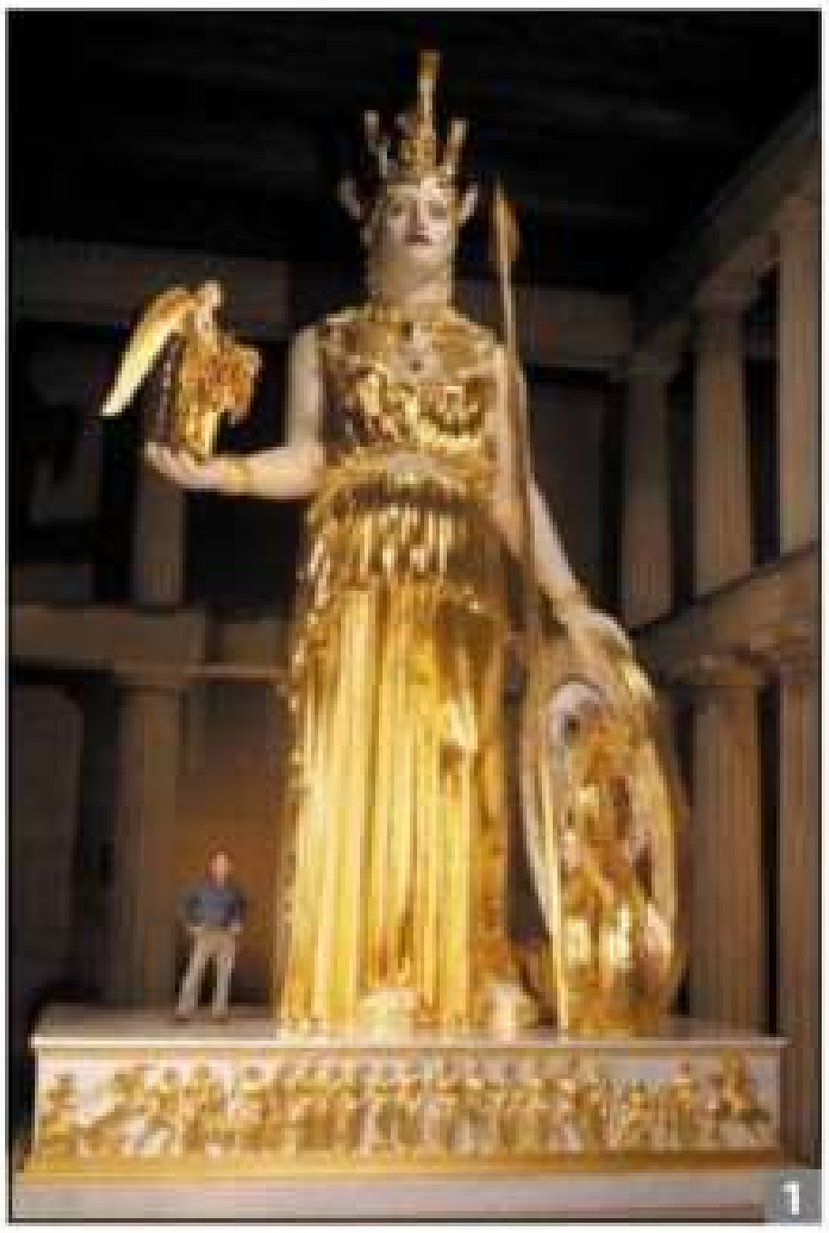

1

2

трикутні площини, що утворилися між його схилами (фронтони), зазвичай були заповнені скульптурними зображеннями.

Аналіз пропорцій давньогрецьких храмів показав, що вони відповідають пропорціям досконалої людської фігури. Цей принцип простоти, доцільності, співмірності з людиною ліг в основу архітектурного ордеру.

С ***Колонада*** *— один або кілька рядів колон, об'єднаних горизонтальним перекриттям.*

Портик *— відкрита з одного боку галерея споруди, відокремлена колонами або арками.*

Ордер *— художньо-конструктивна система, що сформувалася від поєднання вертикальних опор і горизонтальних перекриттів.*

1. Алан Лекуїр. Репліка (гіпотетична копія) статуї Афіни Парфенос. Нешвіл, США
2. Давньогрецькі ордери: доричний, іонічний, коринфський
3. Парфенон. Афіни, Греція
4. Лео фон Кленце. Реконструкція акрополя в золоту добу Афін

? Дізнайтеся про художні особливості основних архітектурних ордерів Давньої Греції. За якою ознакою їх розрізняють?

Найбільш довершеним архітектурним ансамблем класичної Греції вважається афінський акрополь, споруджений у другій половині V ст. до н.е. в період злету могутності Афін.

3

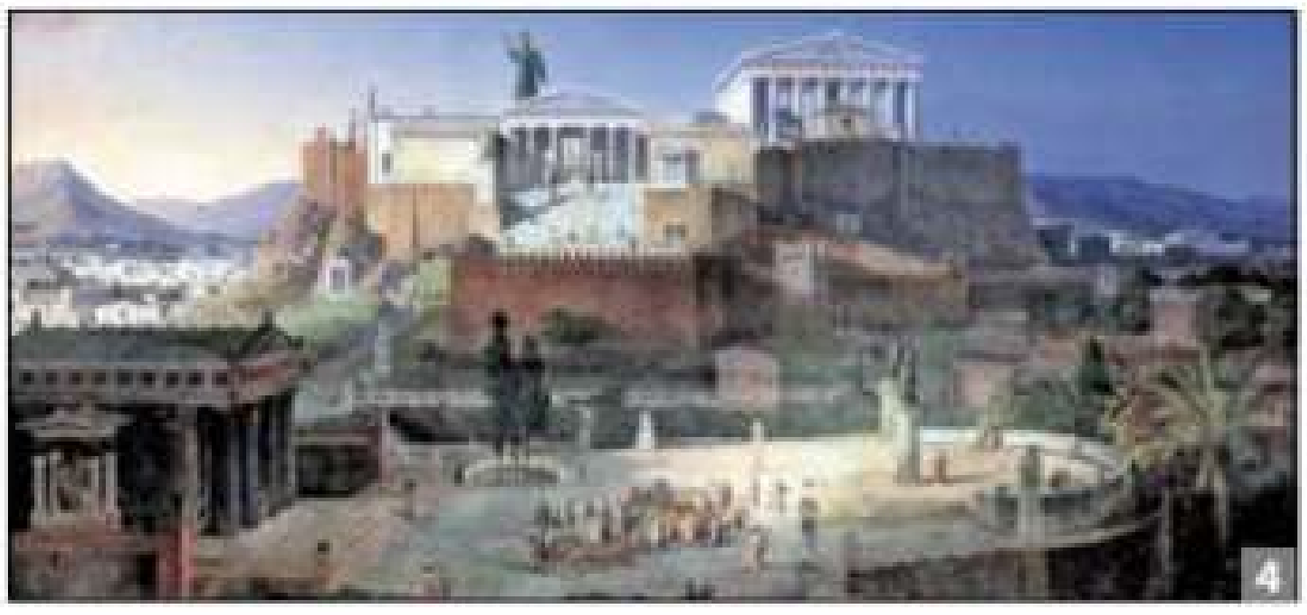

4

Головний храм Акрополя — біломармуровий периптер **Парфенон** — присвячений могутній покровительці міста, богині Афіні Парфенос (Афіні Діві). Відомі імена його архітекторів — Іктін і Каллікрат. Внутрішнє приміщення храму поділялося на дві частини. Головний вхід був облаштований на сході й вів до великої зали, де височіла велична статуя Афіни Парфенос роботи Фідія.

Благородність матеріалу, із якого зведений храм, досконала гармонія його форм і спокійний ритм колон створюють враження легкості, піднесеності та святкової урочистості.

? Розгляньте світлину афінського акрополя. Поміркуйте, як природне середовище підкреслює велич і гармонію цієї архітектурної пам'ятки, поєднуючи її з навколишнім ландшафтом.

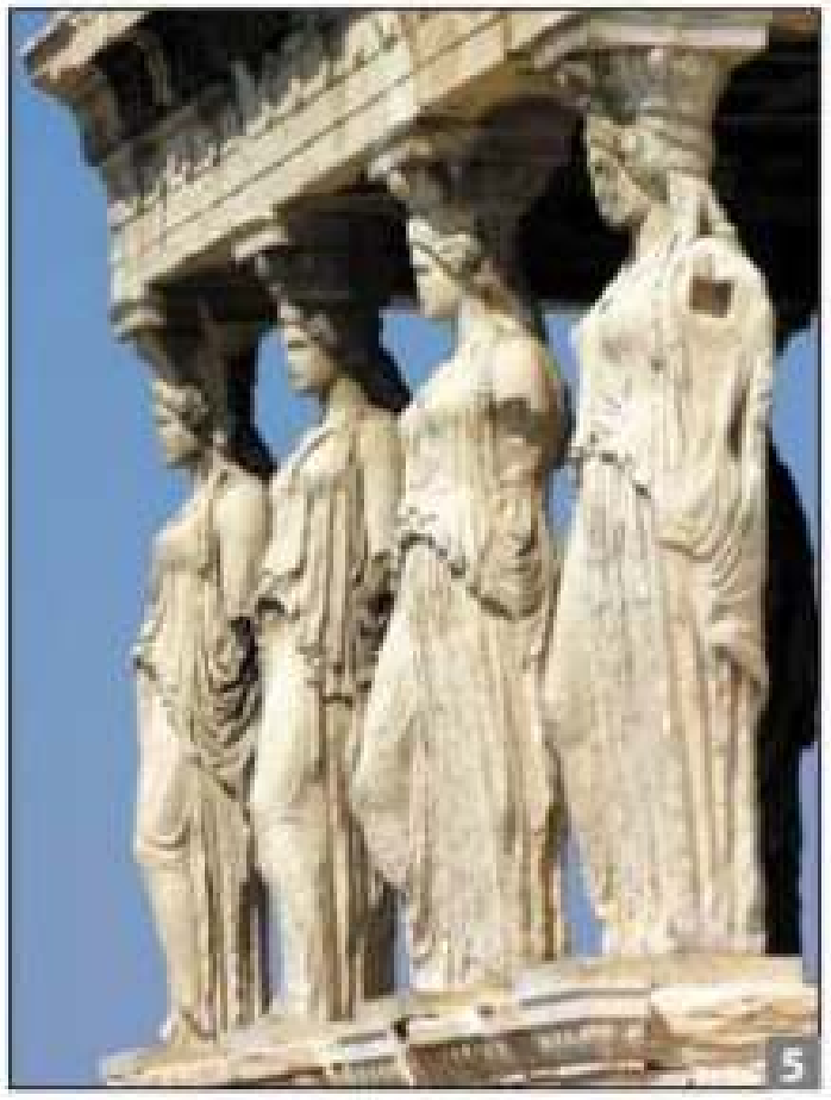

5

Іще один славетний храм афінського акрополя — **Ерехтейон**, зведений на честь бога морів Посейдона. Він має унікальний для грецької архітектури асиметричний план. Його особливістю є знаменитий **портик каріатид** — перший відомий приклад використання жіночих статуй у ролі колон. Такий художній прийом якнайкраще демонструє поєднання двох видів мистецтва — архітектури та скульптури.

Кожна статуя має індивідуальні риси обличчя, зачіску. Складки їхнього одягу немов «стікають» із постатей, створюючи відчуття руху, легкості, що контрастує з масивністю каменю. Каріатиди відображають ідеал жіночої краси та грації, що було типовим для давньогрецького мистецтва. Поєднання декоративної функції

6

7

5. У наш час Ерехтейон прикрашають копії каріатид
6. Справжні каріатиди Ерехтейона. Музей Акрополя. Афіни, Греція
7. Ерехтейон. Афіни, Греція

1. Мирон. Дискобол (римська копія)
2. Ніка Самофракійська

з опорною роллю надає портику каріатид унікального естетичного значення, яке підкреслює художній талант скульпторів і архітекторів.

Скульптура була улюбленим видом образотворчого мистецтва еллінів. Вона уславлювала не лише богів, а й видатних особистостей — переможців Олімпійських ігор, драматургів, політичних діячів. Назавжди увійшли в історію світового мистецтва імена великих скульпторів **Мирона, Поліклета, Праксителя, Фідія.**

Мирон уславився досягненнями в скульптурному зображенні руху людини. Створений ним Дискобол уважається першим у мистецтві твором, який показує момент переходу від одного руху до іншого.

Дізнайтеся про скульптуру Ніки Самофракійської. Обговоріть із однокласниками й однокласницями, у чому її унікальність. Пофантазуйте, який вигляд мав цей художній образ спочатку: опишіть імовірні положення рук, вираз обличчя, атрибути, які може тримати Ніка, та ін.

Особливим явищем образотворчого мистецтва Давньої Греції був вазовий живопис. Він уражає багатством сюжетів, витонченою художньою манерою, майстерним розташуванням зображень на поверхнях, граційністю й виразністю образів. Головними стильовими особливостями є силуетні зображення людських постатей у профіль, їхня лаконічність.

У вазописі набули поширення два основні стилі: чорнофігурний і червонофігурний. Обидва стилі є важливими джерелами для вивчення давньогрецької культури, оскільки вони відбивають різні аспекти життя й вірувань давніх греків. Сюжети розписної кераміки розповідають про міфологію, обрядовість, героїчний епос і побут.

Чорнофігурними називають твори із темними фігурами на світлому тлі. У **червонофігурному** вазописі чорним кольором покривали тло, а фігури лишали не зафарбованими.

Червонофігурний стиль збагатив мистецтво великою кількістю міфологічних сюжетів,

3

4

5

сценами щоденного життя, вишуканими жіночими образами, зображеннями інтер'єрів. Трапляються досить складні у виконанні композиції: кінних запрягів, архітектурних споруд, людських постатей у різноманітних ракурсах.

? Розгляньте твори давньогрецького вазопису. Які персонажі міфології, зображені на них, вам відомі? Розкажіть про одного/одну з них.

Антична культура розквітла й на теренах України, поєднавши в собі елементи грецької, римської та місцевих культур. Давні міста Ольвія, Херсонес, Пантікапей, Тіра, Феодосія стали перлинами **Північного Причорномор'я**. Перші століття їх існування відзначені запозиченням грецького художнього стилю. Проте за часів Боспорського царства творчість місцевих архітекторів набула яскравої самобутності. Особливого розвитку набула пантікапейська архітектурна

3. Битва Тесея з Мінотавром. Чорнофігурна амфора
4. Діоніс перетворив піратів на дельфінів. Чорнофігурна чаша
5. Бігуни на Панафінеях. Чорнофігурна амфора
6. Викрадення Європи. Червонофігурний кратер
7. Орфей і фракійці. Червонофігурна пеліка
8. Геракл і Афіна. Червонофігурна чаша

6

7

8

школа. Розкопки свідчать: створені її зодчими громадські, культові й поховальні споруди, виконані з каменю й вапняку, за художніми якостями не поступалися еллінським.

- Відкриття 1837 р. усипальні боспорського царя (імовірно Левкона I) стало визначною подією у дослідженні мистецтва архітектури Північного Причорномор'я. Ця пам'ятка увійшла до переліку найцікавіших взірців античного мистецтва. Окрім чудового інженерного рішення споруди, архітектор надав їй глибокого філософського змісту: вузьке склепіння входу до поховання зведене під кутом. Тому шлях до гробниці видається коротким, «як швидкоплинне життя людини», а зворотній — нескінченно довгим, «як неможливість повернення з потойбіччя».
- Мистецтво скульптури Північного Причорномор'я здебільшого представлене творами коропластики — невеликими жіночими статуетками з випаленої глини. Дізнайтеся, яким богиням вони були присвячені й для чого призначалися.

1. Залишки античного міста Херсонес. Крим
2. Залишки античного міста Пантікапей. Крим
3. Вхід до усипальні. Царський курган (IV ст. до н.е.) Пантікапей
4. Розкопки міста Ольвія. Миколаївська обл.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Виконайте в техніці ґратографії малюнок «Світ міфів» за мотивами вазопису Давньої Греції. Розташуйте композицію на основі форми одного з видів античного посуду (амфори, кратера, чаші та ін.).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Яка будівля виконувала провідну роль в архітектурі давньогрецьких міст-полісів?
- У чому стильові особливості чорнофігурного й червонофігурного вазопису Давньої Греції?
- Які давні міста стали осередками античної культури на території нашої країни?

Видатна особистість у мистецтві

Фідій (490 р. до н.е. — 430 р. до н.е.) — один із найвідоміших скульпторів Давньої Греції. Митець уміло працював із будь-якими матеріалами, що використовувалися в скульптурі: деревом, мармуром, міддю, золотом і слоновою кісткою.

Ім'я Фідія пов'язують із розбудовою афінського акрополя, над яким він працював шістнадцять років разом із учнями, помічниками, рабами та будівельниками. Найкраще уявлення про творчість Фідія дає скульптурне оздоблення Парфенону, виконане під його керівництвом і за особистої участі. Ці твори вирізняються надзвичайною майстерністю анатомічного відтворення тіл, створення групових зображень, багатством ритмів і композиційних прийомів.

5. Археологічні розкопки майстерні Фідія в Олімпії. Греція
6. Фідій. Скульптурне оздоблення західного фронтону Парфенона «Суперечка між Посейдоном і Афіною» (реконструкція).

1. Гора Парнас — місце, де мешкають бог мистецтва Аполлон і музи. Греція
2. Терпсихора — муза танців
3. Євтерпа — муза ліричної поезії та музики
4. Полігімнія — муза урочистих гімнів і пантоміми

У ПОШУКАХ ДОСКОНАЛОСТІ: МУЗИКА ДОБИ АНТИЧНОСТІ

? Звідки походить термін «музика»? Чи є відмінність у поглядах на музичне мистецтво давніх греків і римлян? Звідки ми набуваємо знань про музику доби античності? Які знахідки засвідчують розквіт музичного мистецтва на теренах сучасної України?

Неможливо уявити, що в **Давній Греції**, де неймовірного розвитку досягли архітектура, театр, драматургія, живопис, науки, не звучала музика. І справді, античні міфи, фрагменти нотних записів, сюжети вазопису, скульптурні зображення музикантів, поеми Гомера «Іліада» й «Одіссея» — усі ці джерела доводять, що музична творчість Давньої Греції набула високої майстерності та досконалості. Вона стала тим підґрунтям, на якому сформувалося музичне мистецтво не лише Європи, а й світу. Протягом багатьох століть ми користуємося термінами, що визначені саме давніми греками: гармонія, мелодія, ритм, хор, симфонія, рапсодія тощо.

Слово **музика** походить із грецької мови й означає «мистецтво муз». У міфології музи були

дев'ятьма богинями, дочками Зевса й Мнемосіни, покровительками мистецтв і наук. Кожна з них відповідала за певну галузь творчості та знань. Саме поняття музики об'єднувало всі форми мистецтва. Музи мешкали на Парнасі та супроводжували прекрасного бога Аполлона.

? Розгляньте скульптурні зображення муз. Поміркуйте, що означає атрибут кожної з них: кіфара, флейта й лавровий вінок.

Музичне мистецтво Давньої Греції відігравало надзвичайно важливу роль у культурному та соціальному житті. Греки вважали музику обов'язковою частиною виховання й освіти, використовуючи її в різних сферах життя: від релігійних обрядів до театральних вистав і спортивних змагань. Музика в Давній Греції вважалася однією із чотирьох основних дисциплін, разом із граматикою, гімнастикою та малюванням.

Пригадайте міф про співця Орфея та могутність його таланту. Цей образ став символом досконалості музичного мистецтва. Якими чарівними властивостями наділяли музику давні греки? Поміркуйте, чому вони так вважали. Обґрунтуйте свої відповіді.

Поезія була невіддільною від музичної творчості. На честь богів/богинь під час свят, обрядовості звучали *гімни*, *дифірамби*. Їхні автори — **аеди**, або **рапсоди**, — користувалися великою пошаною.

Гімн — *пісня урочистого характеру для прославлення божества.*

Дифірамб — *пісня на честь когось (первинно на честь Діоніса, бога родючості, покровителя виноградарів).*

Давньогрецькі музиканти вміли записувати музику. Для цього вони використовували алфавітний нотопис (перевернуті на бік літери). Зіставлені зі словами поетичного тексту, ці літери позначали приблизні характеристики виконання.

5. Різьблена підставка для стола «Орфей в оточенні звірів і птахів». IV ст. н. е.

1. Місце проведення творчих змагань Піфійських ігор. Дельфи. Греція
2. Фрагмент Дельфійського каменю із висіченим Гімном Аполлонові (IV ст. до н.е.)
3–4. Давньогрецькі музичні інструменти — кіфара й авлос

Одним із найвідоміших зразків запису музики, що дійшов до нашого часу, є викарбуваний на Дельфійському камені Гімн Аполлонові, на честь якого біля підніжжя Парнасу, у Дельфах, відбувалися Піфійські ігри.

До найпопулярніших музичних інструментів Давньої Греції належали ліра, кіфара, авлос і панфлейта. **Ліра й кіфара** асоціювалися з Аполлоном і символізували гармонію та вишуканість, тоді як **авлос** і **панфлейта**, пов'язані з богом Діонісом, були символами емоційності, життєрадісності.

Нині скласти враження про характер давньогрецької музики ми можемо за схожими національними інструментами або, відновлюючи звучання інструментів, знайдених під час розкопок. Так композиторка **Беттіна Джой де Гусман** на основі ретельних досліджень відтворює давні мелодії для виконання на копіях старовинних інструментів.

? Послухайте Гімн Аполлону Піфійському. Ознайомтеся з іншими античними мелодіями, відтвореними композиторкою та дослідницею. Який настрій вони створюють у вас?

Розгляньте зразки творів давньогрецького мистецтва із зображеннями музичних інструментів. Чи є серед них ті, на яких грають музиканти, що виконують Гімн Аполлону Піфійському?

* Давньогрецький інструмент панфлейту (або «флейту Пана») пов'язують із божеством лісів і полів, покровителем пастухів. Цей інструмент іще

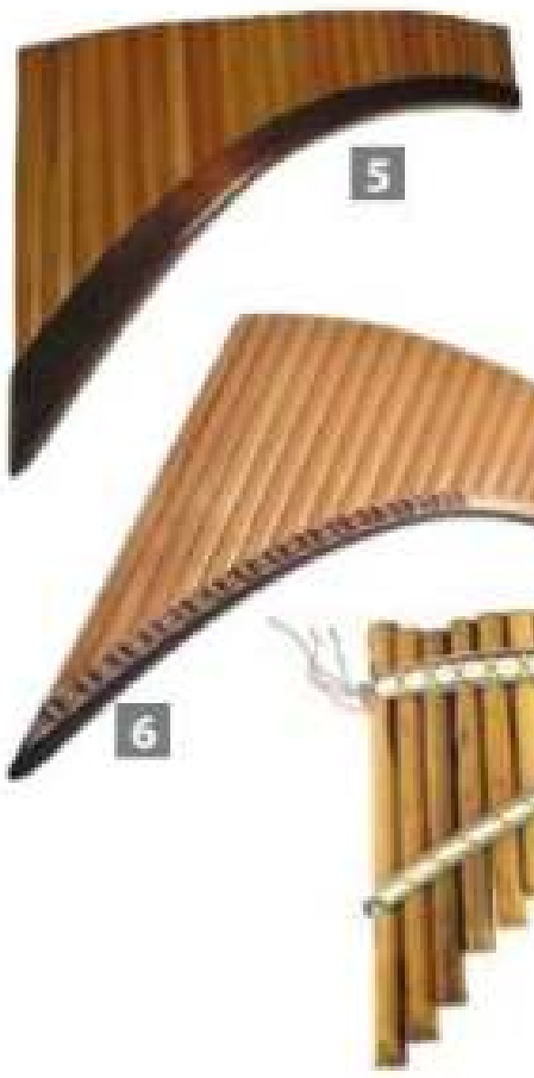

назívають сирингою. Вважається, що легенда про Пана виникла у II тис. до н.е. Проте інструмент існував у багатьох культурах і раніше. Зокрема, відомою є археологічна знахідка з розкопок Маріупольського могильника часів неоліту. Ця флейта — найдавніша з відомих наразі інструментів з 4 тис. до н.е. А серед традиційних українських інструментів вона відома як свиріль, кувиця, ребро. Різновиди панфлейти також входять до етнічної музики різних країн світу.

7 Персонажеві давньогрецької міфології Клод Дебюссі присвятив прелюдію для симфонічного оркестру «Післяполудень Фавна». Послухайте твір і опишіть образ, який виник у вашій уяві.

Музичне мистецтво **Давнього Риму** багато чого запозичило від грецького, проте все ж таки мало власні особливості. Якщо в давньогрецькій культурі музика обожнювалася, то в римській вона переважно слугувала для відпочинку й розваг.

Музика була невід'ємною частиною римських релігійних церемоній, державних свят і побуту. Вона звучала під час тріумфальних процесій, бенкетів, театральних вистав і навіть гладіаторських боїв. Поширеними були **салії** — танці, ігри та видовища «арвальських братів» — танцювальні

5. Українська кувиця
6. Молдовський, румунський най
7. Еквадорський сампоньо
8. Доротея Шароль. Фавн із ящіркою
9. Беттіна Джой де Гусман
10. Музична сцена із трьома жінками. Червонофігурна амфора
11. Жінка грає на авлосі. Червонофігурний лекиф

вистави з цирковими трюками, які виконувалися під час свята врожаю. Римська знать зазвичай навчала дітей співу та гри на музичних інструментах, хоча обов'язковою така освіта не вважалася.

Серед традиційних інструментів римські музиканти використовували грецькі ліру й кіфару, а також **тібію** (аналог авлоса). Проте широкої популярності набули військові духові інструменти — буцина й туба. Окрім того, саме в Римі було винайдено **гідравлос** — водяний орган, популярний серед римських аристократів.

Антична епоха відійшла в далеке минуле, проте інтерес до її міфології та мистецтва ніколи не згасав. Звичайно, кожен митець/мисткиня за

1. Шляхетна римлянка грає на кіфарі (фрагмент фрески вілли Боскореале). Італія
2. Музиканти, які грають на тубі й гідравлосі (фрагмент мозаїки)
3. Давньоримський гідравлос
4. Статуетка «Римський воїн із буциною»

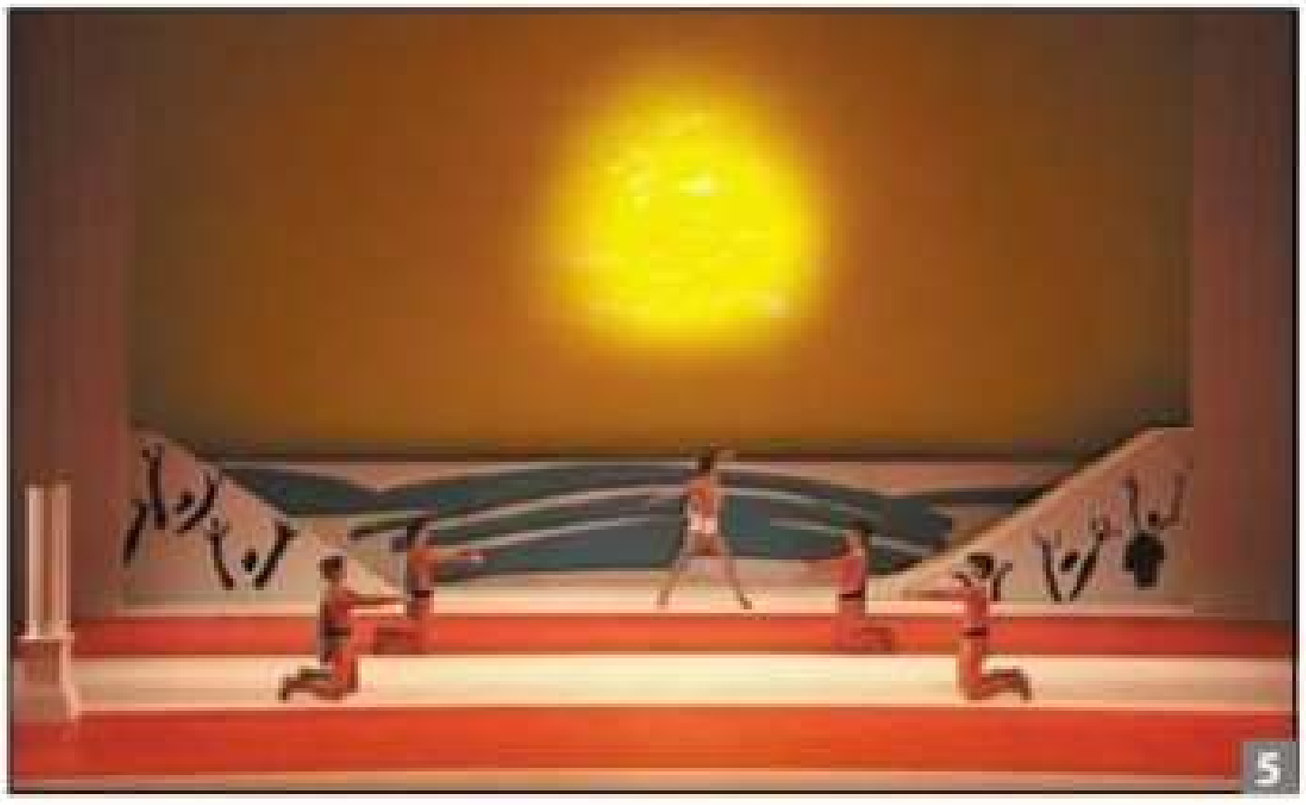

власним творчим задумом інтерпретує відомі образи та сюжети, даруючи нам нове бачення людини іншого часу.

Одним із таких творів є балет «Ікар», створений 1935 р. хореографом **Сержем Лифарем** (киянином Сергієм Лифарем) за мотивами міфу «Дедал та Ікар».

? Яким постає міф про Ікара з погляду митців XX ст.? Які музичні інструменти задіяні в партитурі балету? Якої виразності надає твору ритм? Які деталі сценографії вказують на час, коли відбувається дія?

У часи розквіту античної Греції на південних теренах сучасної України існувала скіфська цивілізація: войовничі кочівники прийшли сюди з Азії. Розвинену культуру скіфів описував Геродот.

Майже одночасно зі скіфами в **Північне Причорномор'я** прийшли греки, заснувавши на узбережжі Чорного й Азовського морів міста-поліси — Ольвію, Тіру, Херсонес, Пантикапей і дбайливо розвиваючи традиції античної Греції. На пантикапейських і ольвійських монетах викарбовувалися музичні інструменти, а на одній із босфорських фресок I ст. н. е. зображено ансамбль музикантів, які грають на флейтах і органі. У розкопках Ольвії знайдено фрагменти авлосів із кістки, а на теракотовій статуетці IV–III ст. бачимо зображений сюжет: дитину навчають грати на лірі.

5. Сцена з балету «Ікар». Національний театр Бордо (Франція).
6. С. Лифар у ролі Ікара
7. Скіфська арфа

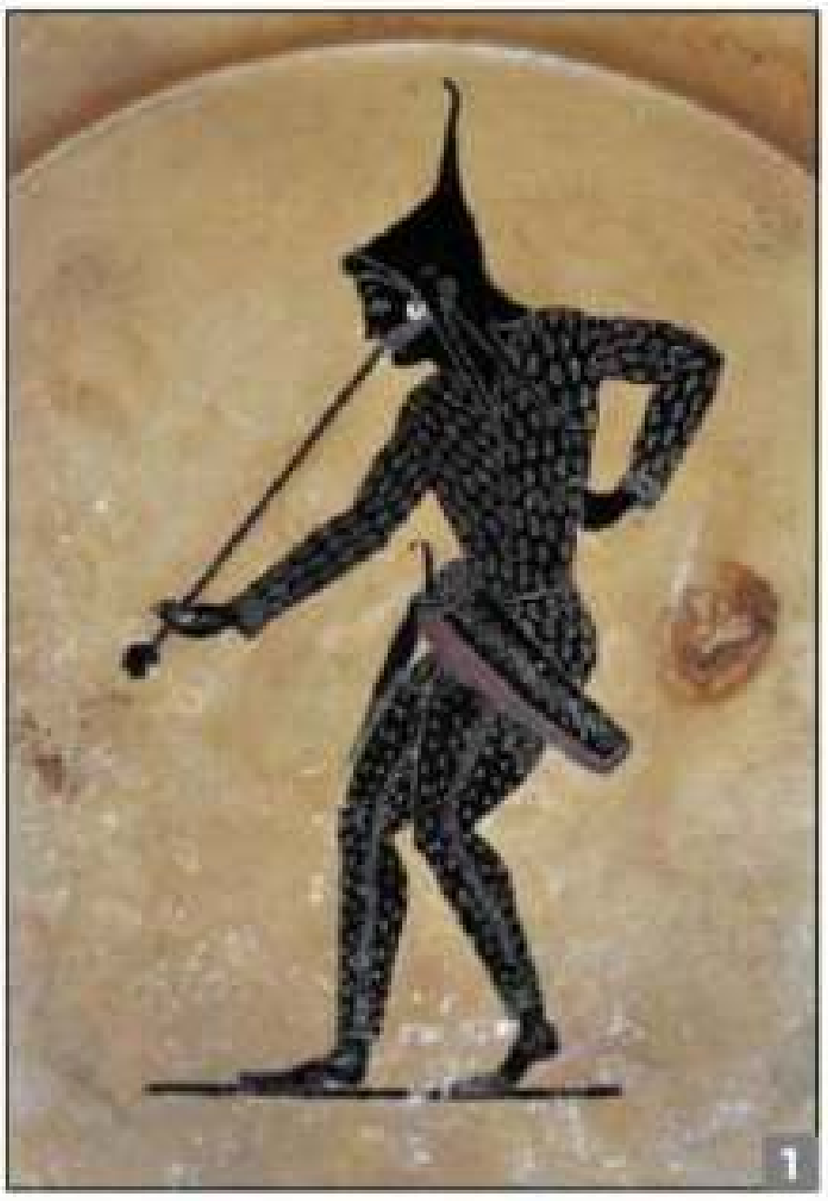

1. Скіфський лучник з трубою-сальпігою (фрагмент чорнофігурної вази)

Послухайте пісню «Вітер скіфського степу» (муз. Т. Житинського, вірші Б. Мозолевського, Т. Житинського). Схарактеризуйте образи, змальовані музикою та словом. Розучіть приспів пісні. Виконайте приспів за допомогою електронного додатка.

Вітер скіфського степу
За обрій пісню відносить,
Грає синьому морю
На струнах вічного Сонця.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Попрацюйте «енциклопедистами» й видавцями. Оберіть музичні інструменти Давньої Греції та Давнього Риму. Розробіть про них невеличкий ілюстрований довідник. Укажіть назву інструменту, із яким міфологічним персонажем він пов'язаний, особливості тембру, призначення.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Закінчіть речення:
  Гімн — це…
  Дифірамб — це…
- Яку роль відігравало музичне мистецтво в Давній Греції?
- Чим музичне мистецтво Давнього Риму відрізняється від давньогрецького?
- Назвіть традиційні музичні інструменти Давньої Греції та Давнього Риму. До яких груп вони належать?

МИСТЕЦЬКІ ЗВЕРШЕННЯ ДАВНЬОГО РИМУ

? Пригадайте легенду про заснування Риму. На честь кого назване «вічне» місто? Хто такі етруски та яка їхня роль у становленні римської державності та культури?

Культура Давнього Риму залишила нам багату художню спадщину — визначні твори архітектури, скульптури, живопису. Вона перейняла досягнення етрусків і багато чого запозичила з мистецтва Давньої Греції. Проте, успадкувавши ці багаті традиції, римляни надали їм подальшого розвитку, створили власний неповторний стиль, який вирізнявся масштабністю та видовищністю.

i Відшукайте інформацію про образотворче мистецтво етрусків. Підготуйте презентацію та продемонструйте однокласникам / однокласницям.

Найбільше інновацій спостерігалося в архітектурі, яка набула грандіозного розмаху. На відміну від давньогрецького, римське зодчество було дуже раціональним, підпорядкованим

1

1. Капітолійська вовчиця, Ромул і Рем (V ст. до н.е.)
2. Залишки римського форуму

2

1

2

життєвим потребам суспільства. Окрім того, воно не мало собі рівних за масштабами будівництва, складністю інженерних рішень, розмаїттям типів споруд (амфітеатри, тріумфальні арки, форуми, бібліотеки, терми та ін.).

У мистецтві архітектури римляни вперше поєднали арку та колону, увели до будівельної практики аркаду. Так з'явилися знамениті у всьому світі *акведуки*.

1. Тріумфальна арка Тита. Рим, Італія
2. Римський акведук. Сеговія, Іспанія
3. Базиліка. Помпеї, Італія
4. Терми. Рим, Італія

С ***Тріумфальна арка*** — *урочиста споруда у формі арки з одним або кількома проходами, зведена на честь військових перемог і знаменних подій.*

Акведук — *споруда для постачання води; у Римській імперії складалася з кількох ярусів кам'яних аркад.*

Аркада — *ряд однакових за розміром і формою арок, які спираються на колони та з'єднані між собою.*

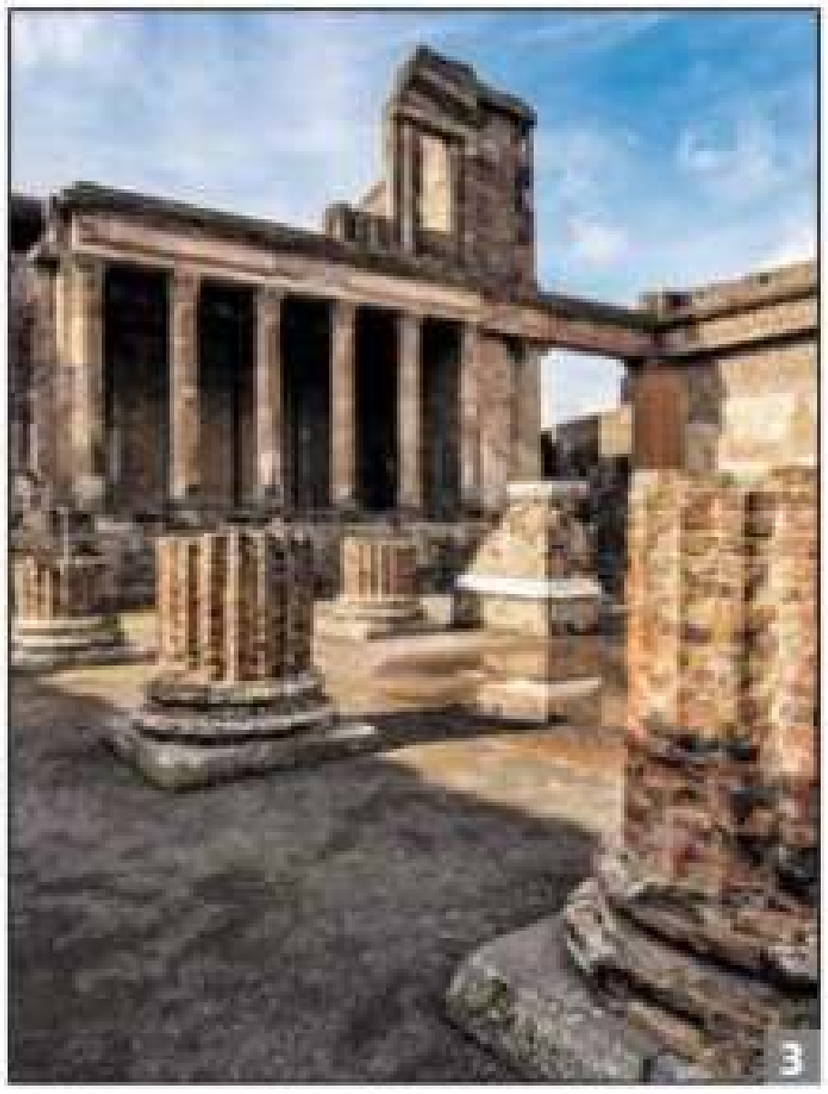

3

4

5

6

Символом Риму, його головною архітектурною візитівкою став **Колізей** — свого часу найбільший амфітеатр у світі, який уміщував до 50 тис. глядачів. Ця будівля використовувалася для проведення видовищ, зокрема гладіаторських боїв, битв із тваринами. Вона має форму еліпса з центральною ареною, оточеною рядами глядацьких місць. Під ареною розташовувалися тунелі, крізь які за допомогою спеціальних механізмів піднімали декорації, гладіаторів або звірів. А для проведення театралізованих «морських» боїв арену наповнювали водою.

Зовні конструкція Колізею оформлена трьома ярусами арок. Саме арки в поєднанні з округлою формою будівлі створюють її неповторний художній образ.

Дізнайтеся про видатну пам'ятку епохи Давнього Риму, яка й нині вражає уяву відвідувачів і відвідувачок — римський Пантеон. У чому головна особливість його архітектурного рішення?

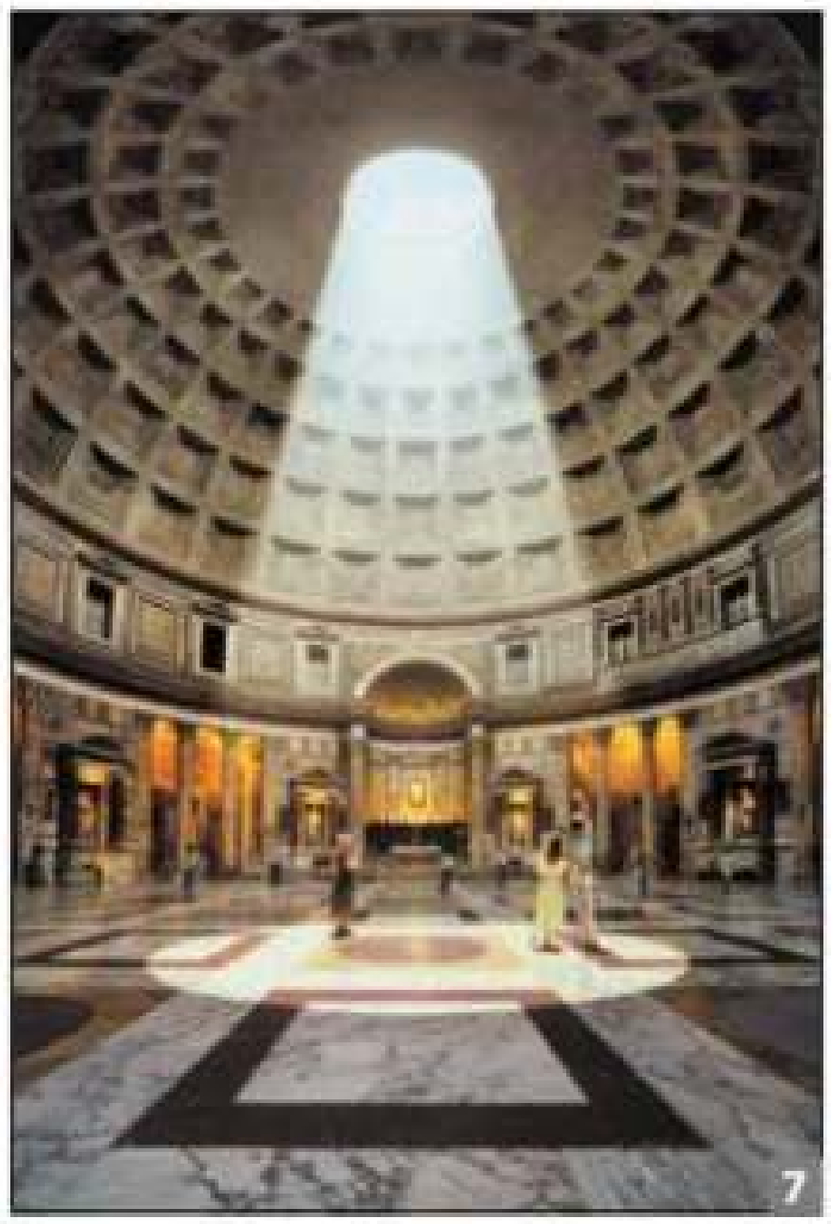

7

8

5. Колізей. Рим, Італія
6. Арена Колізею
7. Купол Пантеону
8. Пантеон — «Храм усіх богів». Рим, Італія

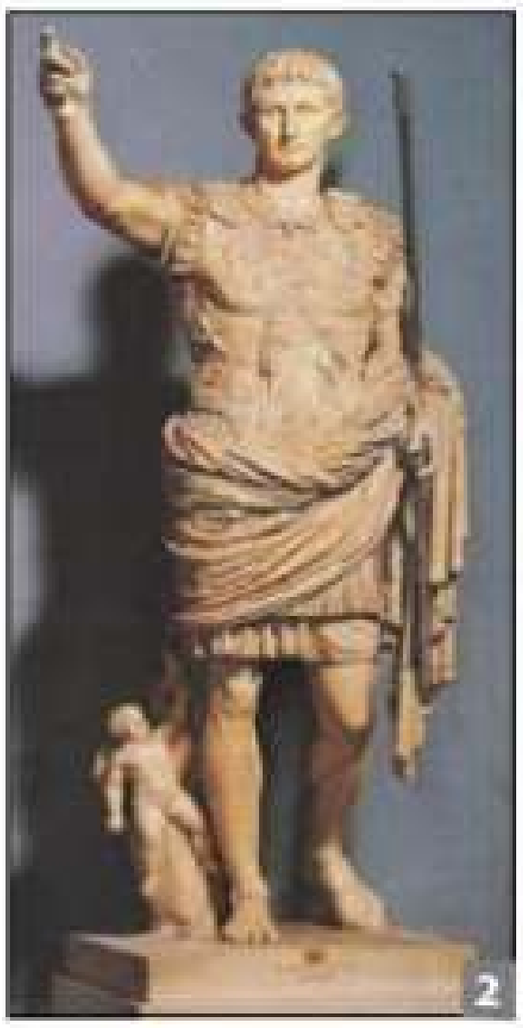

1. Імператор Марк Аврелій
2. Імператор Август
3. Імператор Тіт
4. Портрет імператора Гордіана III

Високого рівня досягло мистецтво римської **скульптури.** Як і в Греції, воно було пов'язане передусім із міфологією, але відігравало роль важливого елемента державності, реального життя та суспільних ідеалів. Твори оспівували видатних особистостей, уславлювали імператорів і їхні досягнення, утверджували ідеали римської доблесті, мужності та патріотизму. Характерними видами скульптури стали пам'ятник, портрет.

Одним із кращих монументальних творів скульптури Давнього Риму є пам'ятник імператорові Августу в образі полководця. У ньому прославлено персону володаря й велич імперії.

Зображували імператорів і верхи на коні, що потребувало особливої майстерності. Таким є відомий кінний пам'ятник імператорові Марку Аврелію.

Римський скульптурний портрет став надбанням світового образотворчого мистецтва. На відміну від греків, які створювали ідеалізовані образи, римляни зображували людину реалістично. До нас дійшли портрети відомих історичних осіб: державних діячів, полководців, філософів, письменників, шляхетних громадян. Розвивався жіночий портрет, уперше з'явилися портрети дітей. Майстрам удавалося не просто відтворювати індивідуальні риси обличчя,

5

6

а й передавати характер людини. Тому так цікаво розглядати твори давньоримської скульптури цього жанру.

Порівняйте скульптурні портрети Марка Аврелія в юнацтві та дорослому віці. Зверніть увагу на посадку голови, спрямованість погляду. Якими представили цю особистість митці в різні періоди її життя? Поділіться своїми враженнями з однокласниками / однокласницями.

Особливе місце в образотворчому мистецтві Давнього Риму посідає **монументальний живопис**. Ним щедро прикрашали приміщення, досягаючи тим самим ефекту розширення й освітлення внутрішнього простору, адже більшість кімнат у римських будинках не мали вікон.

10

7

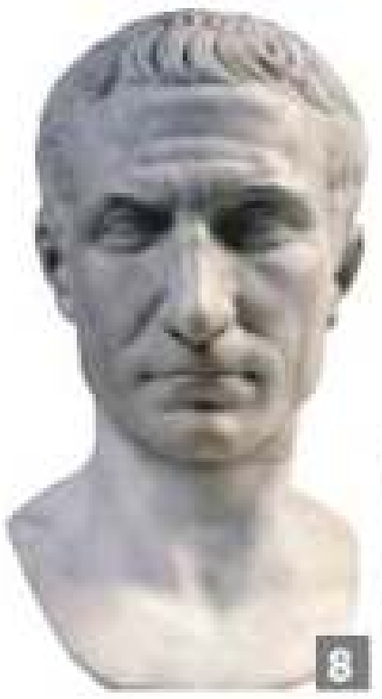

8

9

5. Марк Аврелій в юнацтві
6. Імператор Марк Аврелій
7. Музейне зібрання римської портретної скульптури. Копенгаген, Данія
8. Портрет Гая Юлія Цезаря
9. Портрет невідомої римлянки
10. Фресковий натюрморт «Вино і фрукти»

Археологічні розкопки міст Помпеї та Геркуланум, що розпочалися у XVIII ст., відкрили світові прекрасні фрески зі стін багатих вілл, довівши високий рівень мистецтва римського стінопису. У цих творах можна побачити всі жанри європейського живопису: міфологічний, історичний, портретний, пейзажний, батальний, побутовий, натюрморт. Це безцінне джерело знань не лише про розвинуту художню культуру давніх римлян, а й про їхнє буденне життя. Особливо цікаві фантазійні пейзажі із зображеннями природи й архітектури.

Античні художники володіли повітряною перспективою. Майстерно застосовували так званий

1–2. Стінописи з архітектурними пейзажами вілли Боскореале. Помпеї, Італія

3–4. Фрески Будинку фруктових дерев. Помпеї, Італія

тромплей — технічний прийом у живописі для створення на пласкій поверхні оптичної ілюзії об'ємності та просторової глибини.

В епоху Римської імперії високого розвитку досягло мистецтво ще одного різновиду живопису — **мозаїки**. Її твори прикрашали підлогу, стіни, стелі громадських будівель, приватних вілл, терм, базилік та ін. Зображення викладали із кольорових шматочків каменю або скла, що називаються **тесерами**. Володіючи складними техніками, митці створювали деталізовані й виразні образи, композиції. Часто використовували прийоми світлотіні, що додавало роботам ефекту тривимірності.

5. Фрагмент фрески вілли Містерій. Помпеї, Італія
6. Давньоримська мозаїка «Натюрморт»
7. Фрагмент мозаїчної підлоги
8. Мозаїчний орнамент з ефектом тривимірності. Давньоримський будинок, Мальта

До видатних творів належать мозаїчні підлоги багатих будинків, терм, храмів. Найзнаменитіша з них відтворює історичну подію — битву Олександра Македонського з перським царем Дарієм. Античний майстер уміло передав напружену атмосферу бою, динаміку рухів, зосереджений вираз облич воїнів.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Закінчіть речення.
  Тромплей — це…
  Аркада — це…
- У чому полягає новаторство римлян у мистецтві архітектури?
- Визначте головні особливості давньоримської скульптури.
- Які сюжети найчастіше трапляються в монументальному живописі Давнього Риму?

1. Мозаїка «Александр Македонський і перський цар Дарій III» (реконструкція твору)
2. Александр Македонський. (фрагмент мозаїки)
3. Дарій III (фрагмент мозаїки)

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Виконайте ескіз фрескового розпису стін для дитячого мистецького центру.

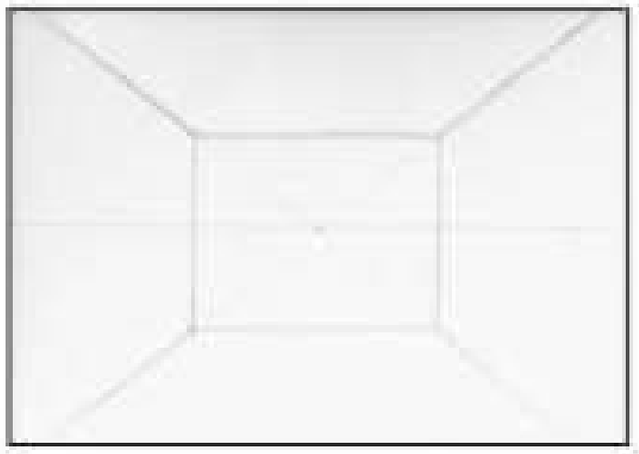

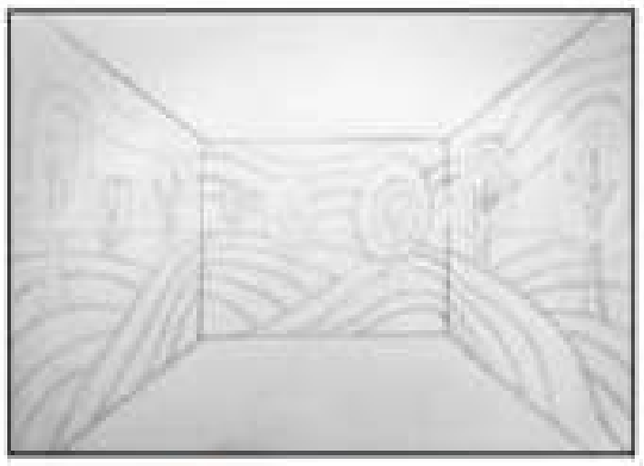

Видатна особистість у мистецтві

Марк Вітрувій Полліон, відомий як Вітрувій (80–70 рр. до н. е. — після 13 р. до н. е.) — давньоримський архітектор і інженер. Він є автором знаменитого трактату «Десять книг про архітектуру» (De Architectura), у якому систематизував архітектурні знання свого часу і який став одним із найважливіших джерел інформації про античну архітектуру. Вітрувій визначив основні принципи архітектури («Тріада Вітрувія»), такі як міцність, корисність і краса, а також описав різні архітектурні ордери, пропорції та методи будівництва. Його праці мали значний уплив на архітектуру епохи Ренесансу й залишаються важливими для сучасної архітектурної теорії.

Серед утілених архітектурних проєктів Вітрувія найвизначнішими є базиліка у Фано, зведення акведука в Римі, мостів через річку Рейн у Галії.

1

В АНТИЧНОМУ ТЕАТРІ

? Коли розпочалася світова історія професійного театру? Якими були вистави доби Античності? У чому полягають відмінності давньогрецького театру й давньоримських видовищ? Яка музика супроводжувала вистави?

Давньогрецький театр виник у VI–V ст. до н.е. й походить від культу бога землеробства й виноградарства Діоніса. На його честь улаштовували святкування, під час яких виконували урочисті пісні (дифірамби) з веселою ходою, танцями й елементами театралізованих дійств. Згодом урочиста частина обрядовості зумовила виникнення театру трагедії, а розважальна — комедії.

Слово **трагедія** походить від давньогрецьких слів *трагос* (цап) і *оде* (пісня), тобто «пісня цапа». Слово **комедія** походить від *комос* (жартівлива хода ряджених) і *оде*.

? Чому театральний жанр трагедії має таку назву? Відповідь слід шукати у визначенні, ким були сатири. Саме ці істоти супроводжували Діоніса, прославляючи його подвиги та страждання.

Театральні споруди Давньої Греції — амфітеатри — складалися з трьох основних частин: орхестри (круглого майданчика, де розташову-

1. Сатир Силет тягне візок із Діонісом і Менадою (червонофігурний кратер)
2. Античний театр поблизу Афін. Греція

2

вался хор і артисти), **театрона** (широкого схилу, влаштованого навколо орхестри, із місцями для глядачів) і **скени** (архітектурного фону для дійства). Завдяки математичним розрахункам і знанням фізики, греки навчилися створювати в театрах бездоганну акустику, і голоси артистів було добре чутно навіть глядачам у верхніх рядах.

Автором перших трагедійних поезій уважається Феспід із Афін. Припускають, що з його п'єси для хору й одного актора, представленої навесні 534 р. до н.е., розпочалася історія професійного європейського театру. На жаль, твори самого автора не збереглися.

У Давній Греції театральне мистецтво було високошанованим і призначалося для вдосконалення духовного світу особистості.

Театральні вистави влаштовувалися драматургами як змагання: троє трагіків і троє коміків презентували по чотири твори. По закінченню дійств переможців нагороджували грошима й вінком. Найвидатнішими драматургами, чиї трагедії дійшли до нашого часу, були **Есхіл**, **Софокл**, **Евріпід**. А неперевершеними авторами давньогрецької комедії вважалися **Аристофан** і **Менадр**.

Вистави відбувалися під час великих державних свят упродовж трьох днів із ранку до пізнього вечора. Відвідування театру було обов'язковим громадським заходом, куди глядачі й глядачки вдягали найкращий одяг. У дні вистав зупинялася

3. Хор із вистави трагедії Есхіла «Агамемнон»
4. Муза трагедії Мельпомена
5. Муза комедії Талія

1

2

3

1. Давньогрецька статуетка актора комедії в масці
2. Менадр із театральними масками (фрагмент римського барельєфа)
3. Котурни для виконання ролей трагедії

робота державних установ, відтерміновувалася сплата боргів. До театру допускали й рабів, яким видавали на це спеціальні кошти.

Окрім драматурга, переможцем міг стати й **хорег**, який готував хор. Цей гурт співців виконував головну роль колективної дійової особи. Декламуючи, співаючи й рухаючись орхестрою, хор супроводжував дію коментарями щодо подій, висловлював переживання героя / героїні, давав моральну оцінку їхнім учинкам. Головний учасник хору називався **корифей**. Із часом у виставах виокремилися самостійні персонажі — актори-чоловіки, які виконували й жіночі ролі. Цікаво, що актором міг стати лише вільно народжений громадянин міста.

Поводження на сцені й костюми комедійних і трагедійних персонажів відрізнялися. Зокрема, актори трагедій узувалися в **котурни** — спеціальне взуття з потовщеними підошвами. Котурни збільшували зріст актора, надавали постаті величі, але дещо стримували рух. Комедійні актори грали босоніж, адже втілення їхніх персонажів потребувало виразної пластики, жвавості рухів.

Акторська майстерність передбачала добре відпрацьовану дикцію, володіння мистецтвом красномовства (декламації) й уміння співати й танцювати.

Окрім того, актор мав досконало володіти пантомімою. Жести були навмисно перебільшеними й розмашистими, щоб навіть із великої відстані їх можна було розгледіти та зрозуміти.

? Розгляньте театральні маски. Проаналізуйте, за якими особливостями «виразів обличчя» їх можна віднести до трагедії чи комедії?

Актори грали в масках і не могли висловлювати емоції та зміст мімікою. З іншого боку, маски допомагали створенню конкретного героїчного, комедійного або негативного образу, дозволяли акторові з'являтися протягом вистави в іншій ролі.

e Перегляньте відеоматеріал, який допоможе узагальнити відомості про театр Давньої Греції. Скільки акторів діяли в давньогрецькому театрі? Що таке «агон»?

Невід'ємною складовою вистав була музика. Вона звучала й у трагедіях, і в комедіях. Музика посилювала емоції акторів, допомагала доносити смисл до глядачів.

4. Маски давньогрецького театру
5. Сцена з вистави К. Куна «Орестея»
6. Сцена з вистави комедії Аристофана «Плутос»

1

? Перегляньте фрагменти вистави Карлоса Куна за трагедією Еврипіда «Орестея». Послухайте хор. Схарактеризуйте музику. Зверніть увагу на мелодію, а також на елементи костюмів хористів. Звучання яких інструментів створює супровід для хору?

2

1. Комічні актори театру Давнього Риму
2. Давньоримська статуетка комедійного актора в ролі Макка

Поява театру в **Давньому Римі** пов'язана з драматичними подіями: у IVст. до н.е. Рим пережив мор. Римляни вирішили умилостивити богів улаштуванням сценічних ігор. З Етрурії запросили акторів, які танцювали в супроводі звучання флейти. Згодом до танців додалися жартівливі діалоги. Так виник жанр **сатури** — музичних сценок побутового комедійного змісту з діалогами, танцями, співом.

У II ст. до н.е. популярними стали фарси **ателлани**. В ателлані діяли чотири персонажі з незмінними образами: Макк (зазвичай дурень, якого обманювали і який постійно закохувався та любив поїсти), Буккон (молодий чоловік, який також любив поїсти, але не дурень, на відміну від Макка; у нього від постійної балаканини відвисли губи), Папп (старий багатій і не дуже розумний скупердяй), Доссен (хитрий горбань, шарлатан-філософ, котрий уміє морочити голову неосвіченим людям). Виконавці цих ролей застосовували імпровізацію, адже для ателлани текстів не писали.

Популярним у Давньому Римі було й запозичене в греків мистецтво *мімів*. Вони влаштовували вистави для розваг широкого загалу. Міми демонстрували майстерність в акробатиці, фокусах, жартах.

Мім («наслідувач», «лицедій») — *актор, у творчості якого виразовими засобами є слово, жест і танець.*

Жанр міма розвивався як пантоміма та як короткі драматичні сценки з імпровізованим текстом. У супроводі невеликого інструментального ансамблю актори розважали публіку на вулицях і майданах. Зазвичай у гострих сюжетах веселих сценок висміювали можновладців і жерців, використовуючи простонародне мовлення у формі діалогу. Ролі в цих сценках грали актори й акторки.

Від II ст. до н.е. набув розвитку новий жанр національного римського театру — **комедія тогата**, яку назвали так, бо її персонажі носили римську тогу. А сюжети відображали життя ремісників.

У Давньому Римі існував і класичний театр. Його вистави відбувалися під час церемоній, свят. Зазвичай сценічні дійства поєднувалися з битвами гладіаторів.

3. Давньоримський театр у Босрі. Сирія
4. Маски, які прикрашали будівлю театра міста Остія. Лація, Італія
5. Маска Паппа

1

2

Перші театральні будівлі в Давньому Римі з'явилися в 2–1 ст. до н.е. Їхня архітектура відрізнялася від грецької: скена була майже вдвічі довшою, будували сходи від місць для глядачів до орхестри. Окрім того, у римському театрі з'явилася завіса, яку перед початком вистави опускали до щілини в підлозі, а наприкінці піднімали.

У класичних театральних дійствах брали участь професійні актори — **гістріони.** На відміну від давньогрецького театру, де професія актора була шанованою, у Римі акторів прирівнювали до нижчих верств суспільства й навіть ставили на один рівень із рабами. Проте історія давнього театрального мистецтва зберегла імена талановитих гістріонів — трагіка **Езопа** й коміка **Росція.**

Перегляньте в мережі Інтернет відео, яке допоможе вам узагальнити відомості про театр Давнього Риму. Які жанри вистав найбільше цікавили римлян?
Поміркуйте й висловіть припущення, як значення слова «актор» характеризує зміст професії.

1. Статуетка римського актора-трагіка
2. Мозаїка «Актори та музикант, який грає на авлосі». Помпеї, Італія

Спочатку римські актори грали без масок, публіка могла бачити їхню міміку. Костюми використовували на кшталт грецьких. Проте актори трагедій прагнули якомога яскравіше підкреслювати створювані образи, надавати їм значущості. Тому згодом котурни стали виготовляти з дерев'яними підставками, що збільшували зріст актора на 20 см, а до театральних масок додалися пишні перуки.

3

4

5

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Влаштуйте поетично-акторський батл. По черзі декламуйте рядки вірша українського поета М. Рильського «Плещуть на вогкому березі води…», наслідуючи хор давньогрецького театру трагедії. Разом придумайте й виконайте ритмічний супровід до твору.

Варіант 2. Об'єднайтеся в пари. Розіграйте в стилі римських ателланів одну з байок Езопа. Придумайте виразні жести й передайте ними характери персонажів.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Що стало підґрунтям для виникнення театрального мистецтва в Давній Греції?
- Дайте визначення поняттям, що означають складові античного театру (орхестра, скена, театрон).
- Чим відрізняється акторське мистецтво мімів від мистецтва трагедійного?
- Які художні прийоми й особливості костюма використовували античні актори, щоб створити сценічний образ?

3. Вуличні музиканти (давньоримська фреска з вілли Кампа Варано)
4. Давньоримська статуетка міма
5. Давньоримська статуетка акторки

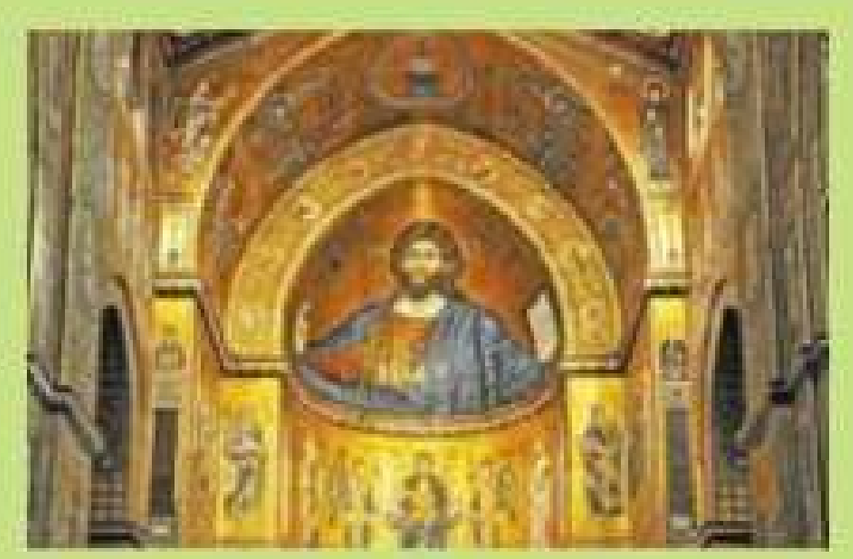

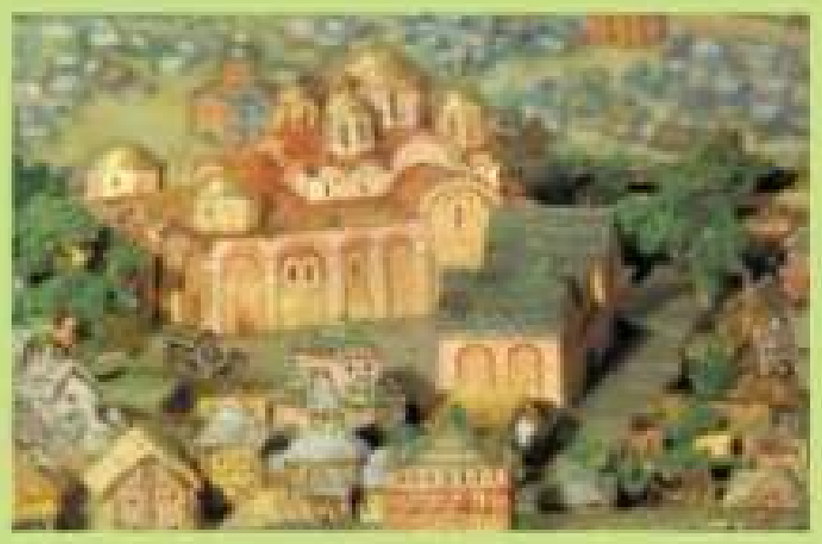

Тема 3.
ЧИ СПРАВДІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ БУЛО ПОХМУРИМ?

Що ми знаємо про Середньовіччя? Епоха, що настала в Європі після зникнення античних держав, зазвичай асоціюється з війнами та занепадом. Проте чи справді це так? Відповіді знайдемо в мистецтві. Архітектура, скульптура, живопис і музика Середньовіччя розкажуть нам про інший бік цього часу — про його духовність, прагнення краси й гармонії.

Головним осередком художньої майстерності стала Візантійська імперія, де створювалися величні мозаїки та ікони, де була закладена основа для подальшого розвитку європейського музичного мистецтва.

Велична й горда Русь, перейнявши від Візантії художні канони в архітектурі, духовній музиці, монументальному живописі й відчувши її потужний уплив, утверджувалася як могутня держава.

Романське мистецтво Західної Європи вражало фортецями, величними храмами, замками, що демонстрували силу й непохитність віри.

Сповнене особливого натхнення, готичне мистецтво відкрило красу урочистих соборів і вітражів, які досі надихають своєю піднесеністю. Музичне мистецтво подарувало сучасну нотацію.

Загалом середньовічне мистецтво відображало пошуки людиною нових духовних орієнтирів, її віру, надії та прагнення вічної краси.

Електронний інтерактивний додаток

У ЗОЛОТОМУ СЯЙВІ ВІРИ: МИСТЕЦТВО ВІЗАНТІЇ ТА РУСІ

? Які інновації в архітектурі й образотворчому мистецтві зробили візантійські храми символами духовної величі? У чому унікальність візантійського іконопису? Як художні досягнення Візантії вплинули на розвиток мистецтва Русі?

Мистецтво Візантії, держави, що утворилася після розпаду Римської імперії, подарувало світові унікальний стиль, який поєднав художні досягнення античності та мистецькі традиції Сходу з новими ідеалами. Його вплив поширився до Русі, де набув місцевої самобутності.

Досягнення **архітектури** пов'язані з розбудовою Константинополя, столиці Візантійської імперії, велич якої мала не поступатися Риму. Головними архітектурними пам'ятками були храми. Проте ордерна система відійшла в минуле; поширення набули *базиліки* й *центричні будівлі*.

С ***Базиліка*** *— прямокутна в плані споруда, розділена всередині рядами колон або стовпів на три або більше частин — нав (нефів).*

Центрична споруда *— компактна, симетрична, зазвичай невеликих розмірів будівля, яка могла бути в плані круглою, квадратною, гранчастою або хрещатою.*

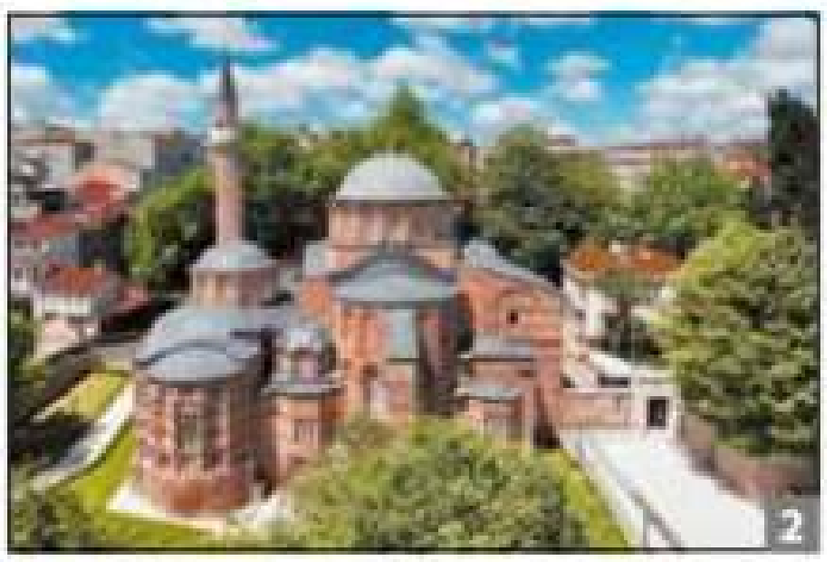

1. Мапа Константинополя 1422 р. флорентійського картографа К. Буондельмонте
2. Монастир Хора (нині мечеть Каріє). Стамбул, Туреччина
3. Собор Святої Софії в Константинополі (комп'ютерна реконструкція)
4. Базиліка Сан-Вітале. Равенна, Італія

Візантійські зодчі розробили **хрестовокупольну (хрестовобанну)** систему побудови культових споруд. Головний об'єм споруди в плані утворює хрест, а центральна частина увінчана куполом (банею). Така побудова застосовується в храмовій архітектурі нашого часу.

? Поміркуйте, чому саме хрест став основою храмових будівель.

Символом Візантійської імперії став **собор Святої Софії** в Константинополі геніальних зодчих **Анфемія Тралльського й Ісидора Мілетського.** Шедевром архітектурної думки свого часу є величезний купол собору. Його напівсферична форма символізувала владу й славу єдиного Бога.

✱ Із часом кількість куполів на східнохристиянських храмах збільшувалася, набуваючи символічного значення. Три куполи символізують Святу Трійцю; п'ять — Ісуса Христа та євангелістів Луку, Матфея, Марка й Іоанна; тринадцять — Христа й дванадцять апостолів.

✪ Дізнайтеся більше про історію головного візантійського собору Святої Софії, розташованого в колишній столиці Туреччини — Стамбулі. Який зміст закладений у назві цієї величної пам'ятки — Свята Софія?

Із лаконічними й дещо суворими формами храмової архітектури Візантії контрастують ошатні інтер'єри. Стіни соборів укриті коштовними мозаїками.

1. Імператор Юстініан із макетом собору Святої Софії (мозаїка X ст.). Стамбул, Туреччина
2. Ая-Софія — так нині називається собор Святої Софії, сучасна мечеть. Стамбул, Туреччина
3. Інтер'єр мечеті Ая-Софія (собору Святої Софії)

4

Майстри викладали зображення **смальтою** різноманітних яскравих кольорів і відтінків. Для посилення контрасту використовували білий колір, постаті виділяли кольоровими контурами. Чітко прокреслені складки одягу надають зображенням ритму, посилюють урочисту піднесеність.

Смальта — *кольорове напівпрозоре скло у вигляді кубиків або пластинок, призначене для створення мозаїк.*

Золотий фон створює враження глибини, ніби постаті не торкаються стін. Здатність відображати світло посилює золота фольга, яку підкладали під безколірну смальту. Ефект мерехтіння й переливів кольору досягався вдавлюванням скляних кубиків у площину архітектурних конструкцій під різними кутами.

5

6

7

Мозаїки собору Святої Софії в Константинополі:

4. Божа Матір з Ісусом-немовлям, імператором Іоанном II і імператрицею Іриною
5. Ісус Христос (фрагмент мозаїки «Христос, Божа Матір і Іоанн Хреститель»)
6. Янгол

Мозаїки базиліки Сан-Вітале в Равенні:

7. Мозаїка «Христос на троні в оточенні архієпископа Екклезиуса й святого Віталія»

1

2

Видатною пам'яткою візантійського образотворчого мистецтва є комплекс мозаїк **базиліки Сан-Вітале** в італійському місті Равенна. Цінність становлять прижиттєві портрети імператора Юстиніана та його дружини імператриці Феодори.

Розгляньте мозаїки Сан-Вітале. Опишіть їхні художні особливості. Влаштуйте обговорення в класі.

Видатним художнім явищем візантійської культури став **іконопис**. Ранні візантійські ікони виконувалися в техніці *енкаустики*. Одна з найдавніших — «Святі Сергій і Вакх» із колекції музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків у Києві. До найкращих здобутків світового живопису належать візантійські ікони X–XI ст., написані *темперою*.

3

Мозаїки базиліки Сан-Вітале в Равенні:

1. Фрагмент інтер'єру базиліки
2. Мозаїка «Імператриця Феодора зі своїм почтом»
3. Мозаїка «Імператор Юстиніан з очільниками війська й духовенством»

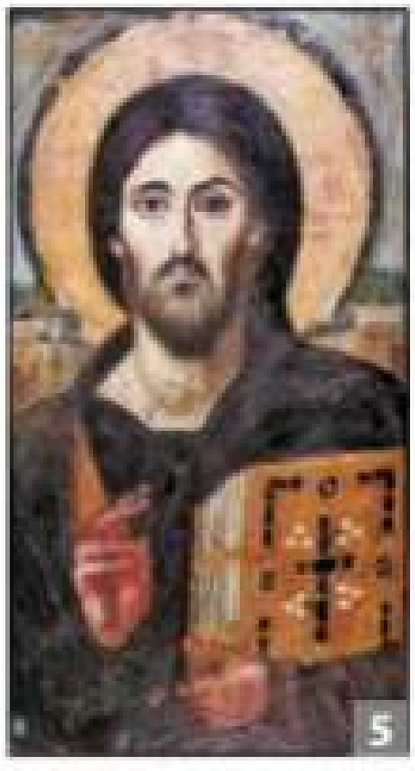

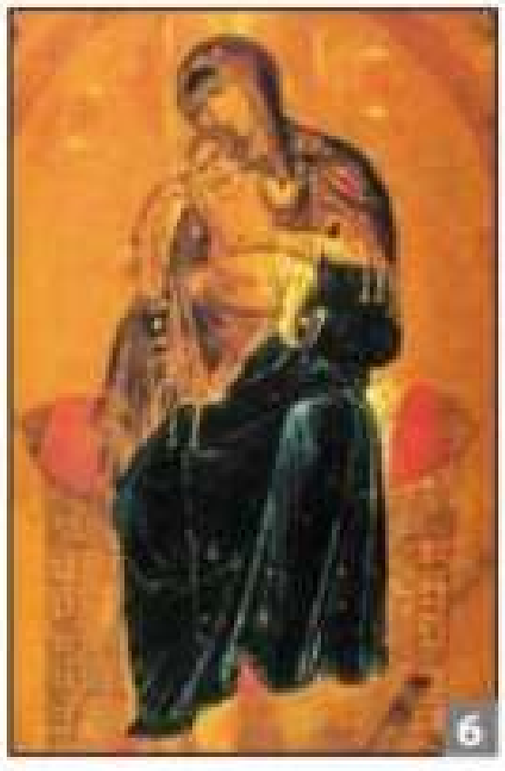

Енкаустика — *техніка живопису, у якій сполучною речовиною для фарб є віск.*

Темпера — *техніка живопису з використанням фарб із розтертих на порошок кольорових мінералів (мінеральних пігментів) і емульсій на основі яєчних жовтків, іноді з додаванням інших речовин.*

Неземна природа образів передавалася особливою художньою мовою: зображення стали площинними, статичними, без тіней. Фігури з видовженими пропорціями, сховані за тонкими ритмічними складками одягу, здаються невагомими. Найважливішого значення набуло обличчя з підкреслено високим чолом, перебільшено великими очима, маленькими вустами, тонкою формою носа. Реальний тривимірний простір замінив абстрактний золотий фон.

Дізнайтеся, як іконопис став окремим жанром живопису, які твори зумовили його появу.

Із прийняттям християнства Київська держава відчула потужний уплив мистецтва Візантії. Поєднання візантійських і слов'янських художніх традицій заклало основу для розквіту унікальної й самобутньої культури, що стала національним надбанням України. Видатною пам'яткою архітектури XI ст. світового значення є **собор Святої Софії** в Києві — справді новаторська споруда із тринадцятьма куполами. Будівля немов наростає знизу вгору та з боків до центру, завершуючись найбільшим центральним куполом.

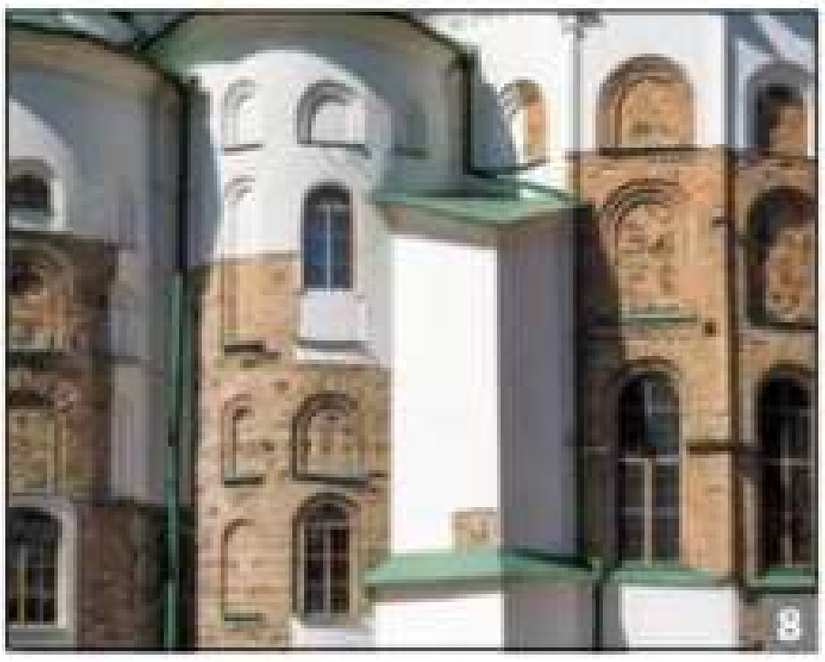

4. Візантійська ікона «Святі Сергій і Вакх», VII ст.
5. Візантійська ікона «Христос Пантократор (Вседержитель)» VI–VII ст.
6. Візантійська ікона «Божа Матір з пророками» (фрагмент), XI–XII ст.
7. Комп'ютерна реконструкція будівлі собору Святої Софії Київської в XI ст.
8. Відкриті ділянки стін Софії Київської демонструють давню кладку із плінфи — широкої пласкої цегли

1

2

3

Образи Христа в центральному куполі, Божої Матері Оранти над вівтарем викладено мозаїками. Для виконання величної постаті Оранти (у перекладі з латини «та, що молиться») з піднятими руками майстри використали понад 150 відтінків кольорової смальти.

? Розгляньте мозаїчний образ Божої Матері Оранти. Чи помітили в ньому спорідненість з іншим, слов'янським божеством — Берегинею? Що, на вашу думку, може означати жест Оранти?

Однією з найвідоміших **фресок** є молитовна хода княжої родини. У вежах збереглися фрагменти сцен світського життя: кінні перегони на іподромі в Царгороді, коронаційний вихід

4

1. Мозаїка «Божа Матір Оранта»
2. Мозаїка «Благовіщення»
3. Мозаїка «Архангел Гавриїл»
4. Фресковий розпис собору Софії Київської

доньки візантійського імператора Анни під час її заручин із князем Володимиром, сцени полювання, зображення музикантів, ряджених, екзотичних тварин. Це не лише художні пам'ятки, а й історичні документи.

Дізнайтеся про інші визначні пам'ятки архітектури й монументального мистецтва княжої доби в Києві, Чернігові, інших містах України.

Засновником національної іконописної школи вважається митрополит Іларіон. У Києво-Печерському патерику збереглися відомості про перших київських іконописців — **Алімпія** та **Григорія**.

Розгляньте образ Вишгородської Божої Матері. Які почуття вона викликає у вас? Як у погляді, нахилі голови, положенні рук майстер розкрив одвічну тему мистецтва — материнської любові?

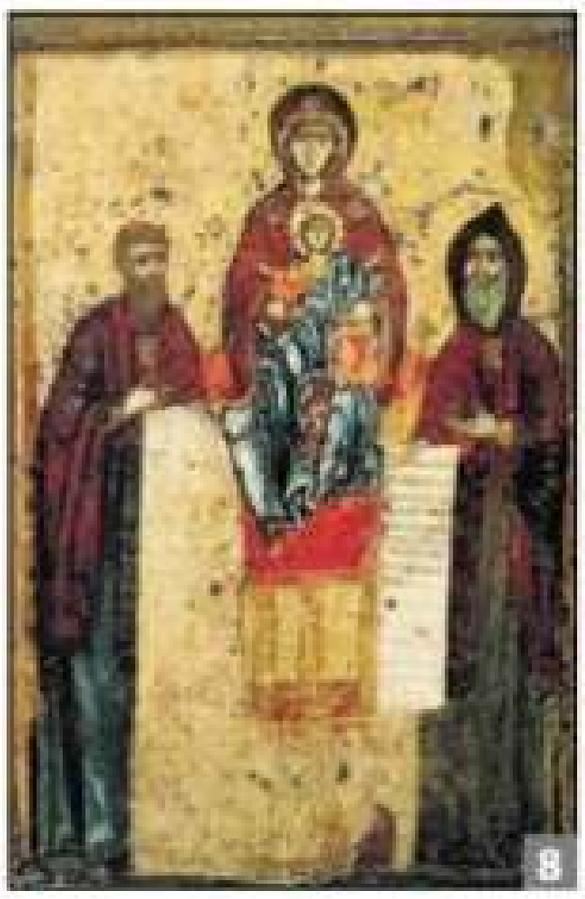

5. Фреска «Княжа родина»
6. Фреска «Іподром» (фрагмент)
7. Один із фрескових орнаментів собору Софії Київської
8. Алімпій. Свенська (Печерська) ікона Божої Матері
9. Вишгородська ікона Божої Матері

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Створіть фоторамку з орнаментом у візантійському стилі для родинної світлини або композиції «Мій родовід».

Варіант 2. Зробіть у техніці аплікації сувенір — підставку під чашку за мотивами одного з фрескових орнаментів Софії Київської.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- На основі яких культур розвинулося мистецтво Візантії? Яка тема стала в ньому провідною?
- Порівняйте особливості двох соборів Святої Софії — у Константинополі й Києві.
- Які види монументального живопису були провідними у Візантії та Русі? У чому їхня художня особливість?
- Закінчіть речення:
  Головними мозаїками собору Святої Софії в Києві є…
  У мистецтві іконопису використовувалися такі фарби…

Скориставшись електронним ресурсом, дізнайтеся про історію чудотворного образу Вишгородської Божої Матері. Він зберігався в резиденції київських князів у Вишгороді, звідки був викрадений володимирським князем Андрієм Боголюбським під час одного з його варварських набігів на Київ.

Поцікавтеся, чому в мистецтві Візантії не набула розвитку скульптура.

СКРИНЬКА ПОРАД

До варіанта 1. За основу елемента орнаменту візьміть квадрат і стилізовані рослинні форми. Використайте локальні кольори (золотистий/жовтий, білий, червоний, зелений), робляч акцент на їхньому контрасті.

ІЗ ЖИТТЄДАЙНИХ ДЖЕРЕЛ. ЗВУКОВИЙ ПРОСТІР ВІЗАНТІЇ ТА РУСІ

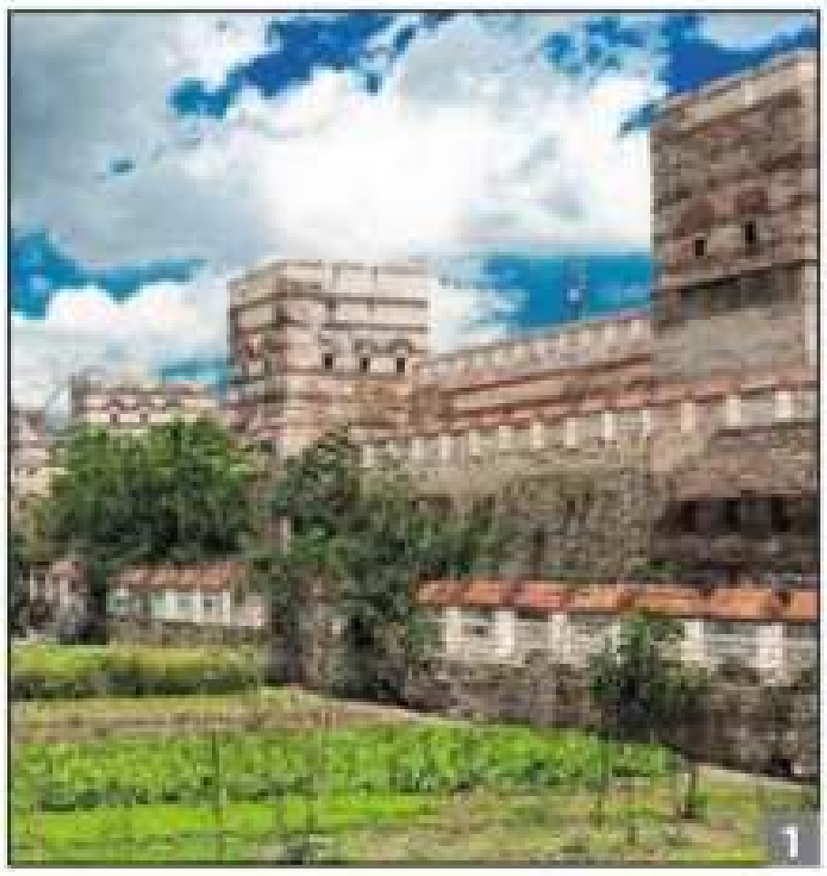
1

? Що означає «візантійський стиль» у музичному мистецтві? Яка музика звучала в соборі Святої Софії в Константинополі? Що пов'язує візантійську традицію з музикою України княжої доби? Чи існувала на Русі світська музика?

Яскравим надбанням світової культури є музичне мистецтво Візантії, держави, що утворилася із розпадом Римської імперії.

? Пригадайте з уроків історії, коли утворилася Візантійська імперія, які великі античні міста з розвиненою культурою увійшли до її складу.

2

Панівною у **Візантії** була культова музика, яка створювалася на основі біблійних переказів. За легендою, цар Давид, почувши якось «спів небес», передав його людям. Візантійці вірили, що під час богослужіння голоси янголів і людей зливаються в єдиному прагненні до Бога.

Візантійська духовна музика була тільки вокальною. Основним богослужінням християн стала *літургія*, що в перекладі з грецької означає «служіння Богові», «спільна справа».

Літургія — *твір духовної музики, який, за візантійською традицією, виконується акапельно.*

3

1. Частина кріпосних стін Константинополя з вежами. Стамбул, Турція
2. Музичні інструменти раннього Середньовіччя
3. Фреска «Внесення Ковчега до Єрусалиму» із зображенням візантійських музикантів (XVI ст., фрагмент). Церква Св. Миколая, Афон, Греція

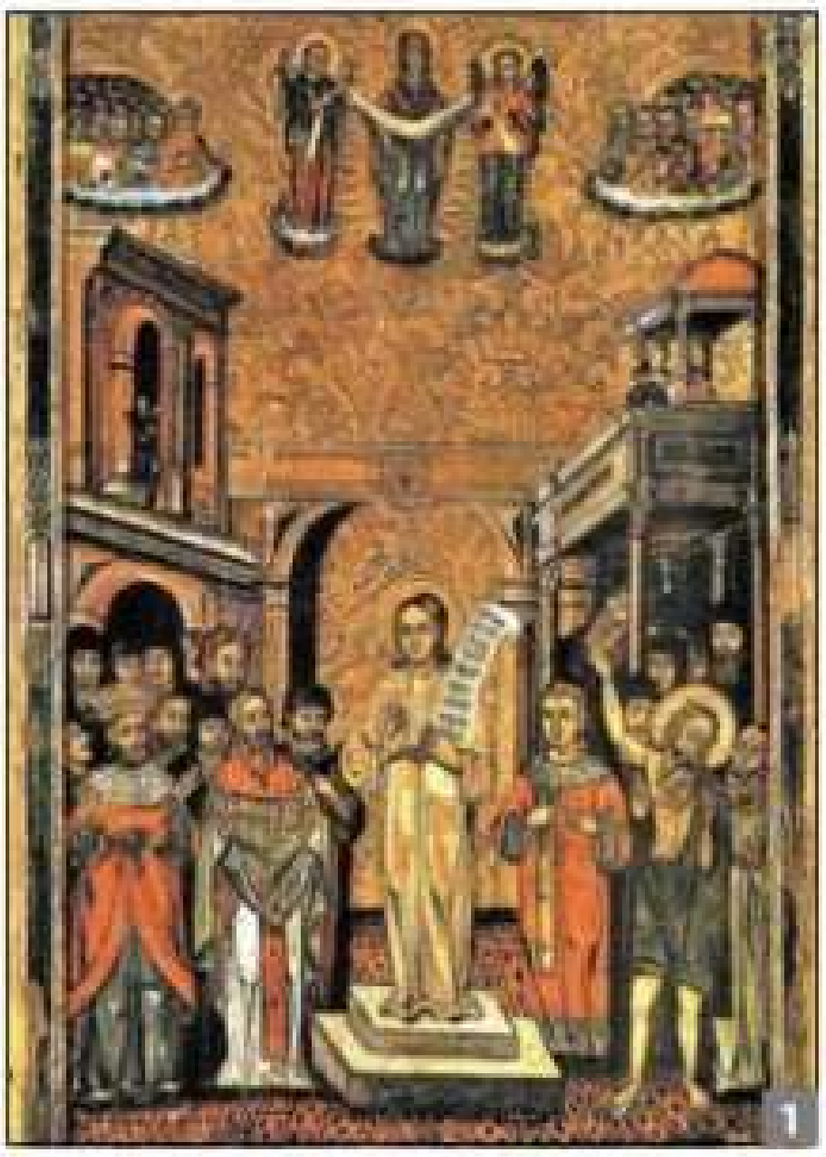

1. Іконографічне зображення Романа Солодкоспівця із сувоєм (XVII ст.)
2. Мозаїка «Іоанн Золотоустий» у соборі Святої Софії в Константинополі
3. Візантійська ікона «Іоанн Дамаскін» (XIV ст.)
4. Сторінка київського розспіву зі знаменами (XII ст.)

Літургія складається з усталених піснеспівів, присвячених певному релігійному святу або дню тижня, у які проводиться. Під час літургії звучать «Святий Боже», «Господи, помилуй», «Херувимська», «Алілуя», «Отче наш». Відомі імена творців візантійської духовної музики: **Роман Солодкоспівець, Іоанн Золотоустий, Іоанн Дамаскін.**

7 Послухайте реконструкцію візантійського співу, що звучав у соборі Святої Софії в Константинополі. Схарактеризуйте звучання. Чи можлива, на вашу думку, імпровізаційність у виконанні духовної музики? Чому? Перегляд співу з відеопартитурою дає можливість побачити, яким був нотний запис.

Знаки над рядками текстів позначали рух мелодії і називалися «невми», що з грецької означає «знак рукою, кивок».

Саме з Візантії на **Русь** прийшли музичні традиції християнського обряду: одноголосний хоровий спів а капела, літургія. Утім у Київській державі духовна музика не була звичайним копіюванням візантійської системи, а набула національних ознак, завдяки проникненню народнопісенних інтонацій.

Визначним надбанням став **знаменний, або київський, розспів**. Назва походить від слова «знаме́на», тобто знаки, якими записували мелодію. Для буденних богослужінь використовували

простіші мелодії, а під час недільних і святкових — більш розвинені, ускладнені.

? Прислухайтеся до знаменного розспіву («Тропар Різдва», «Херувимська), у якому превалюють пісенно-розмовні інтонації, короткі речитативні звороти й аскетичні мелодії з розспівуванням складів. Чи відчувається в них чіткий ритм? Який рух мелодії властивий знаменному розспіву — стрибкоподібний чи поступовий?

Традиції давніх піснеспівів розквітли у творчості українських композиторів/ композиторок XIX–XX ст.

Зіставте мелодії розспіву з «Херувімською» **Якова Яциневича**, одного з фундаторів української духовної музики.

Мелодія фортепіанної п'єси «Остінато» Богдани Фільц із «Київського триптиху», присвяченого 1500-літтю столиці, заснована на автентичних мотивах Лаврського розспіву.

5

? Перегляньте фрагменти фільму «Сторожова застава» (2017, реж. Ю. Ковальов, комп. С. Сідоров, В. Пупков).
Як у музиці передана атмосфера історичної доби, у якій розгортаються події?

Разом із духовним співом на Русі утвердилося й **дзвонарство**. До дзвонів ставилися з неймовірною пошаною й благоговінням.

Дзвін — *ударний інструмент із насиченим тембральним забарвленням. Висота звуку змінюється під час звучання. Існують великі, середні, малі дзвони. На свята й урочистості використовують усі дзвони храму.*

6

Розрізняють чотири види дзвоніння. *Благовіст* сповіщає про початок богослужіння; *перебір* — смуток і скорботу; *передзвін* несе радісну звістку, супроводжує урочисті події, утворюється голосами почергово всіх дзвонів на дзвіниці. Найскладніший різновид — яскраве *дзвоніння* з різноманіттям ритмів і необмеженим складом дзвонів.

5. Спасо-Преображенський собор у Чернігові (XI ст.). Одна з веж (ліворуч) є дзвіницею
6. Один із найдавніших дзвонів Русі (XII–XIII ст.), знайдений під час розкопок у Києві

1. Г. Севрук. Барельєф «Митуса»
2. С. Венцеславський. Пам'ятник співцеві Бояну в Переяславі. Київська обл.

Під великодні дзвони дівчата вмивалися, щоб позбавитися ластовиння, під різдвяні — ворожили на долю. А хлопці на Великдень забиралися на дзвіницю й дзвонили у дзвони: кому вдавалося зробити це першим, міг очікувати найкращого врожаю. Під дзвони трясли дерева для кращих плодів. Вірили, що дзвін може розганяти хмари й град.

Дзвін скликав громаду на віче, налаштовував воїнів на перемогу в майбутніх походах проти ворога.

? Про що сповіщають дзвони у фільмі «Захар Беркут»? (1972, студія ім. О. Довженка, реж. Л. Осика, композитор В. Губа).

Нині музика дзвонів лунає із дзвіниць Софії Київської, Києво-Печерської Лаври, Михайлівського Золотоверхого Собору, а також храмів усіх міст і селищ України.

? Послухайте сучасні музичні твори: обробку А. Авдієвського колядки «У Києві-граді дзвони задзвонили», «Великодні бандури» Г. Китастого. Якими виразовими засобами передано в них інтонації дзвоніння? Які смисли в них закладено? Чому дзвонова композиція В. Кривоносова має назву «Сон козака»?

Могутня Київська держава мала прекрасно навчене потужне військо — дружину. Ратна музика відігравала важливу роль у підтриманні бойового духу. Музичний супровід складали сурми, роги, ударні. На честь повернення князя з ратного походу виконували героїчні величальні пісні. Історія зберегла ім'я професійного співця *Митуси*, згадуваного в Галицько-Волинському літописі (1242 р.).

Про те, якою була *ратна музика* середньовічної Русі можемо уявити за відтвореними мелодіями. У «Поході дружинників» імітується речитація співця-бояна. Розспів «Із нами Бог» передає емоції воїнів перед боєм.

? Про що оповідають ці мелодії, за вашими відчуттями? Які інструменти допомагають сучасним музикантам відтворювати атмосферу давніх часів?

3

Світська музична культура Русі — це й мистецтво **скоморохів**, перших професійних музикантів, акторів, циркачів, танцівників. Скомороші трупи звеселяли містян на площах, а також розважали театралізованими дійствами при княжому дворі правителів і їхніх гостей.

Мініатюри літописів дають уявлення й про народні танці, які тісно пов'язані з текстами пісень і ігрищами.

7 Розучіть пісню з репертуару К. Бужинської «Київська Русь».

Київська Русь

Вірші В. Коваль
Музика Л. Остапенко

Нашу землю топтали народи
Дальні, ближні, казали: «Своя!», —
І забрали без всякої згоди
Наше Богом нам дане ім'я.
«Наші землі» — казали нам з краю,
Та судити я їх не берусь,
Я і з попелу знову скресаю, | *Двічі.*
Із тобою, свята моя Русь!

Приспів:
Київська Русь!
Твоя слава над світом хай лине!
Київська Русь!
Розквітай, наче в лузі калина!
Київська Русь!
Б'є у дзвони Святої Софії
Златоверхий і вічний твій Київ —
На той дзвін обернусь,
На твій клич обізвусь, | *Двічі.*
Золота моя Київська Русь!

Ноти

4

5

3. Зображення скоморохів на сторінці Київського псалтиря (кін. XIV ст.)
4. Фресковий розпис південної вежі собору Софії Київської
5. Фреска «Скоморохи» (фрагмент)

1

2

? Послухайте пісню Е. Драча «Київська Русь». Якою в цій пісні постає Київська держава? Порівняйте з образом пісні, яку розучили на уроці.

СКРИНЬКА ПОРАД

До варіанта 1: як точку відліку для пошуку і як відеосупровід оберіть фреску «Скоморохи» собору Святої Софії в Києві. Поміркуйте, чи могли бути в цих музикантів інструменти, завезені із Західної Європи.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Об'єднайтеся у дві групи, кожна з яких здійснить пошук і продемонструє театралізовану розповідь.
Варіант 1: про скоморохів — перших професійних артистів, музикантів, циркачів Русі.
Варіант 2: про народну музику й танці наших предків. Зосередьтеся на хороводах і музичному інструментарії.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- У чому особливість візантійського музикування, успадкованого українською культурою?
- Якою була нотація духовного співу у Візантії та Русі?
- Опишіть значення дзвонів на Русі і в Україні.
- Які види мистецтва походять від творчості скоморохів?
- Закінчіть речення:
  Знаменний розспів — це...
  Літургія — це...

1. А. Кущ. Пам'ятник засновникам Києва
2. Мініатюра Радзивіллівського літопису «Ігрища північних племен»

МІЖ КАМЕНЕМ І СВІТЛОМ: РОМАНСЬКИЙ І ГОТИЧНИЙ СТИЛІ

? Що означають поняття «романський» і «готичний»? Які риси властиві архітектурі західноєвропейського Середньовіччя? У чому виявляються велич і досконалість монументального живопису, скульптури та книжкової графіки цієї доби?

Середньовіччя в Західній і Центральній Європі стало періодом, коли з'явилися два художні стилі, що вплинули на подальший розвиток усього європейського мистецтва. Провідну роль у формуванні традицій цих стилів продовжувала відігравати саме архітектура.

Стиль європейського мистецтва X–XII ст. називається **романським**, що означає «римський». Знаковими архітектурними спорудами стали замки, монастирі, храми. Романські будівлі вирізнялися масивними об'ємами простої форми. Якнайкраще для них підходить визначення — *фортеця*, поєднана з природним ландшафтом.

? Розгляньте пам'ятки романської замкової архітектури. Які геометричні форми утворюють їхній зовнішній вигляд? Визначте спільні риси будівель. Для чого на території замку зводили вежу-донжон?

Середньовічний замковий комплекс — осередок влади, культурного життя та захисту прилеглих земель. Товсті стіни, видовжені заокруглені

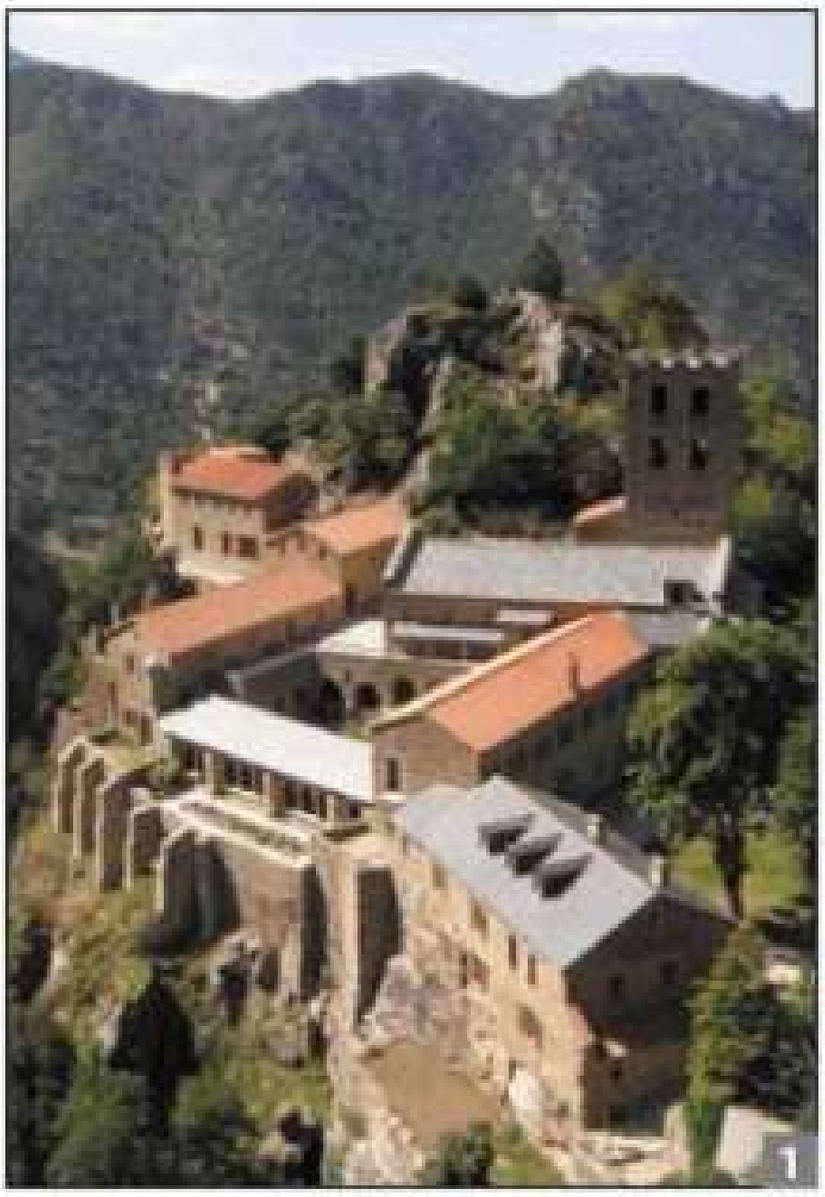

1

1. Абатство Сен-Мартен (Франція) — одна з перших пам'яток романської архітектури.
2. Замок Бройберг. Німеччина
3. Замок Орсіні. Нерола, Італія

2

3

1

2

1. Вежа-донжон колишнього замку Удан. Франція
2. Галерея церкви Сан-Мартін. Сеговія, Іспанія
3. Абатство Марія-Лах. Німеччина
4. Інтер'єр базиліки Сен-Серен. Тулуза, Франція

вгорі вікна — усе це надавало будівлям суворого й величного вигляду. Романські замки зазвичай мали сторожові вежі та центральну **вежу-донжон**.

У храмовій архітектурі поширилися базиліки й будівлі з центричним плануванням. Основними архітектурними елементами храмових споруд стали округлі арки, масивні колони й циліндричні склепіння, які надавали внутрішньому простору особливої урочистості.

? Розгляньте інтер'єри романських храмів. Порівняйте їх із візантійськими. Які емоції, на вашу думку, вони викликали у відвідувачів/відвідувачок?

Образотворче мистецтво було підпорядковане християнському світогляду. У ньому панували символічність образів, площинність, стилізація

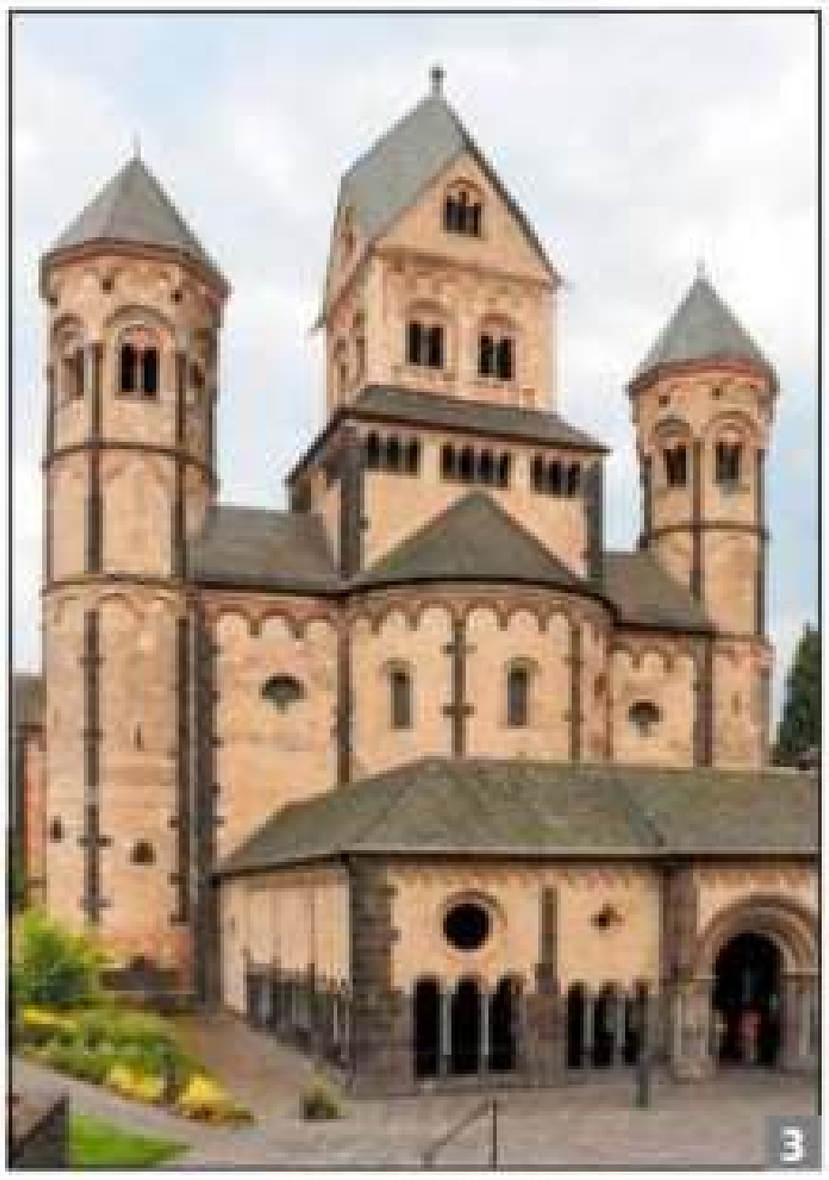

3

4

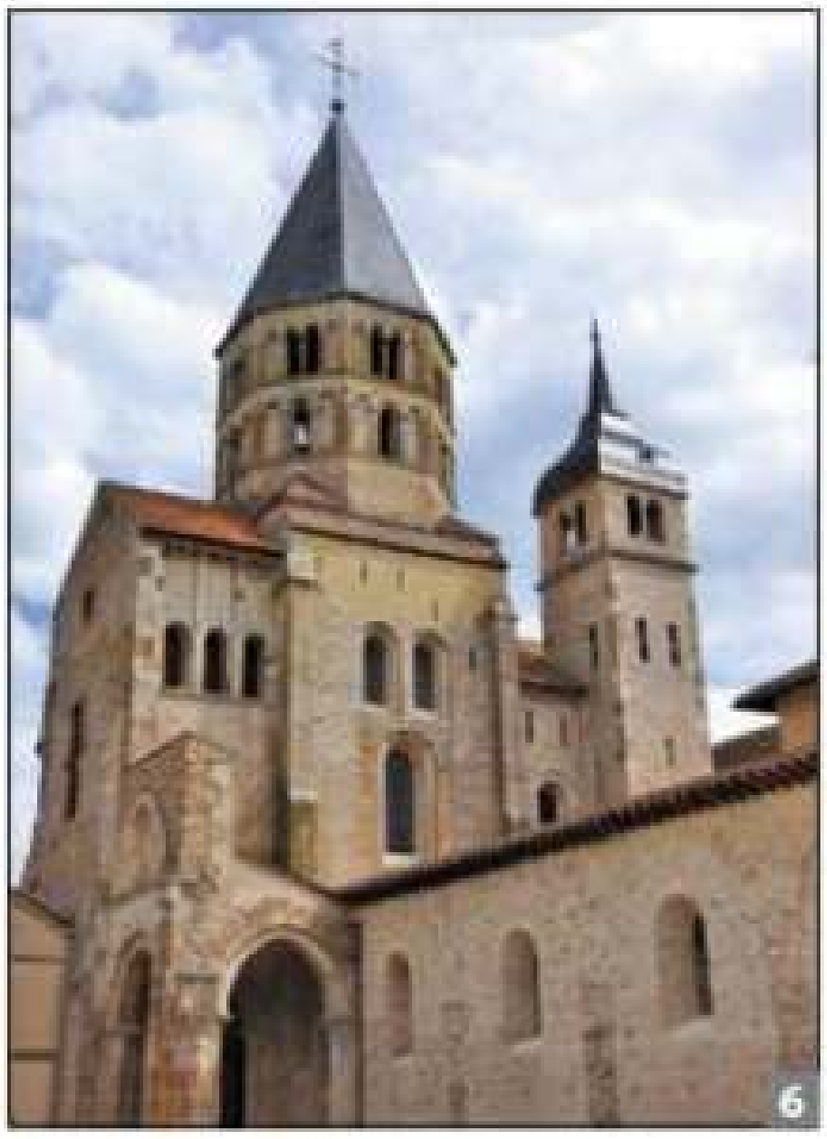

форм, які були грубуватими, але водночас загострено виразними. Поширення набули фрески. Нині ці образи здаються дещо *гротескними*, проте середньовічна людина сприймала їх із благоговінням — як настанову, пересторогу й повчання.

Зображення були виразними завдяки чіткості форм і ліній, контрастним поєднанням яскравих кольорів.

Гротеск — *навмисне змінення, викривлення форм зображуваного предмета, поєднання в ньому несумісних у реальності ознак.*

Поміркуйте, чому середньовічні фрески називають «Євангелієм для неписьменних». Із якою метою їх створювали?

5. Майстер із Тауля. Фреска церкви Сан Климент де Тауль «Христос Пантократор». Іспанія
6. Базиліка монастиря Клюні, заввишки 30 м, є найвищим середньовічним храмом Європи
7. Фреска із церкви Сан-Бауделіо «Вхід Христа в Єрусалим» (музей мистецтв Індіанаполіс, США)

1. Жільбер. Барельєф «Сон волхвів» на капітелі церкви Сен-Лазар. Отен, Франція
2. Жільбер. Барельєф «Страшний Суд» базиліки Сен-Серен
3. Барельєф «Таємна вечеря». Капітель собору Сен-Остремуан. Іссуар, Франція

У романському мистецтві монументальна скульптура не була самостійною, а виконувала роль декоративних елементів будівель. Із кінця XI ст. в оформленні храмів переважали рельєфи. Ними прикрашали портали й фасади споруд, капітелі колон і стовпів усередині храмів.

Шедеврами романського мистецтва визнані горельєфи за біблійними сюжетами, що прикрашають західний фасад церкви Нотр-Дам-ля-Гранд в Пуатьє. Стіни всередині храму також мають багате скульптурне й фрескове оздоблення. У деяких образах бачимо вміння передавати емоції та переживання. Такими є образи рельєфів майстра **Жільбера** в соборі Сен-Лазар в Отені.

У XII ст. у Франції сформувався новий художній стиль — **готичний**.

Дізнайтеся походження цієї назви. Поміркуйте, чому важливо розуміти значення назв художніх стилів.

Розвиток готичного мистецтва прийшовся на розбудову великих європейських міст. Отже, найяскравіше готика відобразилася в архітектурі міських соборів, церков.

? Яке місце посідав собор у житті середньовічного європейського міста?

Готичний собор — одне з найвидатніших явищ архітектури в історії людства. Він виник унаслідок геніального винаходу принципово нової щодо усієї попередньої історії зодчества **каркасної будівельної конструкції**. Завдяки їй

споруди досягали грандіозних розмірів, неймовірної для свого часу висоти, могли вміщувати величезну кількість людей.

Будівлі були дуже міцними і, разом із тим, здавалися напрочуд легкими, немов сплетеними з мережива. Враження стрімкого вертикального руху створювали високі вежі, гострі *стрілчасті арки*, стрункі вертикалі колон в інтер'єрах.

Найвиразніші елементи готичного собору — величезні *вітражні* вікна. Світло, яке проникає крізь різнобарвні скельця, наповнює храм чарівним сяйвом. Особливою окрасою є велике кругле вікно на фасаді «троянда» («роза»), прикрашене

5. Собор Нотр-Дам. Париж, Франція
6. Барселонський кафедральний собор. Іспанія
7. Міланський кафедральний собор. Італія

мереживним скульптурним оздобленням, заповнене яскравими кольоровими вітражами. Один із ранніх — собор Паризької Божої Матері (Нотр-Дам де Парі) — став еталоном для готичних майстрів завдяки чіткості й гармонійній пропорційності його частин.

Стрілчаста арка — *характерна для готичної архітектури форма арки із загостреним верхом.*

Вітраж — *сюжетна або орнаментальна композиція зі скла або інших матеріалів, які пропускають світло; різновид мистецтва монументального живопису.*

? Поміркуйте, як стрункі стрілчасті арки та кольорові вітражі змінили інтер'єри храмів. Які почуття викликають ці простори?

Готичний храм — взірець досконалого синтезу мистецтв: архітектури, скульптури й живопису. До шедеврів готичної архітектури належать Руанський і Реймський собори у Франції, Кельнський у Німеччині, Міланський в Італії, собор Святого Стефана у Відні й інші споруди в багатьох країнах Європи.

Другою за важливістю спорудою готичної архітектури після собору в середньовічних містах була ратуша з високою вежею, яку зводили на головній площі.

1. Стрілчасті арки в інтер'єрі Кельнського собору
2. Вітражна троянда Реймського собору. Німеччина
3. Вітраж Шартрського собору. Франція

? Яким було призначення ратуші? Чи відомі вам міста в Україні, що зберегли середньовічне планування з ринковою площею та ратушею?

Готична архітектура спричинила бурхливий розвиток мистецтва скульптури. Статуї та рельєфи рясно вкривали стіни соборів, зробивши їх по-справжньому видовищними. Манера виконання скульптур наближалася до реалістичної. Із часом твори набували самостійного значення, відокремлюючись від площини стін.

? Готична скульптура почала передавати більше емоцій порівнянно з попередніми стилями. Розгляньте твори. Які настрої чи почуття передають риси обличчя або положення тіла скульптурних образів?

В епоху готики зазнало піднесення й мистецтво живопису. Манера виконання творів на релігійну тематику ставала все більш світською. У них знаходило відображення тогочасне уявлення про красу. Особливо благоговійним було ставлення до Мадонни (Божої Матері), із якою асоціювався культовий у середньовічній Європі образ Прекрасної Дами.

Розквіт готичної **книжкової мініатюри** пов'язаний із розширенням кола ілюстрованих рукописів, появою лицарських романів і іншої світської літератури.

Ілюмінування — *створення кольорових мініатюр (ілюмінацій) і орнаментального оздоблення в рукописних книгах.*

4

5

6

4. Стара міська ратуша. Мюнхен, Німеччина
5. Адам Крафт. Автопортрет у церкві Св. Лоренца. Нюрнберг, Німеччина
6. Тільман Ріменшнайдер. Благовіщення

? Розгляньте ілюстрацію. Чим, на вашу думку, цей твір може бути цікавим сучасній людині? Дізнайтеся/згадайте, ким були кондотьєри.

Унікальними взірцями книжкової мініатюри вважаються Манесський кодекс (збірка ліричних пісень XIV ст.) й «Розкішний часослов герцога Берійського» (молитовник XV ст.). Вишукані ілюмінації творів дають уявлення про костюми, зачіски, манери, життєвий устрій аристократії та простих селян.

1. Сімоне Мартіні. Кінний портрет кондотьєра Гвідоріччо да Фольяно. Фреска Палаццо Пубблікo. Сієна, Італія
2. Антоніо ді Пуччо Пізано (Пізанелло) Мадонна з куріпками
3. Ілюмінація Манеського кодексу
4. Брати Лімбурги. Ілюмінація «Квітень» із «Розкішного часослова герцога Берійського»

Здійсніть віртуальну екскурсію Реймським собором або музеєм Середньовіччя Клюні (за вибором). Підготуйте слайд-шоу творів, які вас зацікавили. Розкажіть історію собору в Реймсі або абатства Клюні.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Створіть у техніці папероластики органайзер для канцелярських предметів «Середньовічний замок».

Варіант 2. Зробіть книжкову закладку в стилі готичних вітражів.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Які типи будівель є визначними в архітектурі романського й готичного стилів?
- Визначте головні риси романської та готичної архітектури.
- Схарактеризуйте особливості середньовічної скульптури.
- Закінчіть речення:
  Вітражі використовувалися для…
  «Троянда» в готичній архітектурі це…
  Шедеврами середньовічного ілюмінування є…

5. Усміхнений янгол Реймського собору. Франція

СКРИНЬКА ПОРАД

Як основу для виробу використайте порожні невеликі коробки. Розподіліть їх за розмірами для зручного зберігання ручок, олівців чи інших дрібниць.

1

2

Видатна особистість в історії мистецтва

«Винахідником» готичної архітектури вважається видатний церковний і державний діяч абат Сугерій (бл. 1081–1151), який на початку XII ст. був настоятелем головного монастиря Франції Сен-Дені.

Абат походив із селянської родини, але завдяки неординарним здібностям став другою особою в країні після короля. Тонке відчуття краси й глибина віри спонукали його до мистецьких пошуків.

Поштовхом до винаходу нової архітектурної конструкції стала необхідність перебудови базиліки Сен-Дені й ідея про божественне світло, яким необхідно наповнити простір храму — корабель віри у Всесвіті. Так завдяки Сугерію головним художнім елементом готичного собору став вітраж.

3

1. Пам'ятник абату Сугерію. Париж, Франція
2. Вітраж із зображенням абата Сугерія, який тримає начерк вітража
3. Базиліка Сен-Дені. Передмістя Парижа, Франція

МУЗИКА В ХРАМАХ І НА ВУЛИЦЯХ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

? Яка музика звучала в Нотр-Дам де Парі? Чи «живе» ця музика сьогодні? Хто були перші західноєвропейські композитори Середньовіччя?

Музичний простір середньовічних міст Західної Європи умовно поділявся на культовий і світський.

Храми й монастирі в Західній Європі були осередками професійного музичного мистецтва. У Франції при соборі Нотр-Дам де Парі в XII ст. виникла перша композиторська школа, а її майстер Леонін визнаний першим європейським композитором.

Традиційним для західноєвропейського богослужіння стає **григоріанський хорал**. Цей спів отримав назву від імені Папи Римського Григорія I, який канонізував його та навіть був автором деяких творів. Хорали створювалися за біблійними текстами, але виконувалися латиною в унісон суворими чоловічими голосами, адже вважалося, що їхні тембри не виражали «земних» почуттів. Музика григоріанського хоралу, спочатку одноголосна, із часом збагатилася й переросла в багатоголосся, тобто *поліфонію*.

1. Майстер із Ліндау. Хор янголів
2. Місце для розташування хору, відгороджене різьбленим екраном. Собор Нотр-Дам. Париж, Франція

Поліфонія — *багатоголосна музика, у якій окремі мелодії (голоси) є самостійно виразними.*

Прислухайтеся до мелодій григоріанських хоралів: спів ченців абатства Нотр-Дам і «Deum Verum» («Істинний Бог») композитора Етьєна де Льєже. Порівняйте виразову мову музики із виразовою мовою іконопису (суворість, відмежування від «земного»).

Відгомін григоріанського хоралу чуємо у творчості сучасних гуртів. Середньовічні піснеспіви звучать і у фільмах на історичну тематику.

Чим приваблює сучасних музикантів старовинна музика? Порівняйте звучання григоріанського середньовічного співу «Ameno Domine» й ремікс гурту ERA. З'ясуйте, яку роль відіграє музика грецького композитора Вангеліса в історичному фільмі «1492: Завоювання Раю». Порівняйте звучання у фільмі й виконання оркестром Андре Ріє в Амстердам-арена.

1. Зображення Григорія I на сторінці книги «Уривки його творів» (XII ст.)
2. Мініатюра «Ченці, які співають» зі збірки духовних піснеспівів
3. Кадр із фільму «1492: Завоювання Раю»
4. Виконання гуртом ERA композиції «Ameno Domine»

Ремікс — *версія музичного твору, яка з'явилася пізніше оригіналу в осучасненому аранжуванні.*

У західноєвропейському Середньовіччі аналогом літургії стала *меса*. Її назва походить від останнього наспіву «Ite, missa est» («Ідіть, служба відбулася»). Із часом меса стала універсальною формою для втілення філософських смислів.

Меса — *традиційне богослужіння в храмах західного християнства; а також вокально-інструментальний твір, який супроводжує богослужіння, що має циклічну будову.*

? Послухайте фрагменти меси «Нотр-Дам» французького композитора XIV ст. Гійома де Машо. Дізнайтеся, що означають назви частин Gloria й Alleluia.

Попри те, що церква в Середньовіччі жорстко регламентувала суспільне життя, витончена світська музика також поширювалася. Її творцями були трубадури та трувери у Франції, мінезингери в Німеччині, барди в Англії, Шотландії, Ірландії, а також мандрівні лицедії, комедіанти, жонглери. Один із найвідоміших мінезингерів Середньовіччя — придворний композитор і поет XII ст. **Вальтер фон дер Фогельвайде**.

? Порівняйте роль світських музикантів у країнах Західної Європи та скоморохів Русі.

Трубадури, що походили з півдня Франції, співали *канцони* — ліричні пісні про кохання лицаря до благородної дами. У *сервентах* вони оспівували воєнні подвиги. **Труверам**, що жили

5. Сімоне Мартіні. Релігійний спів меси (фрагмент фрески). Базиліка Сан-Франческо, Ассізі, Італія.
6. Пам'ятник Вальтеру фон дер Фогельвайде. Больцано, Італія
7. Мініатюри зі світської збірки 400 солоспівів «Пісні Діві Марії» (XIII ст.) Іспанія

1–2. Мініатюри «Манесського кодексу»

3. Зображення вуличних музикантів і жонглерів на середньовічній мініатюрі

4. «Манесський кодекс». Збірка куртуазної лірики й пісень (XIV ст.), Німеччина

на півночі Франції, ближчі були епічні оповіді в піснях. Головний герой пісень німецьких міне-зингерів — лицар, закоханий у Прекрасну Даму.

- Перегляньте історичний пригодницький фільм «Хоробре серце» (реж. М. Гібсон), події якого відбуваються в Середні віки. Сюжет розповідає історію легендарного шотландського національного героя Вільяма Воллеса, який присвятив життя боротьбі за свободу Шотландії. Завдяки яким засобам музика Дж. Горнера відтворює атмосферу подій і занурює глядачів у часи Середньовіччя?
- Послухайте твір Інни Францескевич «Ave Maria», написаний з нагоди проєкту «Молитва за мир». Він об'єднав голоси 50 хористів і хористок із 18 областей України. Висловіть власну думку: який посил світові несе ця пісня?
- Поміркуйте, чим середньовічний духовний спів приваблює сучасних митців. Одна з обов'язкових частин меси — Dies Irae («День гніву»), де йдеться

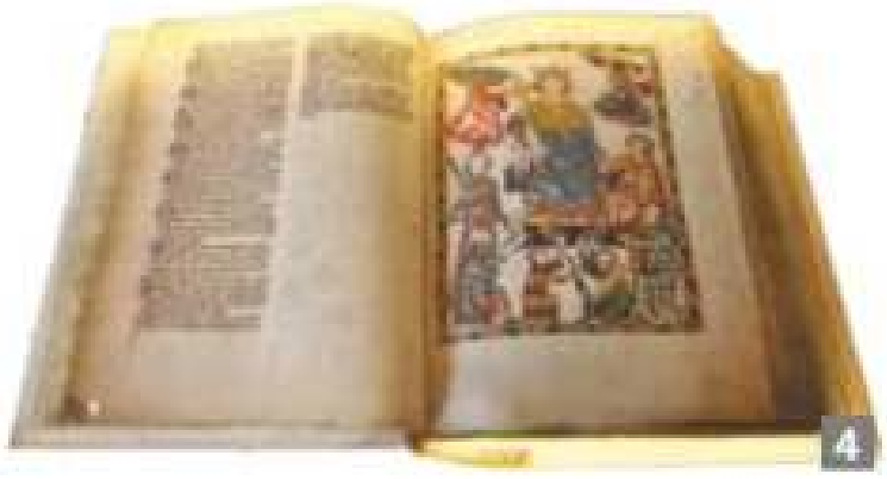

про «Страшний Суд». Схарактеризуйте музичні фрагменти з комп'ютерної гри «Герої меча й магії»-3 компанії New World Computing (тема похмурого замку Некрополіс. Композитор П. Ромеро), де використаний цей мотив.

Поясніть, який із варіантів сучасного виконання «Алілуя» Леонарда Коена (Андреа й Вірджінія Бочеллі чи Pentatonix) вам ближчий і чому.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Попрацюйте самостійно. На відміну від культових піснеспівів Візантії та Русі, у західноєвропейських храмах поширюється *орган*, інструмент з урочистим звучанням. Підготуйте стислу довідку про нього з ілюстраціями й аудіозаписами зразків середньовічної духовної музики.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Який вид культового співу став визначальним для музики Середньовіччя в Західній Європі? У чому його особливість?
- Назвіть мандрівних музикантів різних європейських країн. Визначте жанрові особливості їхньої творчості.
- Закінчіть речення:
  Меса — це… *Ремікс — це…*

Розучіть фрагмент середньовічного гімну студентського братства — «Gaudeamus» («Радіймо»). Співаючи, передайте настрій твору.

СКРИНЬКА ПОРАД

З'ясуйте, до якої групи інструментів належить орган, як він улаштований, який принцип видобування звука.

5. Якобелло Мазень. Барельєф «Студенти університету»

Ноти

Gaudeamus

Переклад українською О. Гноїнської

Gaudeamus igitur, Juvenes dum sumus!	*Двічі*	Нумо веселитися, Поки молодії!	*Двічі*
Post jucundam juventutem, Post molestam senectutem Nos habebit humus!	*Двічі*	Бо за юністю ясною Прийде старість із журбою, Тож радіймо, друзі!	*Двічі*
Vivat Academia! Vivant professores! Vivat membrum quodlibet! Vivant membra qualibet! Semper sunt in flore!	*Двічі*	Слава академії, Всім ученим — слава! Згинь, невігластва пітьма, Світло знань нас об'єдна Відам всім на горе!	*Двічі*

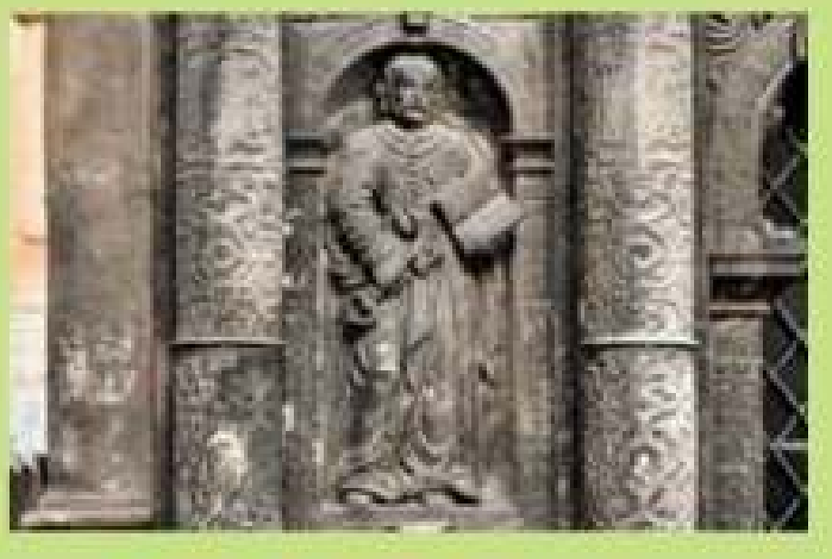

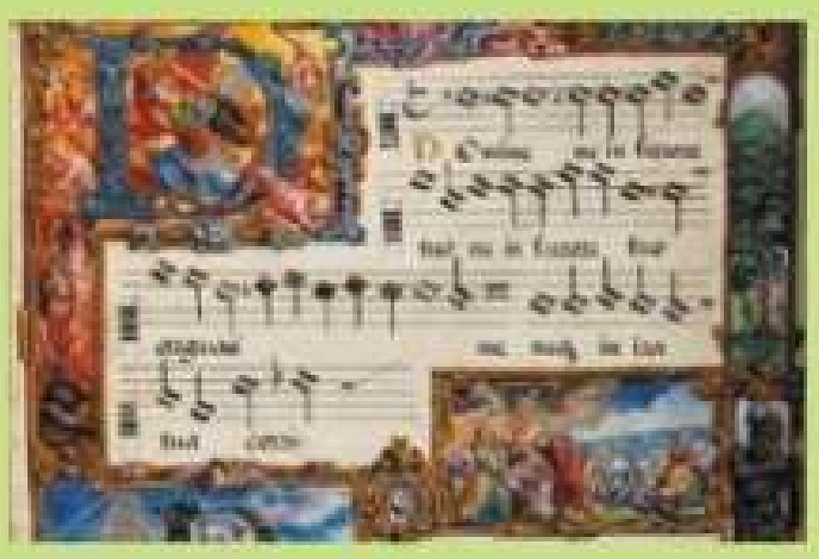

Тема 4. ЛЮДИНА РЕНЕСАНСУ: ХТО ВОНА?

Ренесанс у перекладі з італійської означає Відродження. Цю добу в історії Європи можна назвати доленосним періодом. Мистецтво втілювало ідеали гармонійної особистості, здатної поєднувати творчість, науку та моральні принципи. Для доби Ренесансу було характерним прагнення до універсалізму: людина розвивала свої таланти в різних сферах, щоб досягти досконалості.

Ренесанс об'єднав нові наукові відкриття з естетичними ідеалами античності, а його досягнення й нині залишаються взірцем для наступних поколінь. Видатні художники, скульптори, архітектори, шукаючи відповіді на глибокі філософські питання, робили відкриття, ставали новаторами в змісті та формах.

Музичне мистецтво розквітло новими світськими жанрами, збагатилося інструментальним розмаїттям. Театр у цей час відзначений розквітом драми й комедії. Він розвинув сценографію, удосконалив техніку акторської гри. Вершиною театрального мистецтва Ренесансу стали вистави Вільяма Шекспіра, чий уплив на розвиток європейського театру важко переоцінити.

В Україні вплив Ренесансу поєднувався з місцевими традиціями, що зумовило появу унікальних зразків архітектури, музичного й образотворчого мистецтв, а разом — неповторного образу вітчизняної художньої культури.

Електронний інтерактивний додаток

ЗЛІТ НА КРИЛАХ РЕНЕСАНСУ

? Які новації з'явилися в мистецтві Ренесансу? З іменами яких митців пов'язана ця доба та які саме твори стали її символами?

У XIV–XVI ст. у Європі розквітло мистецтво Ренесансу. Митці звернулися до творчого надбання античності, людина знову була визнана найвищою цінністю. Жодна інша доба в історії людства не породила таку кількість геніальних архітекторів, скульпторів, художників, як Ренесанс. Набуваючи світськості, мистецтво разом із наукою досліджувало закони природи.

? Поміркуйте, як ви розумієте вислів давньогрецького філософа Протагора «Людина є мірою всіх речей», що став гаслом Ренесансу?

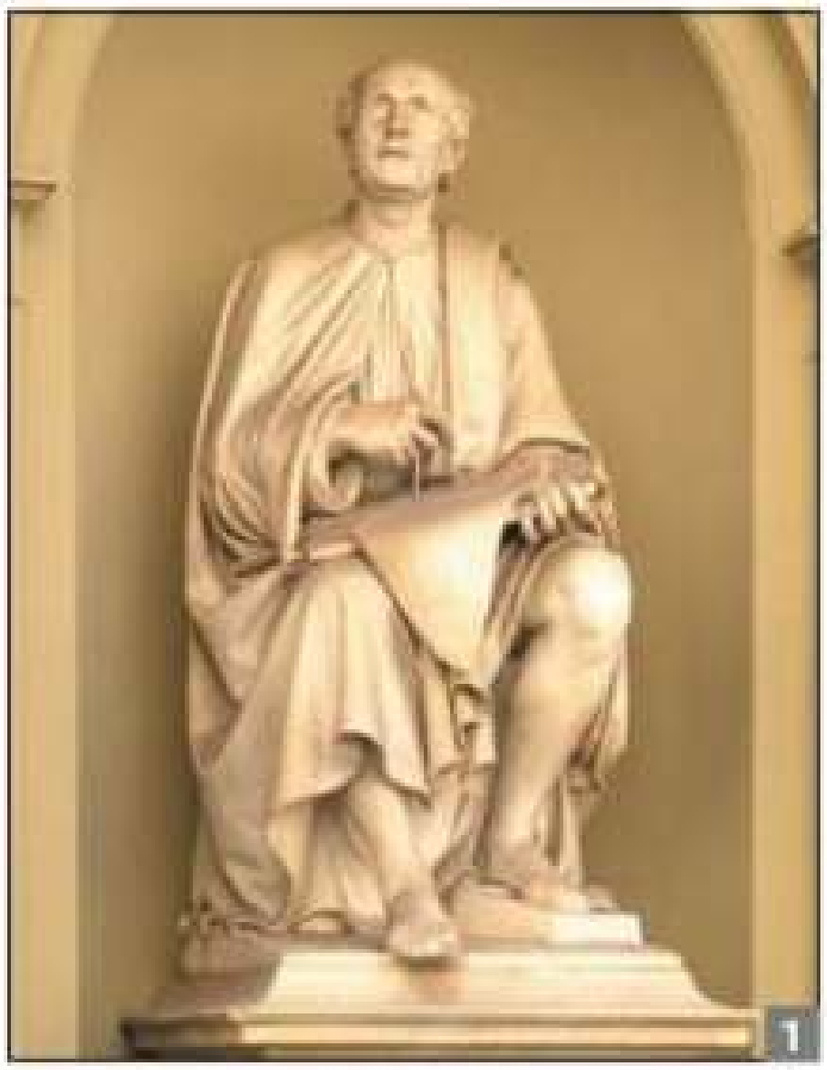
1

Ренесансній **архітектурі** притаманні пропорційність, ритмічність, творче використання ордерної системи, яка символізувала зв'язок з античною культурою, але набула більш декоративного значення.

Дивом інженерного мистецтва став купол собору Санта Марія дель Фйоре у Флоренції зодчого **Філіппо Брунеллескі**.

Новим типом ренесансної архітектури стали *палаццо* — міські будинки заможних городян. Також відродилася давньоримська традиція будівництва заміських вілл.

2

3

1. Пам'ятник Філіппо Брунеллескі. Флоренція, Італія
2. Купол собору Санта Марія дель Фйоре із середини
3. Собор Санта Марія дель Фйоре

? Розгляньте зразки архітектури Ренесансу. Які саме деталі вказують на суголосність з античними пам'ятками? Обґрунтуйте відповідь, наводячи приклади.

Мистецтво **скульптури** доби Ренесансу стало проривом у реалістичному відображенні краси людини, її емоцій, почуттів. Це знаменувало повернення до ідеалів античності й новий підхід до художньої творчості.

Новатором у мистецтві скульптури був **Донателло** (Донато ді Нікколо ді Бетто Барді). Митець дав нове життя таким відомим із часів античності типам скульптури, як кругла статуя, кінний пам'ятник, портрет.

С ***Кругла статуя*** *— тривимірне скульптурне зображення постаті людини, що має самостійне значення.*

1. Палаццо Фарнезе, Рим, Італія
2. Андреа Палладіо. Вілла Ротонда
3. Донателло. Пам'ятник кондотьєру Гаттамелаті. Падуя, Італія
4. Мікеланджело. П'єта. Собор Святого Петра. Рим, Італія

Творіння геніального скульптора, архітектора й художника **Мікеланджело Буонарроті** вважаються неперевершеними взірцями реалістичного зображення людини. Їм властивий глибокий драматизм. Так, у скульптурі «П'єта» (Оплакування Христа») геніально передано скорботу матері.

Ренесансний **живопис** збагатився лінійною й повітряною перспективою, появою картини як різновиду станкового мистецтва, поширенням малярства олійними фарбами, уведенням до творів релігійної тематики елементів світського життя. Особливого значення набула алегорія: у творах за легко упізнаваними сюжетами й образами «читаються» певні філософські, моральні або релігійні істини, що хвилювали суспільство.

Алегорія — *це художній прийом, за допомогою якого абстрактні поняття або ідеї передаються через конкретні образи, символи або події.*

Античная міфологія надихнула художника **Сандро Ботічеллі** на створення шедеврів «Поклоніння волхвів», «Весна», «Народження Венери». Надзвичайна вишуканість композицій, легкість зображень і поетичність образів є неперевершеними й досконалими.

5. Мікеланджело. Мадонна Брюгге з Христом-немовлям. Церква Нотр-Дам, Брюгге, Бельгія
6. Сандро Ботічеллі. Народження Венери (фрагмент)
7. Сандро Ботічеллі. Весна

1

1. Рафаель. Сікстинська Мадонна
2. Образи фрески «Афінська школа»: а) Платон; б) Геракліт; в) Піфагор (або Архімед); г) Апеллес
3. Рафаель. Фреска «Афінська школа». Ватикан, Італія

Головним образом творчості **Рафаеля Санті** стала постать Мадонни (Божої Матері). «Сікстинська Мадонна» вражає величчю й містичною силою. Марія немов благословляє людство, відкликаючись на наші думки та почуття.

Масштабним творінням Рафаеля стала фреска «Афінська школа» у Ватикані, де видатні сучасники митця представлені в образах геніальних філософів доби античності.

С ***Путті*** *(в однині — путто) — зображення маленьких пустотливих хлопчиків із крилами, які асоціюються з янголятами або амурчиками.*

? З'ясуйте, хто з видатних сучасників Рафаеля слугував прообразами давньогрецьких філософів, зображених на фресці. У ролі кого виступає сам митець?

2а

2б

2в

2г

3

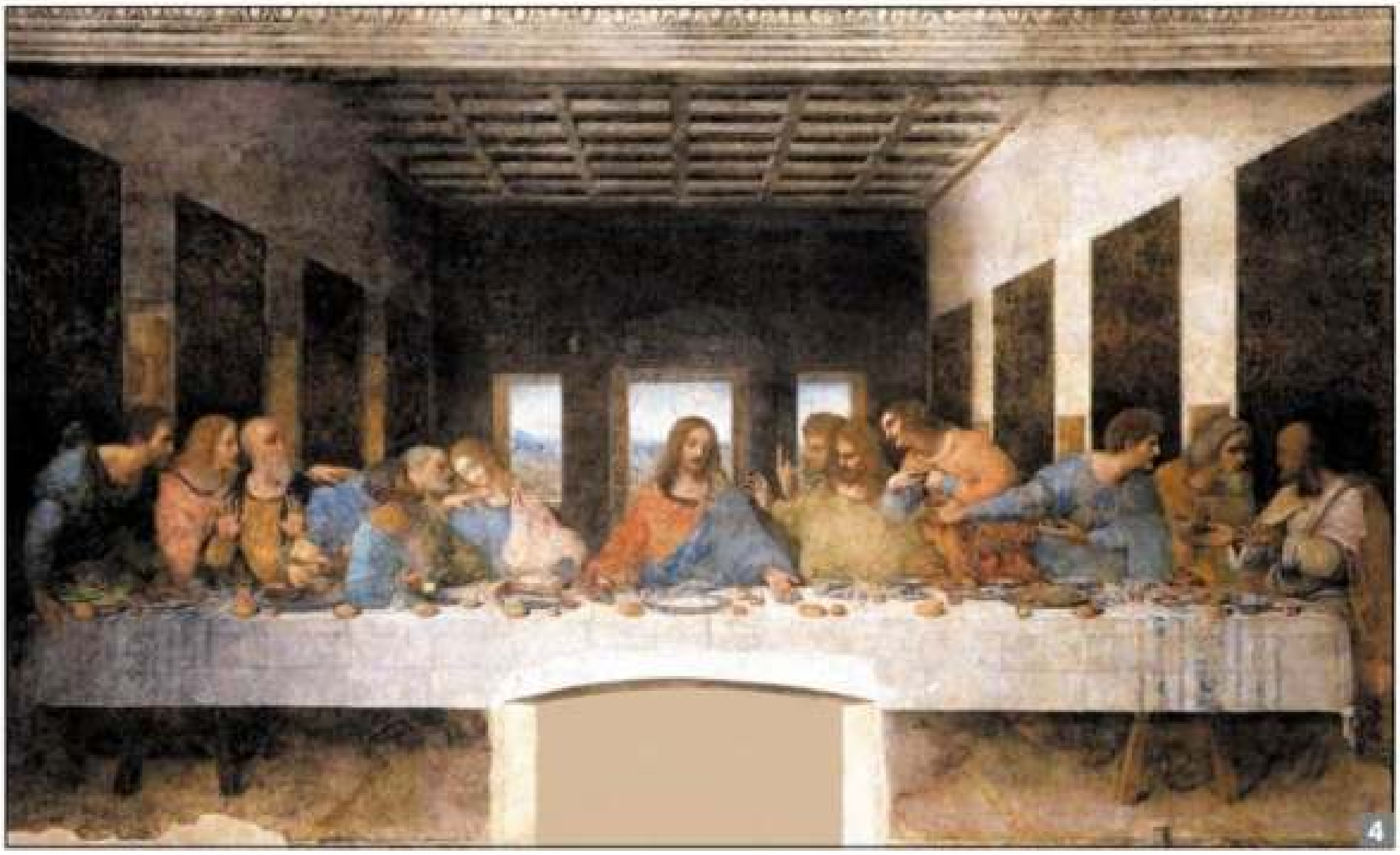

4

Багатогранність таланту **Леонардо да Вінчі** дивувала не лише сучасників, а й наступні покоління шанувальників мистецтва та науки. Навіть нині ця особистість визнана непереверним генієм.

Леонардо застосовував закони оптики, завдяки чому його твори наповнені ілюзією простору. Він розробив живописну техніку — **сфумато**, що означає «те, що зникає, немов дим»: кольори й тони непомітно переходять один до одного, контури фігур і предметів утрачають чіткість, наче розчиняються в повітрі. Ефект сфумато використаний, зокрема, у знаменитій загадковою усмішкою «Джоконді» (портреті Мони Лізи).

Фреска «Таємна вечеря» Леонардо да Вінчі — це проникливий художній аналіз однієї з найтрагічніших подій життєпису Ісуса Христа.

У творі Леонардо зобразив мить, коли Ісус повідомив своїм учням, що одни із них — зрадник. Проаналізуйте, як у жестах і позах учасників вечері автор передав різні емоційні стани. Де, на вашу думку, розташований Іуда?

5

4. Леонардо да Вінчі. Таємна вечеря
5. Леонардо да Вінчі. Джоконда

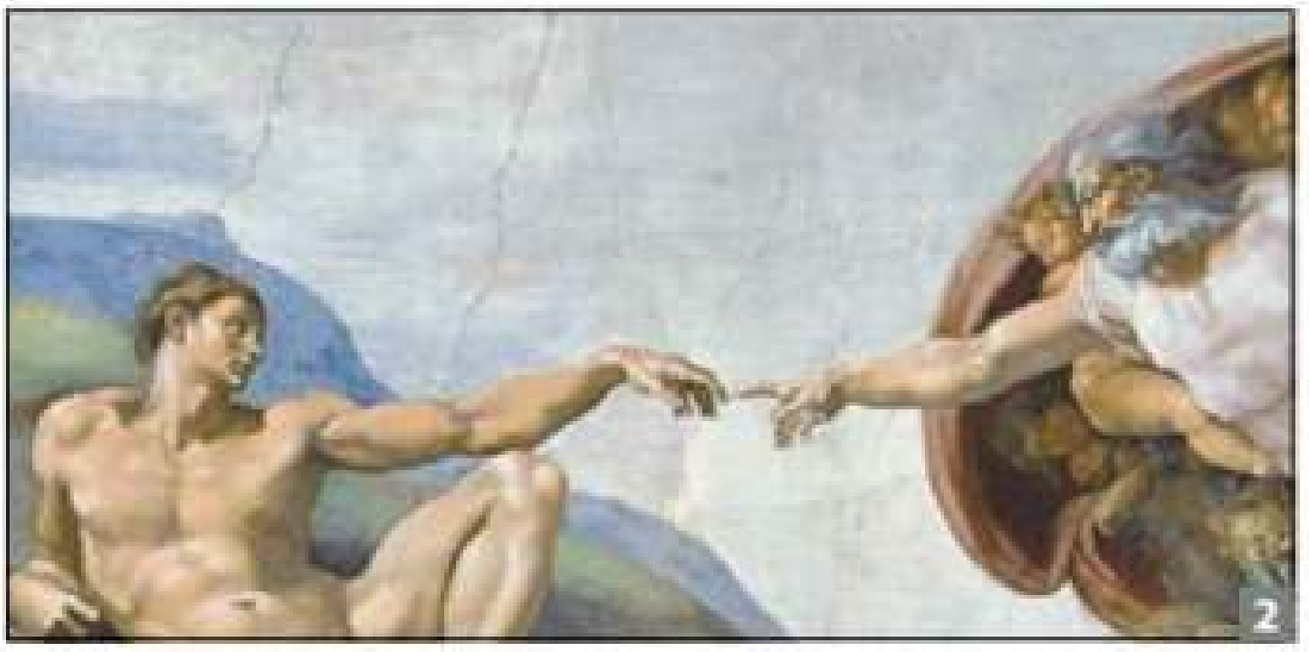

Сповненими динаміки є вражаючі образи фресок **Мікеланджело** «Створення світу» та «Страшний Суд» у розписах Сікстинської капели в Римі.

Італійський Ренесанс став джерелом натхнення для митців інших країн Європи. Майстром портрету був фламандський художник **Ян ван Ейк**. Він одним із перших став використовувати олійні фарби. Його соковитий живопис навіть у творах релігійного призначення передає красу реального життя.

Німецький геній доби Відродження **Альбрехт Дюрер** підніс до найвищого рівня мистецтво *гравюри*. Його твори сповнені загадкових символів і алегорій.

1. Мікеланджело. Христос вершить суд (фрагмент фрески «Створення світу»)
2. Мікеланджело. Народження Адама (фрагмент фрески «Створення світу»)
3. Ян ван Ейк. Центральна частина Гентського вівтаря

Гравюра — *вид мистецтва графіки; створення тиражованих зображень шляхом контрастного друку з рельєфних поверхонь або через трафарет.*

Дізнайтеся про «магічний квадрат» Дюрера, зображений на гравюрі «Меланхолія».

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Попрацюйте в командах. Створіть віртуальні колекції творчості видатних художників доби Ренесансу: венеційського — Тиціана, іспанського — Ель Греко. Підготуйте презентацію й ознайомте з нею однокласників/однокласниць.
Варіант 2. Зобразіть у техніці сфумато пейзаж за уявою на одну з тем: «Сапфіровий туман над озером», «Кентерберійський дзвіночок», «Бірюзова прохолода в горах». Спробуйте передати в роботі загадковість і таємничість. Скористайтеся знаннями про повітряну перспективу.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

- На ідеали якої доби орієнтувалося мистецтво Ренесансу?
- Назвіть видатних митців цієї доби.
- Які звершення в скульптурі й живописі зумовили їхній подальший розвиток?
- Продовжте речення:
  Сфумато — це…
  Головними рисами ренесансного стилю є…

4. Альбрехт Дюрер. Апостор Пилип
5. Альбрехт Дюрер. Меланхолія
6. Тиціан. Мадонна з Немовлям
7. Ель Греко. Апостол Яков в образі паломника

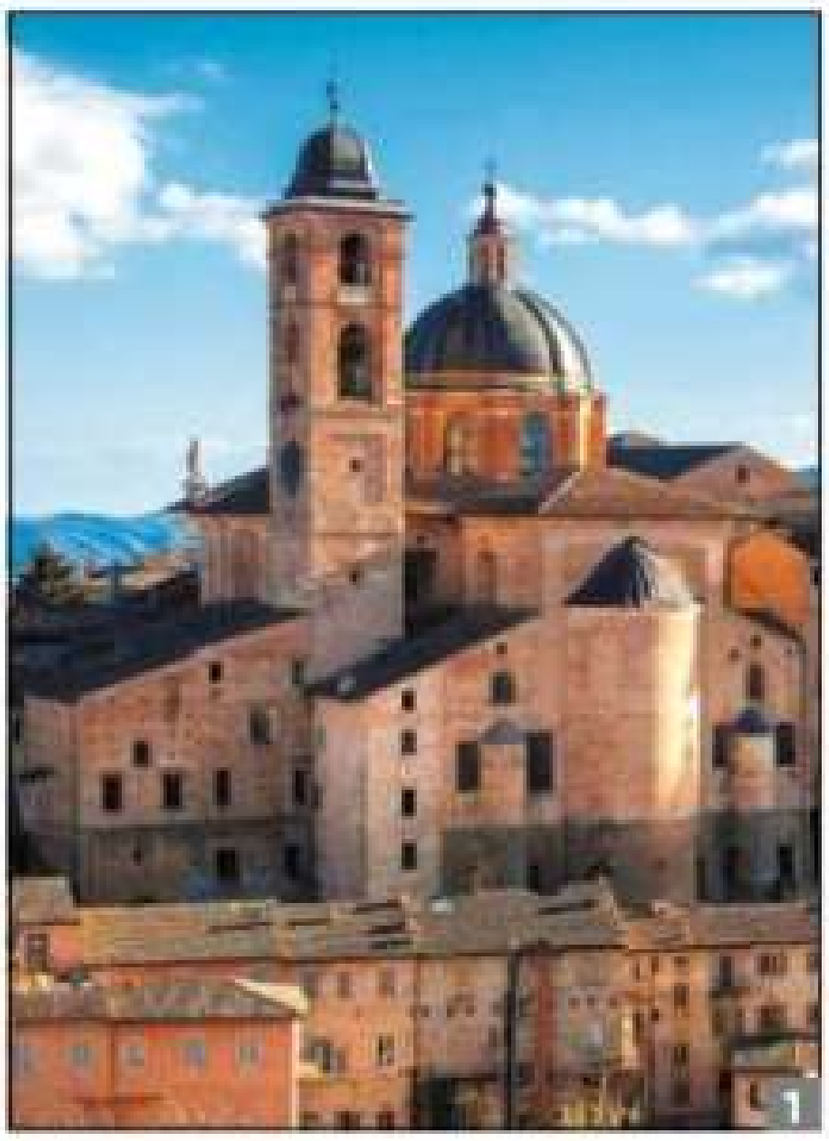

1

МУЗИЧНІ ВІДКРИТТЯ РЕНЕСАНСУ

? Чому особистість доби Ренесансу називають універсальною? Як про це «розповідає» музика? Що саме успадкувала музика Ренесансу від Середньовіччя? І що нового вона внесла в історію людства?

Інтерес до античності й прагнення передати повноту та гармонію життя в мистецтві Ренесансу потребували нової художньої мови для музичного самовираження в релігійній сфері та світській. Музика руйнувала суворі канони Середньовіччя, стаючи більш демократичною та особистісною.

? Пригадайте, що вам відомо про Ренесанс як добу новацій у різних галузях науки: географії, хімії, медицині, інженерії, будівництві та військовій справі. Які важливі відкриття були зроблені в XIV–XVI ст.? Як вони змінили світогляд людини?

2

Вершиною **духовної музики** Ренесансу лишається меса, яка прийшла із Середньовіччя, але зазнала змін. Разом із пісенними інтонаціями й світськими мелодіями до поліфонічної меси увійшов *антифон*, тобто перегукування, діалог хорів, що нагадує хор античної трагедії. Подібно до ренесансного живопису, антифони ніби розширюють простір своїм звучанням.

С ***Антифон*** *— різновид хорового співу, коли два хори співають почергово, створюючи ефект відлуння.*

Найвидатнішим майстром духовної музики є італійський композитор XVI ст. **Джованні П'єрлуїджі да Палестрина**, чиї безсмертні твори досі виконують найкращі колективи. Митець довів: поліфонічна духовна музика з найскладнішими переплетеннями голосів може бути щирою й самоцінною, не порушуючи церковного благочестя. Це характерно й для «Меси Папи Марчелло».

1. Італійське місто Урбіно, історична й культурна перлина Ренесансу
2. Джованні П'єрлуїджі да Палестрина

3

? Послухайте фрагменти «Меси Папи Марчелло», створеної Дж. Палестриною. Схарактеризуйте виразові засоби музики. Визначте її відмінності від середньовічного релігійного співу.

Чимало років життя й творчість Палестрини пов'язані з Римом — базилікою Святого Петра, Сікстинською капелою, що визнавалася офіційною музичною капелою Папи Римського. Творчість яких знаменитих художників Ренесансу також пов'язана із Сікстинською капелою? Перевірте за датами, кого з них міг зустріти Палестрина або ж чиї творіння він міг споглядати.

У 2009 р. німецький режисер Георг Брінтруп зняв художній біографічний фільм «Палестрина — князь музики». У ньому відтворена епоха Ренесансу, а постать митця постає в розповідях його сина, друзів і суперників.

Музика Ренесансу розквітла й світськими жанрами — багатоголосними піснями, які виконувалися не латиною, як раніше, а місцевими мовами країн. В Італії — це *мадригал*, *віланела*, у Франції — *шансон*, у Німеччині — *Lied* (тобто пісня).

У шансонах французького композитора, майстра звукозображувальних ефектів, **Жанекена Клемана** відтворені сигнали мисливського ріжка й гавкіт собак, вигуки вуличних торговців або ж комедійні сценки жіночої балаканини. У «Співі птахів» чуємо звуки природи, а в «Битві при Мареньяно» змальовано картину бою — реальної історичної події.

4

3. Кадр із фільму «Палестрина — князь музики»
4. Ян ван Ейк. Янголи, які співають (фрагмент Гентського вівтаря)

1

2

Франко-фламандський композитор **Орландо ді Лассо** був неперевершеним у царині **світської музики**. Майстер мадригалів, Лассо полюбляв жартувати й пародіювати, змальовуючи у творах цікаві характери, сценки із щоденного життя. Наприклад, у мадригалі «Matona mia cara» («Моя люба Матона») закоханий солдат-німець співає серенаду, кумедно перекручуючи італійські слова.

? Послухайте мадригал «Matona mia cara» у виконанні камерного хору «Кантемус». Опишіть рух мелодії, «перегуки» тембрів виконавців і виконавиць.

3

Популярність здобула виразна канцона бенедиктинських монахів і королеви Ізабелли «Din Di Rin Din» невідомого автора, що виконувалася при дворі іспанських монархів.

Доба Ренесансу відзначена потужним розвитком інструментальної музики. «Королевою» вважалася **лютня** — струнний щипковий інструмент. Управні лютністи неабияк цінувалися.

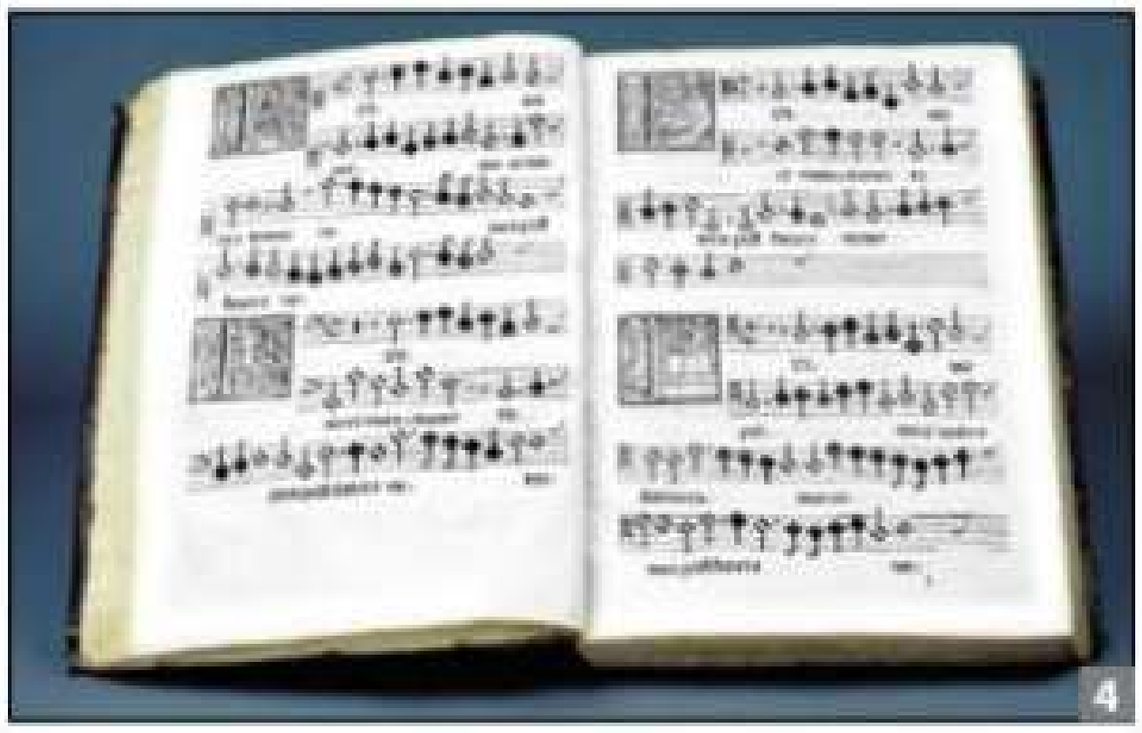

4

1. Орландо ді Лассо
2. Жерар ван Хонтхорст. Концерт
3. Невідомий автор. Три музикантки
4. Збірка партитур пісенних творів Орландо ді Лассо (1573 р.)

5 6

? Розгляньте твори живопису із зображеннями музичних інструментів. Опишіть ситуації музикування (побутові, концертні тощо). Яка музика «звучить» у сюжетах?

i Ознайомтеся з творами англійських вірджиналістів. За допомогою мережі Інтернет знайдіть інформацію про їхню школу. Яке враження справила на вас ця музика? Чи цікава вона нашим сучасникам/сучасницям?

Доба Ренесансу — це розквіт танцювального мистецтва. Середньовічне сприйняття танцю як «гріховного» заняття докорінно змінилося: відтепер без нього неможливо уявити світське життя, а вміння танцювати стало ознакою освіченості й вихованості людини.

На вулицях і площах співали, танцювали простолюдини, а в залах палаців — аристократія. Придворний танець запозичив у народного рухи, але надав їм вишуканості, встановивши власні правила у виконанні. Уперше з'явилася професія танцмейстера та вчителя танців, який навчав витончених манер.

Танцювальна програма балів дотримувалася певної послідовності: повільні урочисті танці

7

8

9 10

11

5. Лютня роботи Сікста Раухвольфа
6. Мандора
7. Караваджо. Лютніст
8. Франческо Франсіа. Янголи, які музикують
9. Блок-флейта
10. Скрипка роботи Антоніо Аматі
11. Подвійний вірджинал роботи Ганса Рукерса

1. Леонардо да Вінчі. Ескіз костюма для «Свята Раю»
2. Ілюстрація з першого балетного трактату Чезаро Негрі «Граціє д'Амор»

(бас-данс чи павана) чергувалися з енергійними (сальтарелла або гальярда). Танці були парними й хороводними.

Танці Ренесансу ставали невід'ємною складовою святкових костюмованих сюжетних видовищ, об'єднуючись із поезією та декламацією, співом, інструментальним музикуванням. Історія свідчить, що 1496 р. для «Свята Раю», влаштованого в Мілані італійським герцогом Лодовіко Моро, ескізи костюмів виконав сам Леонардо да Вінчі. Окрім того, митець чудово грав на флейті й лютні. Чимало аристократів виборювали право запросити його для музикування до своїх палаців.

? Уявіть себе танцмейстером на придворному святі доби Ренесансу. На яких інструментах грають музиканти? Перегляньте танці, реконструйовані за старовинними трактатами: сальтарелла, павана, гальярда, альмейн та ін. Схарактеризуйте манеру їхнього виконання. Складіть програму балу.

Ренесанс, який у Західній Європі орієнтувався на ідеали античного мистецтва, в **Україні** ознаменувався національним підйомом, відродженням духовного спадку Русі як могутньої європейської держави.

Із кінця XVст. поява Запорозької Січі й козацтва зумовила поширення ідеї національного визволення, виникнення опоетизованого образу захисника рідного краю. Це стало яскравою ознакою українського Відродження, музична скарбниця якого зберегла до нашого часу історичні пісні й думи. Їх іще називали козацькими псалмами, лицарськими піснями, лірницькими кантами. Твори виконували в речитативно-імпровізаційній манері лірники — народні співці, які супроводжували спів грою на **коліснiй лірі**.

? Послухайте давній лірницький кант «Через поле широкеє» XVI ст. Розкрийте зміст твору. Порівняйте його інтерпретації у виконанні Національної капели бандуристів України; гурту LaVivo; заслуженого ансамблю пісні й танцю ЗСУ та ансамблю студентів КПБА.

Козацька дума XVI ст. «Про Байду» оспівує подвиги й міцність духу народного героя, козацького ватажка та гетьмана Дмитра Байди-Вишневецького.

- Послухайте музику відомого українського композитора XVI ст. Мартина Леополіти, який навчався в Кракові, а жив у Львові. Поміркуйте, чи можемо сказати, що його творчість послугувала місточком між професійною музикою Західної Європи й України?
- Почуття гордості за свій народ звучить у сучасній пісні сестер Тельнюк «Рядок з автобіографії» на вірші О. Забужко. За бажанням розучіть цю пісню.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Скориставшись електронним додатком, прослухайте мадригал «Цвіркун» Жоскена Депре та перегляньте варіанти його візуалізації. Оберіть найцікавіший, на вашу думку. Обґрунтуйте вибір.

Варіант 2. Попрацюйте редакторами на радіо. Організуйте віртуальну фольклорну експедицію на сучасну Дніпропетровщину, де збереглася унікальна традиція виконання степових українських козацьких пісень, які внесені до шедеврів усної та нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. Скомпонуйте музичну програму. Актуалізуйте необхідність збереження національних традицій.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Яких нових особливостей набуло музичне мистецтво в добу Ренесансу?
- У чому новаторство духовних творів Джованні П'єрлуїджі да Палестрини?
- Опишіть жанрове розмаїття світської пісенної й танцювальної музики.
- Яка ідея стала провідною в українському музичному мистецтві доби Ренесансу?
- Закінчіть речення:
  Танцювальна сюїта доби Ренесансу — це…
  Антифон — це…

3

СКРИНЬКА ПОРАД

До варіанта 2. Складаючи план розповіді, зверніть увагу:

- на назви пісень, тематику (сюжети);
- музичну мову, специфічні особливості співу;
- колективи, які співають ці пісні;
- особистості виконавців.

Здійсніть відбір пісень для демонстрації, скомпонуйте їх.

4

3. Колісна ліра
4. Антоній Олєщинський. Портрет Мартина Леополіти

ПРОМЕНІ ВІДРОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

? У чому полягає національна своєрідність мистецтва України доби Ренесансу?
Які пам'ятки архітектури та скульптури свідчать про його розвиток і вплив європейського Ренесансу на українську культуру?

В Україні вплив ідей Ренесансу поєднувався з місцевими традиціями. Найяскравіше ці тенденції виявили себе в архітектурі Галичини й Волині. У той час там зводилися нові й перебудовувалися старі фортеці.

? Поміркуйте, чому в Україні наприкінці XVI–XVII ст. зберігалася необхідність у фортифікаційних спорудах.

Визначною захисною спорудою доби Ренесансу був Бережанський замок на Тернопільщині. Його внутрішнє подвір'я влаштоване за принципом італійського палаццо.

В одному із найдавніших в Україні Олеському замку, що на Львівщині, в XVI ст. з'явилися ренесансні аркові галереї, вишукані портали й віконні рами, скульптурне оздоблення.

С ***Аттик*** *— декоративна стінка, що встановлена над карнизом архітектурної споруди й візуально її завершує.*

Портал *— вхід до монументальної споруди, що має репрезентативне архітектурно-пластичне оформлення.*

1. Одна з веж замка Любарта. Луцьк
2. Залишки однієї з веж Бережанського замку
3. Макет-реконструкція Бережанського замку
4. Бережанський замок (початок XX ст.).

5

6

Добре збереглася «Кругла вежа» Острозького замку, що на Рівненщині. Верхній ярус цієї колись неприступної фортеці набув ренесансного вигляду завдяки декоративному *аттику* над бійницями.

Найбільше пам'яток архітектури в ренесансному стилі збереглося у Львові.

✳ Після нищівної пожежі в другій половині XVI ст. до Львова були запрошені італійські архітектори, які на місці згарищ будували нові кам'яниці (муровані житлові будівлі) в стилі Ренесанс. Їх бачимо в архітектурному ансамблі площі Ринок і на прилеглих вуличках.

Перлиною українського Ренесансу є ансамбль Успенської церкви. Він складається з Успенської церкви (архітектори **Павло Римлянин, Войтіх**

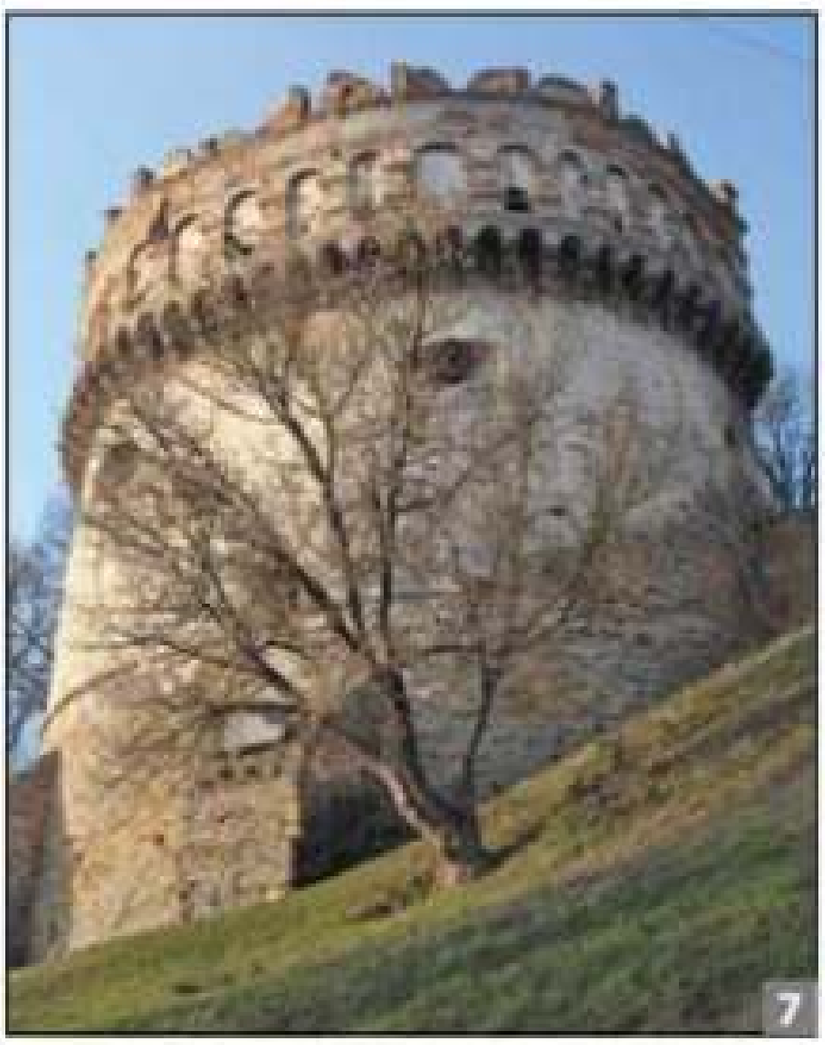

7

8

5. Олеський замок. Львівська обл.
6. Подвір'я Олеського замку
7. «Кругла вежа» Острозького замку
8. Руїни Острозького замку на гравюрі XVIII ст.

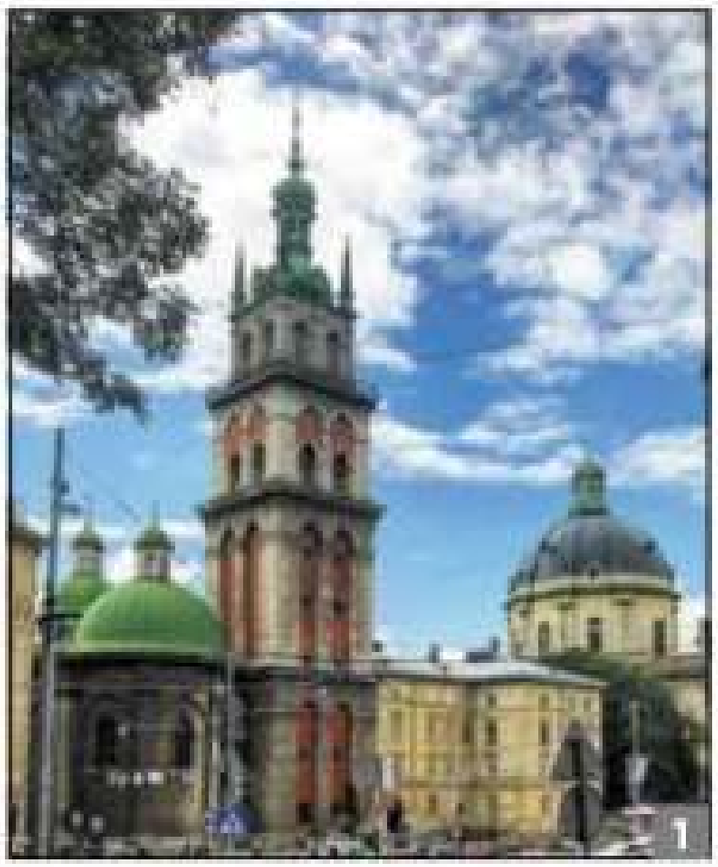

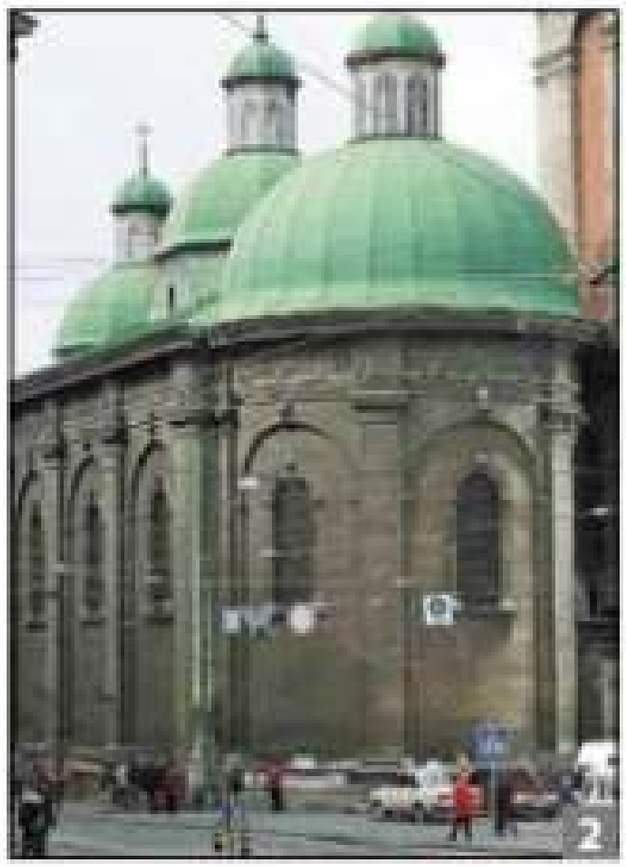

Капинос і **Амвросій Прихильний**), Вежі Корнякта (архітектор **Петро Барбон**) і каплиці Трьох святителів (невідомий архітектор). У побудові використано народну традицію українського будівництва церков із трьох частин, розташованих на одній осі («тридільна церква»), та високих багатоярусних дзвіниць. А в зовнішньому оформленні застосовано ренесансні мотиви: глухі арки на всіх ярусах вежі, портал і аркада на стінах церкви.

Розгляньте архітектуру Львова. Які ознаки ренесансного стилю є в цих пам'ятках? Знайдіть на зображеннях споруд елементи ордерної системи, симетрію та горизонтальне розділення на поверхи, різьблене обрамлення вікон і порталів.

1. Вежа Корнякта. Львів
2. Успенська церква. Львів
3. Каплиця трьох святителів. Львів
4. Каплиця Боїмів (західний фасад). Львів
5. «Венеційська кам'яниця». Львів
6. «Чорна кам'яниця». Львів

7

8

Ренесансна **скульптура** в Україні прикрашала архітектурні споруди. Багатим оздобленням вирізняється *каплиця* Боїмів (усипальниця родини заможного львівського купця Георгія Боїма). Ця пам'ятка є зразком пізнього Ренесансу — *маньєризму*, якому властиві підвищена декоративність, прагнення до ефектної зовнішньої форми.

Каплиця — *невелика молитовна будівля; часто слугувала місцем поховання заможних родин.*

Опишіть свої враження від гармонійного поєднання мистецтв архітектури й скульптури на західному фасаді та в інтер'єрі будівлі. Зверніть увагу на погрудні зображення членів родини Боїмів і встановлену на куполі каплиці скульптуру Скорботного Христа.

9

10

7. Палац Корнякта. Внутрішній «італійський» дворик. Львів
8. Палац Корнякта. Фасад. Львів
9. Скульптурний герб Венеційської республіки над брамою «Венеційської кам'яниці»
10. Йоган Пфістер. Скульптурні барельєфи внутрішньої чаші купола каплиці

1. Гануш Шольц. Барельєф «Святий Петро з ключами від Раю». Каплиця Боїмів
2. Скульптура Скорботного Христа на куполі каплиці Боїмів
3. Відновлений надгробок Костянтина Острозького. Києво-Печерська Лавра, Київ
4. Іван Руткович. Ікони «Архангел Михаїл», «Архангел Гавриїл» (фрагменти Жовківського іконостаса)
5. Іван Руткович. Ікона «Трое янголів»

? Найбільш ранніми творами портретного жанру в скульптурі Україні XVI ст. були надгробні пам'ятники, у яких відтворювали індивідуальні риси померлого. Дослідіть приклад такого мистецтва — надгробок князя Костянтина Острозького: герой зображений лежачи, у лицарських обладунках — таким, що заснув і от-от прокинеться. Як у ньому виявилися риси скульптури Ренесансу?

В українському **живописі** на той час переважав іконопис, витриманий у візантійській традиції. Разом із тим спостерігається прагнення митців до зображення реального життя. Зокрема, релігійні сюжети збагачувалися побутовими й пейзажними мотивами. Художники застосували прийоми світлотіні й лінійної перспективи, поступової заміни локального кольору змішаним, надавали образам святих реалістичності.

6

7

8

Художники почали ставити підписи на своїх творах. Завдяки цьому збереглися імена **Дмитрія, Федора Сеньковича, Миколи Петрахновича** й інших живописців. Видатним майстром українського іконопису кінця XVI ст. вважається Іван Руткович.

Самостійно дізнайтеся про Івана Рутковича. Що споріднює його твори з мистецтвом Відродження?

Ознакою ренесансних віянь стали жіночі образи в живописі. На овальному портреті доньки старости Львівського православного братства Варвари Лангиш художник Микола Петрахнович зобразив молоду світську красуню об'ємно, із застосуванням світлотіні.

Чи вдалося художникові передати на портреті Варвари Лангиш індивідуальність своєї моделі, її характер?

В Олеському замку зберігається парадний портрет його власника й будівничого, представника українського шляхетського роду Івана Даниловича, написаний львівським художником Федором Сеньковичем.

Які атрибути, зображені на полотні, підкреслюють значущість і шляхетність особи Івана Даниловича? На вашу думку, це ідеалізований чи реальний образ? Як погляд і положення рук Івана Даниловича на портреті допомагають розкрити його характер?

9

6. Портрет Костянтина Корнякта
7. Портрет Яна Гербурта
8. Ф. Сенькович. Портрет Івана Даниловича
9. М. Петрахнович. Портрет Варвари Лангиш

СКРИНЬКА ПОРАД

Роздивіться особливості зовнішності моделі. Форма обличчя, очей, брів, губ, носа, вух та інших рис у всіх людей різна. Тому, малюючи чийсь портрет, намагайтеся відобразити ці особливості й накласти їх на стандартну заготівку пропорцій обличчя.

1. Федуско із Самбора. Мініатюра «Євангеліст Матвій». Пересопницьке Євангеліє

У портретному живописі відокремилися *донаторський* і *парадний* портрети. У донаторському портреті постать зображували на повний зріст або навколішки, у молитовному зверненні до Бога.

С ***Донаторський портрет*** *— портрет, що зображує благодійника, який здійснив значну пожертву на потреби храму.*

Парадний портрет *— різновид портрета, створений із представницькою метою.*

Поцікавтеся творчим доробком українського маляра Федуска (Феодосія) із Самбора. Визначте особливості художнього стилю митця.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Розгляньте зображення архітектурних пам'яток Львова ренесансної доби. Знайдіть їх на плані міста. Складіть презентацію віртуальної екскурсії та запросіть на неї однокласників і однокласниць.

Варіант 2. Зобразіть відому особу або свій автопортрет із урахуванням обов'язкових атрибутів, притаманних парадному портрету епохи Відродження в Україні.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Де в Україні можна познайомитися з пам'ятками архітектури доби Ренесансу?
- Схарактеризуйте особливості українського ренесансного іконопису.
- Закінчіть речення:
  Головним призначенням ренесансної скульптури в Україні було…

РЕНЕСАНС НА ТЕАТРАЛЬНИХ ПІДМОСТКАХ

? Чому саме за доби Ренесансу розквітнув театр? Яким було акторське мистецтво того часу? Чи існувала професія режисера? Яка звучала музика?

У добу Ренесансу інтерес до античних ідеалів торкнувся також і театру. Цей вид мистецтва став важливим засобом для поширення нових ідей, оскільки дозволяв миттєво донести їх одночасно до великої кількості людей. Глядачі разом співпереживали акторам, занурюючись у події, що відбувалися на сцені. Першим стаціонарним театром у Європі після античної доби став театр «Олімпіко», відкритий 1585 р.

Найвищим театральним досягненням італійського Ренесансу став мандрівний театр **комедія дель арте** (або комедія масок).

Вистави комедії дель арте відбувалися на дерев'яних підмостках, які встановлювалися на міських майданах. Сюжетна канва була сталою: юним закоханим заважають жадібні старі; кмітливі слуги допомагають розплутати інтриги; усе щасливо завершується весіллям. Проте за цією лаконічною схемою щоразу розгорталося нове дійство. Актори володіли фантазією, даром імпровізації, уміннями виразного мовлення, співу, гри на музичних інструментах.

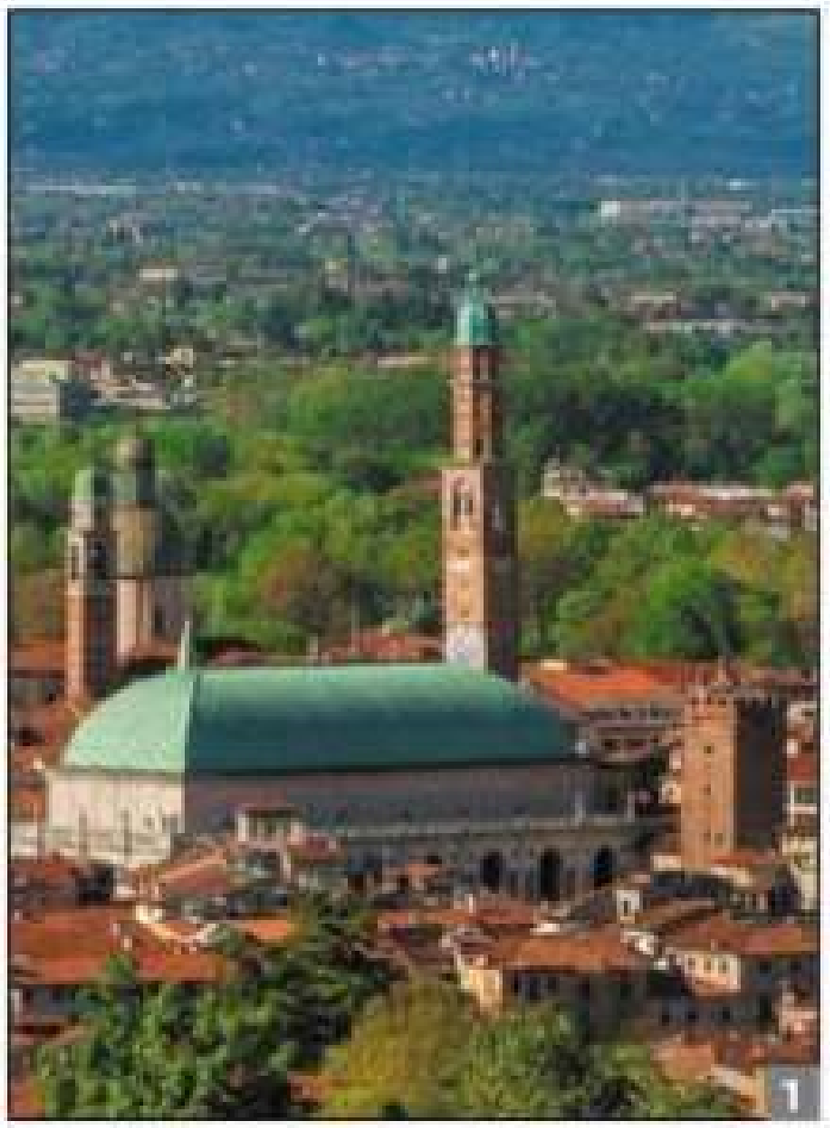

1. Антоніо Палладі. Будівля театру «Олімпіко». Віченца, Італія.
2. Сцена й глядацька зала «Олімпіко» спроєктовані в античному стилі

1. Ян Міль. Вистава комедії дель арте на майдані італійського міста
2. Бальтазар Бешей. Вистава комедії дель арте (фрагмент)
3. Моріс Санд. Персонажі комедії дель арте:
а) Скупий Панталоне
б) Шарлатан Доктор
в) Хвалько Капітан
г) Хитрун Арлекін
ґ) Недолугий селянин Пульчинелла

Дійство насичувалося жартами й витівками, пантомімою, танцями. Режисером був провідний актор — **капокоміко**.

У веселих видовищах діяли типові персонажі. За актором на багато років закріплювалася маска, тобто *амплуа*, хоча ролі безкінечно варіювалися.

Амплуа — *це тип характерних ролей чи образів, які найкраще підходять акторові/акторці або в яких вони виступають найчастіше.*

Найвідоміші центри комедії дель арте — Неаполь і Венеція. Сюжет «тримався» на квартеті чоловічих персонажів у театральних масках. До складу *венеційського* варіанту комедії входили Панталоне (купець), Доктор (псевдовчений права) та двоє дзанні (слуг) — розумний Брігелла або Буфетто й хитрун Арлекін або Труффальдіно.

У *неапольському* варіанті комедії головні маски — Тарталья (суддя-заїка), хвалькуватий вояка-боягуз Скарамуччa, розумний слуга Ков'єлло та дурний Пульчинелла.

4. Невідомий автор. Трупа італійських акторів з Ізабеллою Андреїні
5. Паоло Веронезе. Портрет Ізабелли Андреїні, відомої акторки та драматургині комедії дель арте XVI ст.

Пара закоханих, інші слуги-дзанні, шляхетні пані й кавалери в комедії дель арте масок не носили, але кожен персонаж мав упізнаваний костюм. Вистави починалися й завершувалися парадом усіх персонажів із музикою, танцями, різноманітними комічними трюками.

7 Уявити, якими були вистави комедії дель арте можна за реконструкціями. Перегляньте фрагменти вистав. Опишіть найсуттєвіші моменти пластики тіла й мовлення персонажів. Чи простежується зв'язок комедії дель арте з давньоримськими ателанами?

Справжній розквіт професійного ренесансного театру пов'язаний з Іспанією та Англією.

П'єси видатних іспанських драматургів XVI ст. **Лопе де Вега, Мігеля Сервантеса, Тірсо де Моліни** й у наш час мають успіх на театральних сценах різних країн світу, зберігаючи свою популярність.

д) Розумник Брігелла
е) Дурний Тарталья
є) Боягуз Скарамучча
ж) Спритник Ков'єлло
з) Закоханий юнак Меззетіно
і) Закохана дівчина Ізабелла

Дослідіть, які п'єси іспанських драматургів є в репертуарі сучасних театрів.

Символом розквіту театрального мистецтва за доби Ренесансу є ім'я англійського драматурга й актора XVI ст. **Вільяма Шекспіра.** Митець розмірковував над буттям, історією та вічними моральними проблемами суспільства. У своїх трагедіях і комедіях він майстерно змальовував складні характери, гідних особистостей, висміював людські вади.

У Лондоні 1599 р. було відкрито стаціонарний драматичний театр «Глобус», який завдяки творчості Шекспіра набув слави. Він швидко став центром театрального мистецтва Лондона.

Що, на вашу думку, означає знамените гасло Шекспіра над входом до театру «Глобус»: «Увесь світ — театр»? Пригадайте з уроків літератури, які трагедії, комедії й хроніки належать авторству видатного митця.

Будівля «Глобусу» мала вигляд майданчика, обнесеного високими стінами. Сцена, оточена трьома ярусами галерей (лож), виступала в центр двору. Бідніші глядачі стояли внизу навколо сцени, більш заможні сиділи на лавках у галереях. Найбагатші мали почесні місця по краях сцени.

Передня частина сцени висувалася до глядачів майже на третину, тут відбувалася основна дія. Задня частина сцени відокремлювалася завісою. Іноді використовувався балкон. Декорації замінювали таблички з написами «ліс», «поле», «палац», «берег моря». Унизу під сценою було підземелля («пекло»), звідки з'являлися потойбічні персонажі (привиди). Спеціальне освітлення не використовували, вистави йшли за денного світла.

1. Невідомий автор. Хода персонажів п'єс Шекспіра
2. Пам'ятник Лопе де Вега. Мадрид, Іспанія

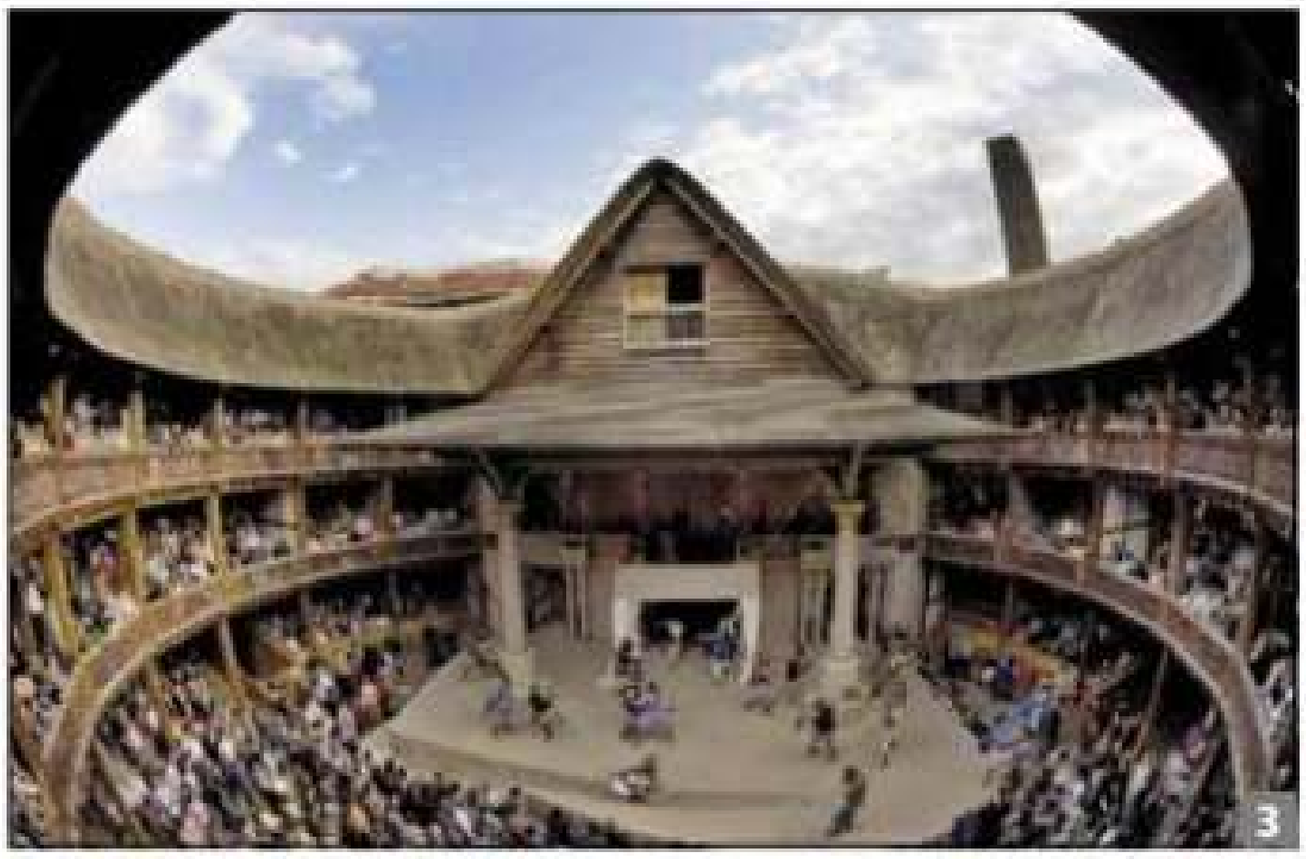

3

4

У 1644 р. театр «Глобус» був знищений пожежею. На кілька століть він став легендою. Проте 1971 р. американський кінорежисер і актор Сем Уанамейкер на фундаменті шекспірівського театру розпочав відновлювати будівлю. Новий «Глобус» зустрів гостей 1997 р. виставою В. Шекспіра «Генріх V».

Скориставшись електронним додатком, перегляньте фрагменти вистав за п'єсами В. Шекспіра. З'ясуйте, які вистави англійського драматурга є в репертуарі українських театрів.

5

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Уявіть себе акторами/акторками.

Варіант 1. Придумайте сценку комедії масок, яка цікава саме для вас. Розіграйте імпровізацію.

Варіант 2. Оберіть фрагмент із п'єси В. Шекспіра. Підготуйте аудіовиставу. Зробіть запис, яким зможете поділитися з іншими класами або розмістити на шкільному сайті.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- У якій країні виникла комедія дель арте?
- Чим відрізняється театральне дійство комедії дель арте від звичної нам вистави?
- Які типові персонажі діяли в п'єсах цього жанру?
- Закінчіть речення:
  Театр доби Ренесансу пов'язаний з іменами…
  Першим стаціонарним театром Європи став…

СКРИНЬКА ПОРАД

До варіанта 1. Об'єднайтеся в групи, кожна з яких запропонує лаконічну сюжетну ситуацію.

Визначтеся з персонажами: це мають бути маски комедії дель арте, які помандрували в наш час.

Розподіліть ролі, з'ясуйте характерні акторські особливості персонажів: міміку, пластику, інтонації мовлення тощо.

3. Вистава в театрі «Глобус»
4. Старовинна гравюра із зображенням театру «Глобус» у 1603 р.
5. Сучасна будівля театру «Глобус»

Тема 5.
ВІД БАРОКО ДО РОКОКО

Бароко — це пишнота, емоційна насиченість, драматизм і багатство форм. Цей стиль висловив дух епохи, що прагнула вражати людину водночас монументальністю й витонченістю творів. В образотворчому мистецтві й архітектурі це виявилося в складних композиціях, динамічних образах, насиченості кольорів, а також надмірній декоративності творів.

Музичне мистецтво відзначалося розкішністю форм, зокрема в церковних хорах і інструментальних композиціях. У музичному театрі провідне місце посіла її величність опера, окрасою став придворний балет.

В українських землях стиль бароко набув особливого розвитку, відомого як «козацьке бароко». Воно поєднувало європейські тенденції з народними традиціями, що знайшло втілення в церковній архітектурі й образотворчому мистецтві, партесному співі та шкільному театрі.

На зміну бароко у XVIII ст. прийшло рококо, яке мало інший характер — більш легкий, граційний і витончений. Воно зосереджувалося на елегантності та декоративності, частіше звертало ся до тем приватного життя, побуту, ігноруючи монументальність і драматизм попереднього стилю. Якщо бароко прагнуло вражати величчю, то рококо підкорювало своєю тендітністю.

Перехід до рококо приніс більшу легкість і камерність у музиці, що відбилося в побутових жанрах і розвиткові інструментальних творів, особливо клавірної музики.

Електронний інтерактивний додаток

ВІД ВЕЛИЧІ ДО ГРАЙЛИВОСТІ: МИСТЕЦТВО БАРОКО Й РОКОКО

? Звідки походять назви стилів бароко й рококо? У чому їхня подібність і відмінність? Як вони змінили й збагатили художню мову різних видів мистецтв?

На зміну гармонійному та впорядкованому Ренесансу в Європі наприкінці XVI ст. прийшов новий стиль із цікавою назвою **бароко**, що в перекладі з португальської означає «перлина неправильної форми». Пишнота, парадна розкіш, урочистість — саме такі риси характеризують цей стиль.

Творам архітектури, живопису, скульптури стали властиві динамічні химерні форми, асиметрія, кольорові й світлотіньові ефекти, контрасти. Вони мали вражати, захоплювати.

Одним із засновників бароко в архітектурі є італійський зодчий **Карло Мадерно**, слава якого пов'язана передусім із закінченням будівництва собору Святого Петра в Римі.

? Розгляньте пам'ятки барокової архітектури. Який настрій створюють їхня пишнота й ошатність?

1. Ювелірні прикраси «Півень» і «Поранений лев» із барокових перлин. Колекція принцеси Анни Марії Медичі (кін. XVI ст.)
2. Карло Мадерно. Церква Санта-Сусанна в Римі — один із перших зразків архітектури бароко
3. Карло Мадерно. Фасад собору Св. Петра

Найбільшим майстром архітектори й скульптури італійського бароко був Лоренцо Берніні. Його головне творіння — грандіозний ансамбль площі Святого Петра в Римі. Овальна площа з двома фонтанами й обеліском посередині, охоплена урочистими колонадами в чотири ряди, утворює величезний *атріум* перед собором.

Атріум — *закритий внутрішній дворик всередині будинку; оточена галереями або колонадами площа, розташована перед або поруч із церквою.*

Берніні створював інтер'єри, пишно прикрашені скульптурою, а також самостійні скульптурні твори. Для надання їм особливої виразності, театралізованої експресії поєднував матеріали різних кольорів, використовував позолоту.

? Розгляньте твори Лоренцо Берніні. Опишіть емоційну насиченість образів, динамічність композицій.

1. Лоренцо Берніні. Площа Святого Петра. Рим, Італія
2. Інтер'єр собору Св. Петра
3. Лоренцо Берніні. Видіння Святої Терези. Церква Санта-Марія-делла-Вітторія. Рим, Італія
4. Лоренцо Берніні та його майстерня. Надгробок Папи Александра VII. Собор Святого Петра. Рим, Італія

5

6

7

Одним із найвизначніших представників живопису бароко був фламандський живописець **Пітер Пауль Рубенс**. Він писав картини на релігійну та міфологічну тематику, працював в історичному, портретному, пейзажному жанрах.

У жанр портрета Рубенс привніс свободу живописної манери, розмаїття форм, багатство кольорів і відтінків. Із віртуозною майстерністю передавав настрій і характери портретованих.

Видатним майстром портретного жанру був іще один фламандський художник — **Антоніс ван Дейк**. Він уславився аристократичними парадними й побутовими портретами.

8

? Схарактеризуйте особливості живописної манери Рубенса й ван Дейка. Як цікаві ракурси й виразні положення тіл, міміка надають творам життєвої правдивості?

9

10

5. Пітер Пауль Рубенс. Марс і Рея Сільвія
6. Пітер Пауль Рубенс. Автопортрет з Ізабеллою Бранд
7. Пітер Пауль Рубенс. Мадонна молиться за Сина
8. Антоніс ван Дейк. Автопортрет із соняшником
9. Антоніс ван Дейк. Родинний портрет
10. Антоніс ван Дейк. Парадний портрет лорда Джеймса Стюарта і його брата, лорда Бернарда Стюарта

Творчість геніального нідерландського художника Рембрандта ван Рейна вражає розмаїттям жанрів і тем, глибиною проникнення в духовний світ людини, її почуття. Характерними для живописної манери Рембрандта є особлива золотаво-червона колірна гама й акцент на застосуванні світлотіні, що посилює психологічну напругу й драматизм образів.

Дослідіть, які жанри живопису Рембрандт поєднував у творах. Складіть описову розповідь за картиною, яка вразила або зацікавила вас найбільше.

1. Рембрандт ван Рейн. Портрет дружини Саскії в образі богині Флори
2. Рембрандт ван Рейн. Автопортрет (у вбранні доби Ренесансу)
3. Рембрандт ван Рейн. Святе сімейство
4. Рембрандт ван Рейн. Нічна варта

Новаторською для європейського мистецтва стала славнозвісна «Нічна варта», написана Рембрандтом 1642 р. на замовлення Стрілецького товариства. У ній художник відступив від канону парадного портрета — статичної композиції — і наповнив композицію рухом.

Справжня назва картини — «Виступ стрілецької роти капітана Франса Баннінга Кока й лейтенанта Віллема ван Рейтенбюрга». Під час реставрації твору 1947 р. виявилося: подія, зображена на полотні, насправді відбувається вдень. За 200 років полотно вкрилося шаром кіптяви, який змінив його первісний колорит. Нинішня назва твору закріпилася з XIX ст.

На противагу величній піднесеності бароко в першій половині XVIII ст. виник його «полегшений» різновид — вигадливий і витончений стиль **рококо**. Ця назва є іронічним спотворенням слова «рокайль», що означає стилізований мотив мушлі в орнаменті, характерний для цього стилю.

Рококо насамперед виявив себе в декоративному оздобленні інтер'єрів. У цій царині особливо уславився французький архітектор і декоратор **Жермен Бофран**.

Зразком нового стилю стала спроєктована ним овальна «Зала принцеси» готелю Субіз у Парижі з примхливими звивистими візерунками, великою кількістю дрібного декору, дзеркалами.

5

6

7

5. Бронзова золочена чорнильниця у вигляді німфи, яка сидить на мушлі (XVIII ст.)
6. Фрагмент ліпного декору рококо
7. П'єр-Алексіс Деламер. Готель Субіз. Париж, Франція

1

2

Визначте за світлинами «Зали принцеси» головні кольори стилю рококо. Чим цікаві ці колірні сполучення? Який настрій вони надають інтер'єру?

1. Жермен Бофран. Інтер'єр готелю Субіз. «Зала принцеси»
2. Велике дзеркало на стіні біля вікна візуально «прибирає» її, створюючи ілюзію безмежності
3. Антуан Ватто. Італійські комедіанти
4. Антуан Ватто. Скрутна пропозиція

Першим художником рококо вважається **Антуан Ватто**, відомий як «майстер галантних свят». Він писав переважно жанрові твори із життя аристократів, полюбляв сюжети, присвячені театру й акторам.

Провідними жанрами живопису стилю рококо стали портретний і побутовий. Набув поширення також і жанр *пасторалі*, сюжети якого розгортаються на тлі чудових пейзажів.

3

4

Пасторалі *(«пастуший») — жанр мистецтва з ідеалізованими зображеннями сцен сільського життя на лоні природи.*

Яскравим представником рококо був французький живописець і гравер **Франсуа Буше**, майстер портретів, пасторалей, міфологічного й побутового жанрів.

Опишіть своє враження від портрету мадам де Помпадур. Якими могли бути її характер, уподобання, спосіб життя? Чи виражено в цьому творі ставлення до життя вищих верств суспільства в епоху рококо?

Високого рівня розвитку в час поширення рококо досягли художні ремесла: ювелірне, виготовлення гобеленів, меблів, порцелянових виробів.

5. Франсуа Буше. Пастораль.
6. Франсуа Буше. Портрет мадам де Помпадур
7. Йоганн Йоахім Кендлер. Мавпячий оркестр

На початку XVIII ст. в Німеччині віднайшли секрети порцеляни, яка нічим не поступалася китайській, що вважалася на той час неперевершеною. У місті Мейсен було відкрито першу в Європі порцелянову мануфактуру. Її вироби захоплюють фантазією майстрів і досконалістю виконання.

Над моделюванням порцелянових творів працювали відомі скульптори. Найвизначнішим із них є **Йоганн Йоахім Кендлер.**

? Визначте самостійно ознаки стилю рококо у виробах мейсенської порцеляни.

1. Йоганн Йоахім Кендлер. Закохані з пташкою
2. Тарілка-мушля. XVIII ст.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

- Поясніть назви стилів бароко і рококо. Що стало їхніми символами в мистецтві?
- Чим відрізняється стиль бароко від попередніх — Ренесансу й готики?
- Яка жанрова сцена стала визначною в живописі рококо?
- Закінчи речення:
  У жанрі портрета працювали такі фламандські художники: …
  Особливості живописної манери Рембрандта …

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Придумайте прикрасу, в основі якої — барокова перлина. Виконайте її ескіз.

Варіант 2. Створіть на аркуші картону рамку для люстерка за мотивами стилю рококо.

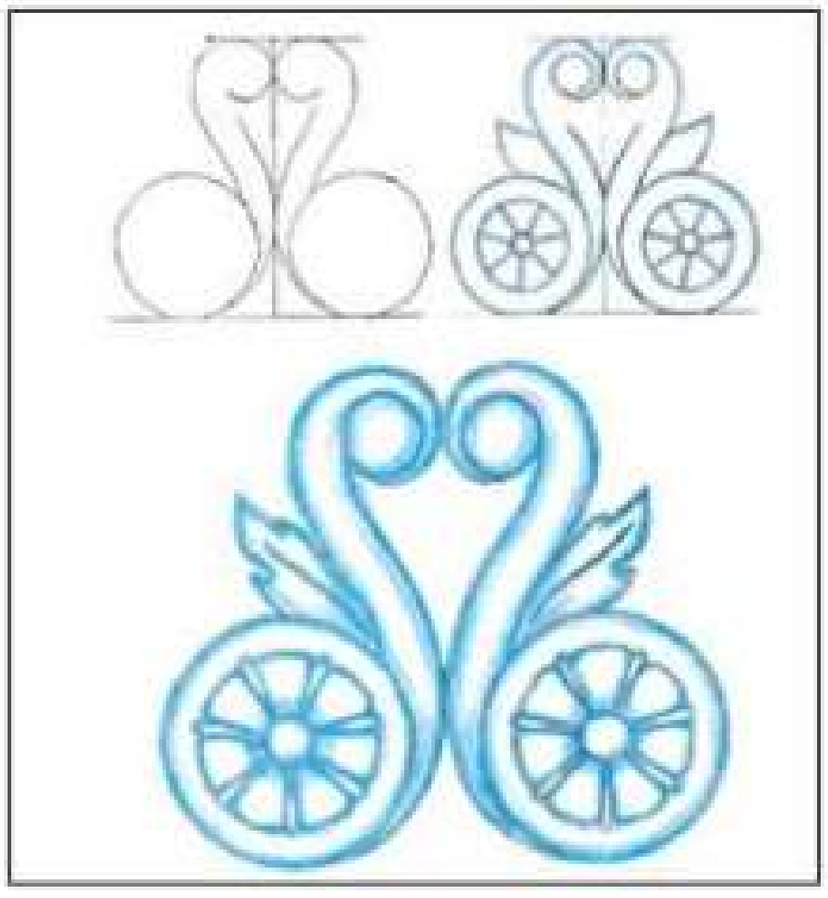

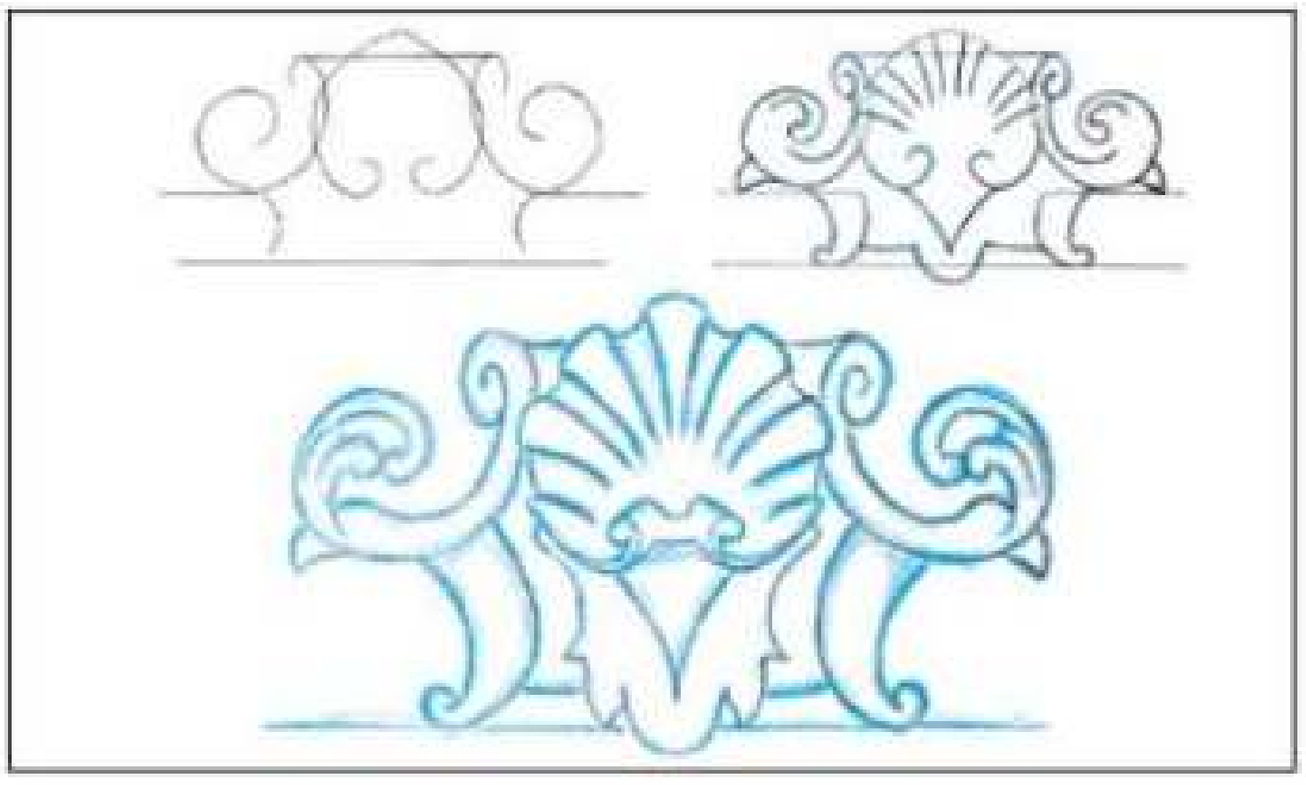

ДИНАМІКА ЖИТТЯ В МУЗИЦІ БАРОКО. ГЕНІЇ ПОЗА ЧАСОМ

? Як звучить барокова «примхливість»? Чи суголосна барокова музика нашому часу? Чому співаки прагнуть опановувати бельканто? Що таке «галантна музика»?

Музика бароко увібрала всі найхарактерніші риси стилю: помпезність і підвищену емоційність, декоративність і пишноту, віртуозність і театральність, примхливість і світськість.

Провідним і найбільш видовищним барокковим жанром стала опера, що поєднала музику, драму, хореографію, сценографію і, головне, сценічну дію.

Твори вирізнялися багатством емоцій і драматичними подіями, зазвичай заснованими на міфологічних або історичних сюжетах.

? Розгляньте інтер'єри барокових театрів. На постановки якого характеру вони налаштовують?

✱ На зорі барокової доби, а саме 6 жовтня 1600 р. на честь шлюбу Марії Медичі й Генриха IV у Флоренції було поставлено оперу Якопо Пері «Еврідіка». У ній митець прагнув наслідувати традиції античного дійства, у якому музика й драма посилювали одна одну. Відтоді опера перетворилася на головну розвагу суспільства.

1

1. Королівська ложа Макграфського театру. Байройт, Німеччина
2. Глядацька зала театру «Феніче». Венеція, Італія

2

В італійській опері поступово виокремилися основні оперні форми — арії, ансамблі, хори, а також *речитативи*. Сформувався виконавський стиль *бельканто*, володіння яким і нині вважається вершиною майстерності.

Речитатив в опері — *протяжне омузикалене промовляння тексту під акомпанемент, яке пояснювало сюжетну дію.*

Бельканто («чудовий спів») — *техніка віртуозного співу, для якої характерні легкість і гнучкість переходу від звуку до звуку, бездоганне володіння диханням і всім діапазоном голосу, м'якість тембру.*

1. Якопо Пері в образі Аріона з опери «Пеллегрина» (1589 р.)
2. Фоє театру «Пергола». Флоренція, Італія
3. Гравюра до оперної вистави Г. Генделя «Флавіо» (1723 р.)
4. Йоханнес ван ден Авеле. Гравюра до оперної вистави Ж.-Б. Люллі «Роланд» (1685 р.)

5

6

7

? Перегляньте фрагменти опер Генрі Перселла «Дідона та Еней», Жана Батіста Люллі «Атіс». Що відчули ви під час перегляду вистав? На які сюжети створювалися опери?

Разом із оперою серця слухачів/слухачок полонила **ораторія** — масштабний твір для хору, солістів, оркестру, зазвичай на духовні сюжети. Однією з найвідоміших ораторій є велична «Месія» **Георга Фрідріха Генделя**.

? Послухайте фрагмент «Алілуя» з ораторії Г. Ф. Генделя «Месія».

У барокову добу запанувала й **інструментальна музика**. Поява скрипки, яка приваблювала публіку особливим тембром, близьким до людського голосу, зумовила створення струнних оркестрів.

8

9

5. Невідомий художник. Жан Батіст Люллі
6. Невідомий художник. Георг Фрідріх Гендель
7. Джон Клостерман. Портрет Генрі Перселла
8. Скрипка «Гулд» — один із найкращих інструментів А. Страдіварі
9. Едгар Банді. Антоніо Страдіварі в майстерні

1

2

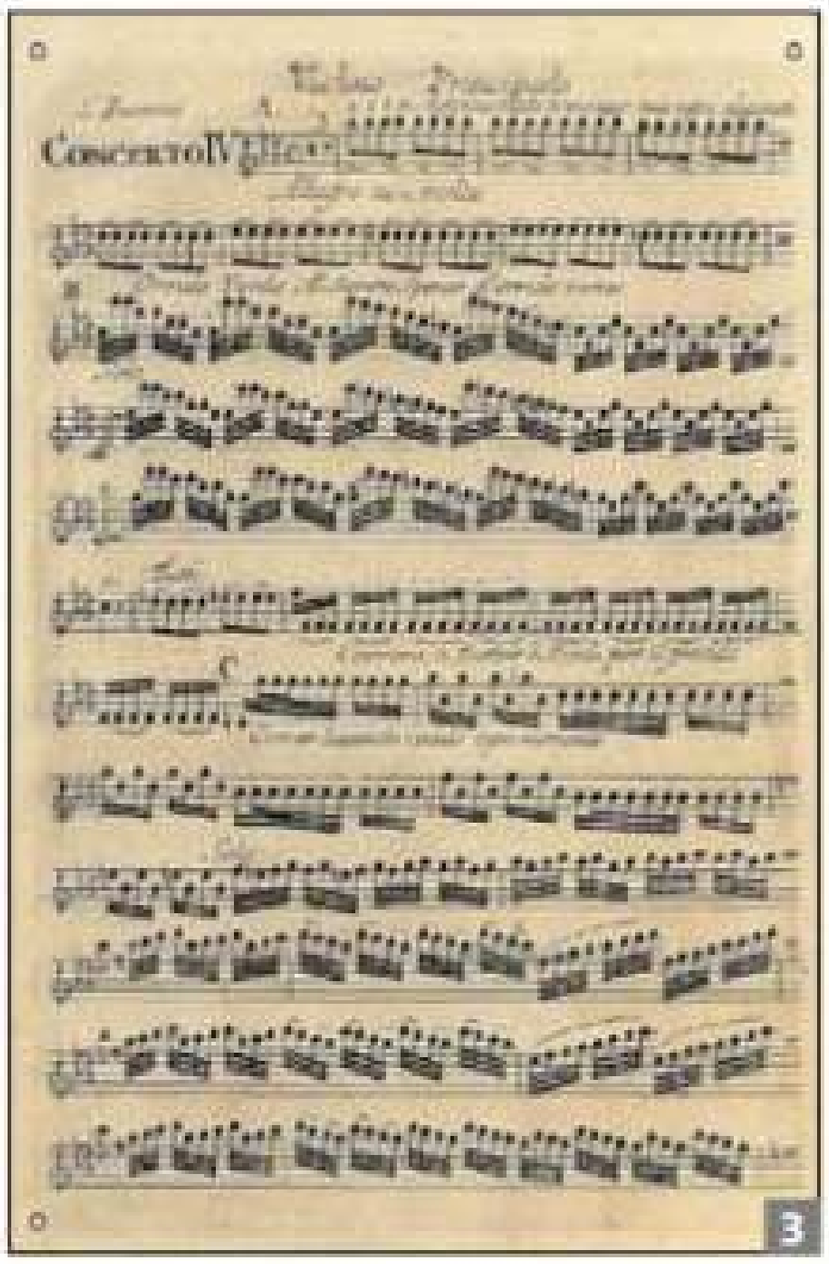

3

1. Невідомий художник. Портрет А. Вівальді зі скрипкою
2. Євген Петриченко презентує «Кончерто гроссо з позитивом»
3. Сторінка партитури концерту А. Вівальді «Зима»

З'ясуйте, чи збереглися унікальні інструменти видатних італійських скрипкових майстрів — Ніколо Аматі, Андреа Гварнері, Антоніо Страдіварі? Чи є в сучасній Україні визначні майстри музичних інструментів?

Знаковим жанром доби став *інструментальний концерт*. Його ознаки — контраст, творче «змагання»: зіставляється звучання соло й оркестру, мажор і мінор, гучна й тиха динаміка, складна віртуозність і повільний рух.

До репертуару багатьох оркестрів світу незмінно входять концерти **Антоніо Вівальді** із циклу «Пори року». Кожен із чотирьох трьохчастинних концертів («Весна», «Літо», «Осінь», «Зима») супроводжується програмою — сонетом, текст якого розкриває зміст кожної частини, присвяченої певному місяцю.

Різновидом інструментального концерту є *кончерто гроссо*.

Інструментальний концерт *— твір для одного або кількох інструментів з оркестром, що, зазвичай, містить три частини й основним принципом якого є протиставлення.*

Кончерто гроссо («великий концерт») *— твір, у якому чергується звучання не соло й оркестру тутті, а груп інструментів і повного оркестру.*

? Послухайте фрагменти концертів Арканджело Кореллі й Антоніо Вівальді. Порівняйте жанрові ознаки.

У вільний час ознайомтеся з «Кончерто гроссо з позитивом» сучасного українського композитора Євгена Петриченка. Про що б ви запитали митця, якби відвідали творчу зустріч із ним як журналісти/журналістки?

На урочистих прийомах і пишних балах, як і раніше, звучала танцювальна музика. До танців Ренесансу додалися нові, і разом вони склалися в *танцювальну сюїту*, музика якої згодом набула самостійного художнього значення.

До інструментальної танцювальної сюїти увійшли алеманда, куранта, сарабанда, жига, менует, гавот, ригодон, чакона та нетанцювальні п'єси — арія та скерцо.

Інструментальна танцювальна сюїта — *музична композиція з кількох самостійних творів, які об'єднані задумом, але контрастують за характером.*

? Перегляньте відео із виконанням барокових танців. Визначте особливості виразових засобів музичного супроводу.

Поруч із придворними танцями, традиція яких прийшла з ренесансної Італії, утвердився ще один вид музичного театру — видовищний **балет**. У Парижі відкрилася Королівська академія танцю, було створено балетну термінологію. Опери також містили балетні сцени, що додавало постановкам розкоші.

Визначним композитором балетів був **Жан Батіст Люллі**. У його виставах брав участь навіть сам король — Людовік XIV. У «Балеті ночі» він виконав роль Сонця.

Придворний «Балет про полювання на дроздів» із 16 актів здобув слави як «Мерлезонський балет». Полювання на дроздів — улюблена розвага королівського двору. У 2011 р. балет реконструював хореограф Крістін Бейл.

4

5

4. Костюм «Ніч»
5. Костюм Людовіка XIV «Сонце»

1

2

3

4

1. Йоганн Себастьян Бах
2. Зеновій Флінта. Мелодія Баха (Айзенах)
3. Клавесин XVIIст.
4. Орган Й. С. Баха. Музей композитора. Лейпциг, Німеччина

? Перегляньте фрагменти кінофільму «Король танцює» (реж. Жерар Корбіо), «Вихід і танці Зефірів» з опери «Атіс», а також фрагмент реконструкції Крістіном Бейлем Мерлезонського балету. Порівняйте хореографічні композиції із відомими вам класичними балетами.

Неперевершений геній Йоганн Себастьян Бах, німецький композитор й органіст, скрипаль, клавесиніст, хормейстер, залишив людству безцінні шедеври в музиці духовній і світській. За масштабність мислення, незмірну глибину підтекстів і простоту у вираженні почуттів Й. С. Баха називають філософом у музиці. Слухачі захоплюються Месою сі мінор. А «Токата і фуга ре мінор» є найчастіше виконуваним органним творінням Майстра.

? Послухайте фрагменти цього твору. Які образи змалювала ваша уява під час слухання? Як би ви описали настрій цієї композиції? Чи змінюється він протягом твору? У вільний час послухайте інші твори Майстра.

Улюбленець домашнього музикування доби бароко — **клавесин.** Цей інструмент, будучи попередником фортепіано, суттєво відрізняється від нього тембром і способом звукоутворення — защипуванням струн.

Твори для клавесина **Франсуа Куперена, Жана-Філіппа Рамо, Луї Клода Дакена** вирізняються витонченістю та граційністю, дотепністю. Музика цих майстрів належить до стилю *рококо*, що завершив барокову добу.

? Послухайте твори Ф. Куперена «Очерети», Ж.-Ф. Рамо «Курка», Л. К. Дакена «Зозуля». Чим музика стилю рококо відрізняється від барокової за настроєм і звучанням? Якими колірними сполученнями або сюжетами можна проілюструвати ці твори?

5

С ***Рококо (в музиці)*** *— так званий «галантний» стиль. Йому притаманні оспівування краси й безтурботності, камерність і прозорість звучання, мелізми, зображальність, мініатюрні форми, пасторальні сюжети.*

Мелізми *— орнаментальні елементи прикрашання мелодій.*

? Поміркуйте й поділіться своїм рішенням: який із творів композиторів бароко ви обрали б як рингтон для телефону? Які твори увійшли б до вашого плейлиста?

6

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Створіть сценарій навчального відео для однолітків «Вишукане рококо в музиці для клавесина».

Варіант 2. Поміркуйте про можливі осучаснення музики барокової доби. Висловіть ставлення до інтерпретації Токати й фуги Й. С. Баха на «склі» (тобто на Glass Harp) або кристалофоні (сукупності скляних бокалів, налаштованих на різні тони).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Які різновиди концерту сформувалися в добу бароко?
- Назвіть танці, які увійшли до інструментальної танцювальної сюїти.
- У якій країні з'явилася опера?
- Що таке «галантний стиль» у музиці?
- Закінчіть речення: *Бельканто — це…*

СКРИНЬКА ПОРАД

До варіанта 1.
Послухайте твори Ж.-Ф. Рамо, Ф. Куперена, Л. Дакена. Порівняйте образність музичних творів галантного стилю й живопису рококо. Визначте візуальне оформлення розповіді.

5. Стефан Седлачек. Музична розвага
6. Невідомий художник. Портрет Франсуа Куперена

1

УКРАЇНСЬКЕ БАРОКО: РОЗКВІТ НАЦІОНАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

? Чому українське бароко називають «козацьким»? Чим воно відрізняється від західноєвропейського?

До України стиль бароко завітав із Європи, але набув яскравої національної інтерпретації. Його ще називають «козацьким бароко», інколи «мазепинським», оскільки найбільшого розквіту цей стиль досяг у часи гетьманства Івана Мазепи.

Визначальний уплив на становлення українського бароко мали національне мистецтво, прагнення народу до самоствердження та зростаюча роль козацтва в суспільному житті. Усе це відбилося життєрадісним, піднесеним настроєм у творах мистецтва.

Чи не найяскравіше стиль українського бароко виявив себе в **архітектурі**. Його прикметні риси: пластичність форм, світлі потиньковані стіни, стримане застосування вишуканих декоративних деталей, ліплених орнаментів, церковні бані цибулястої та грушоподібної форм.

2

1. Київ — місто золотих куполів (бань), де історія й духовність зливаються в єдину панораму вічної краси
2. Собор Святої Софії в Києві

За сприяння митрополита Петра Могили в першій половині XVII ст. в стилі бароко було відбудовано архітектурні перлини Києва княжої доби: собор Святої Софії, Успенський собор Києво-Печерської Лаври та ін. Це набуло непересічного значення, адже утверджувало пряму історичну й культурну спадкоємність Русі Україною.

Дізнайтеся драматичні історії відновлення київських святинь: Михайлівського Золотоверхого монастиря й Успенського собору Києво-Печерської Лаври.

Однією з перших споруд козацького бароко була церква Святого Пророка Іллі в Суботові на Черкащині, зведена в середині XVII ст. Прикметною ознакою стилю цієї досить простої, але виразної будівлі є вигадливий фігурний *фронтон*.

Фронтон *— завершення фасаду будівлі, обмежене з боків двома схилами даху.*

3. Михайлівський Золотоверхий собор. Київ
4. Успенський собор Києво-Печерської Лаври
5. Церква Святого Пророка Іллі в Суботові
6. Т. Г. Шевченко. Богданова церква в Суботові (Церква Святого Пророка Іллі)

1. С. Ковнір. Дзвіниця на Дальніх печерах Києво-Печерської Лаври
2. С. Ковнір. Церква Антонія і Феодосія у Василькові. Київська обл.
3. І. Григорович-Барський. Церква Миколи Набережного. Київ
4. Ф. Солнцев. Кирилівський монастир

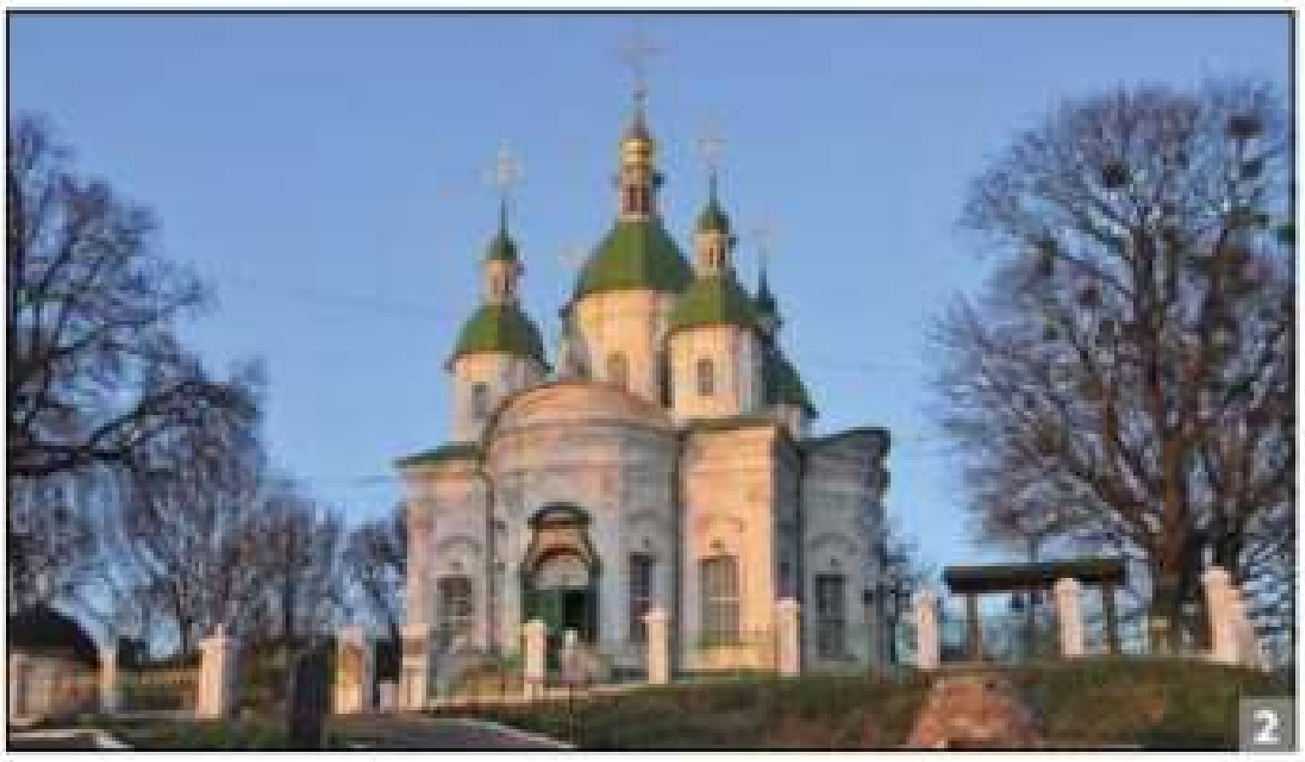

Доба українського бароко ознаменована творчістю видатних архітекторів. Один із найталановитіших — **Степан Ковнір** — довершив архітектурний ансамбль Києво-Печерської Лаври будівництвом «Ковнірівського корпусу», дзвіниці на Дальніх печерах. Він творець визначних споруд у Києві, Китаєві, Василькові.

Автором багатьох оригінальних пам'яток XVII ст. був **Іван Григорович-Барський**. Це собор Різдва Богородиці в Козельці, надбрамна церква та дзвіниця Кирилівського монастиря, церква Миколи Набережного в Києві, один із перших київських фонтанів — знаменитий фонтан «Самсон» на Подолі та ін.

Якщо пам'ятки архітектури українського бароко збереглися там, де ви мешкаєте, дізнайтеся про них більше, підготуйте розповідь-презентацію.

Мурована архітектура частини Правобережжя, Поділля й Західної України перебувала під

5

6

7

упливом європейського бароко. Серед західноукраїнських зодчих особливої слави здобув **Бернард Меретин**. Головним творінням архітектора став собор Святого Юра у Львові.

Цей собор — чудовий зразок синтезу мистецтв архітектури та скульптури. Його фасад органічно доповнюють скульптури, автором яких був видатний майстер **Йоган (Іван) Пінзель**. Шедевром мистецтва бароко є скульптура Юрія Змієборця на коні, який уражає списом дракона.

Значні зміни відбувалися в мистецтві **іконопису**. Художники-іконописці використовували ясні, дзвінкі кольори, барвисті квіткові візерунки. Золоте орнаментоване тло поєднувалося із зображеннями архітектури та природи. Образи

8

9

5. І. Григорович-Барський. Фонтан «Самсон». Київ
6. Фігура Самсона з левом. Національний художній музей. Нині фонтан прикрашає копія цього твору
7. Собор святого Юра. Львів
8. Інтер'єр собору Святого Юра
9. Йоган Пінзель. Скульптурна група «Юрій Змієборець»

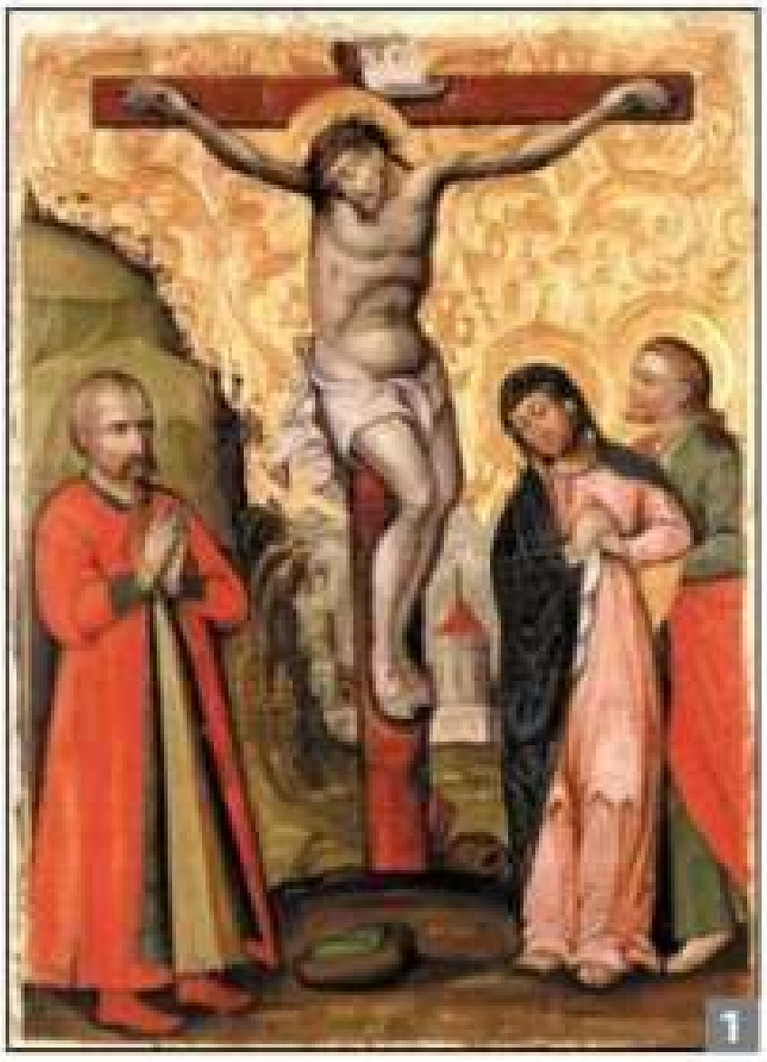

Божої Матері, святих, янголів зображували в ошатному пишному одязі, із привітними, ласкавими виразами облич. У них яскраво втілені народні уявлення про красу.

Одна з яскравих деталей українського національного іконопису, особливо в добу бароко, — це характерний рум'янець на ликах святих. Цей елемент відрізняв українські ікони від візантійської традиції, де лики святих були більш стриманими й аскетичними.

Рум'янець на українських іконах додавав образам теплішого, більш людяного вигляду, що відбивало ближчий зв'язок між святими й вірянами.

Особливим художнім явищем українського бароко був *іконостас*. Характерна його ознака — поєднання яскравого живопису ікон із соковитим різьбленням, динамічний рух архітектурних елементів.

Іконостас — *стіна з ікон у християнському храмі східного обряду, яка відокремлює вівтар від центральної частини церкви.*

Визначною пам'яткою мистецтва є розкішний іконостас Преображенської церкви в селі Великі Сорочинці на Полтавщині. Різьблений

1. Розп'яття з лубенським полковником Леонтієм Свічкою
2. Ікона «Великомученицi Анастасія та Іулянія»
3. Ікона «Великомученицi Варвара та Катерина»
4. Ікона «Деісусний чин»

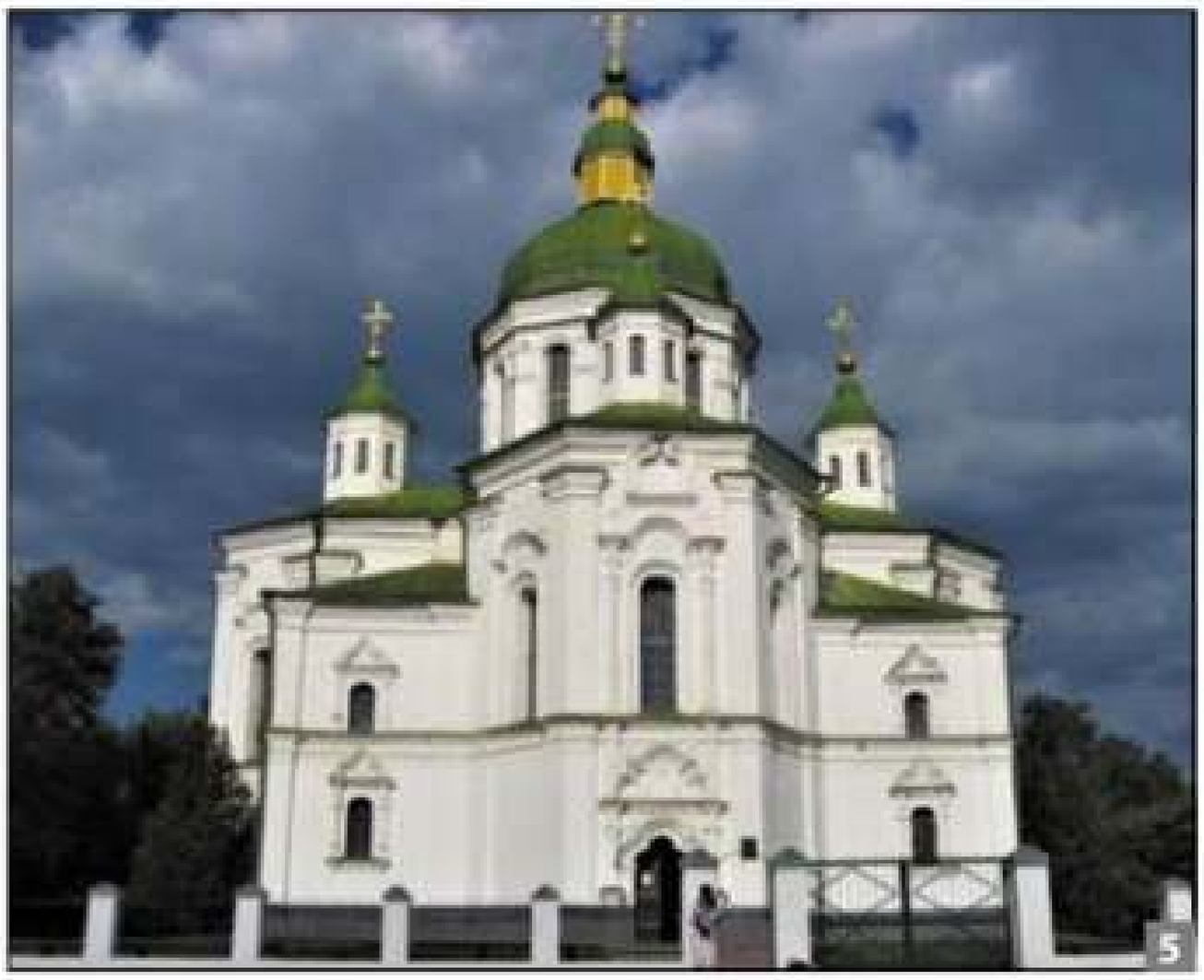

декор, що покриває всю поверхню іконостаса, складається з різноманітних рослинних мотивів. У колориті ікон переважають різні відтінки жовтого кольору, які створюють ефект сяйва, світлоносності. Постаті динамічні, у них відтворено різні моменти руху людського тіла. Суто земна краса образів поєднана із щирим духовним прагненням.

- Монументальна конструкція Сорочинського іконостаса сягає 17 м угору й простягається на 22 м, займаючи всю ширину храму. Вона складається з трьох менших іконостасів, що мають власні Царські Врата. Загалом іконостас містить понад 100 ікон. Нині це єдиний іконостас XVIII ст. в Україні, який зберіг свої оригінальні ікони.

Одне з найяскравіших явищ українського мистецтва доби бароко — **портретний живопис.** Це були портрети гетьманів, представників козацької старшини, духовенства. Чітким правилам створення портретів відповідали поважна постава, парадний одяг, коштовні тканини, атрибути, що характеризують особу (клейноди, зброя, розп'яття, книга, герб і ін.).

Уміння відтворювати індивідуальні риси й характери героїв поєднувалося з ідеалізацією образів.

5. Преображенська церква. Великі Сорочинці, Полтавська обл.
6. Іконостас Преображенської церкви
7. Ікони Божої Матері й Архангела Михаїла. Фрагмент Сорочинського іконостаса

1

2

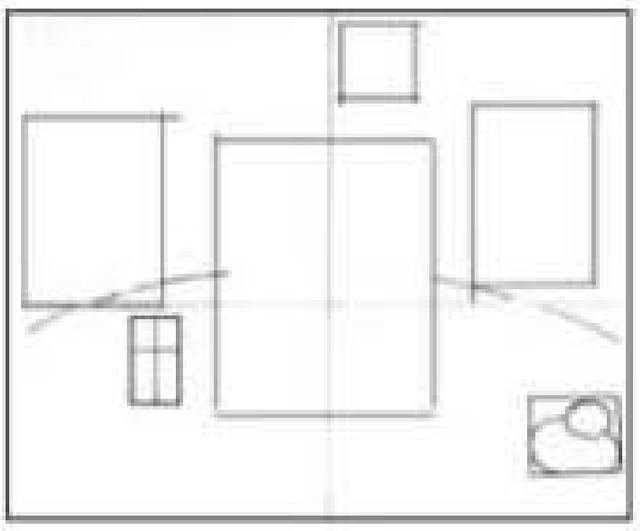

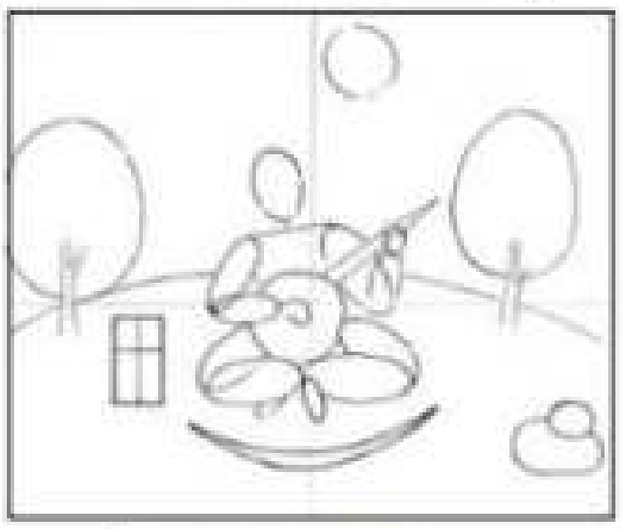

1. Портрет Григорія Гамалії
2. Парні портрети Семена Сулими та його дружини Параскеви

До визначних творів цього жанру належать портрети «знатного військового товариша» Григорія Гамалії, парні портрети переяславського полковника Семена Сулими та його дружини Параскеви.

? Оберіть один із портретів, уважно розгляньте обличчя, одяг, деталі. Дайте власну характеристику зображеним особам.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Створіть ілюстрацію на тему «Козак Мамай — улюблений образ народного живопису», використовуючи елементи стилю українського бароко.

Варіант 2. Дослідіть художні особливості петриківського розпису: які барокові риси йому притаманні? Виконайте власну декоративну композицію, застосовуючи традиційні елементи та колірні сполучення.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Чому бароко називають періодом розквіту українського мистецтва? У чому його особливість?
- Які пам'ятки давньоруської архітектури були відновлені в добу бароко?
- Назвіть головні особливості портретного жанру українського барокового мистецтва.

- Закінчіть речення.
  Видатними архітекторами українського бароко є…
  Український іконопис доби бароко вирізняється…

Видатна особистість у мистецтві

Йоганн Георг Пінзель (17?? — бл. 1761 р.) — видатний український скульптор XVIII ст., майстер пізнього бароко. Його роботи вирізняються динамічністю форм, емоційною експресією та глибокою духовністю. Пінзель створював унікальні скульптури для церков, які вражають складністю деталей і майстерністю різьблення. Найвідомішими його творами є фігури для собору Святого Юра у Львові та скульптури костелу в Бучачі. Творчість Пінзеля вважається національним надбанням України, хоча про його життя збереглося мало документальних даних.

Стиль митця вирізнявся тонким відчуттям емоцій і релігійного піднесення. Його твори захоплюють динамікою, виразністю. Майстрові вдалося найвищою мірою втілити у своїх творах дух бароко: стрімкий рух, мінливість, внутрішню напругу, експресію. Статуї, більшість із яких виконана з дерева й покрита позолотою, немов летять у повітрі.

3. Й. Пінзель. Святий Іоанн Євангеліст
4. Й. Пінзель. Скорботна Божа Матір
5. Й. Пінзель. Жертвоприношення Авраама

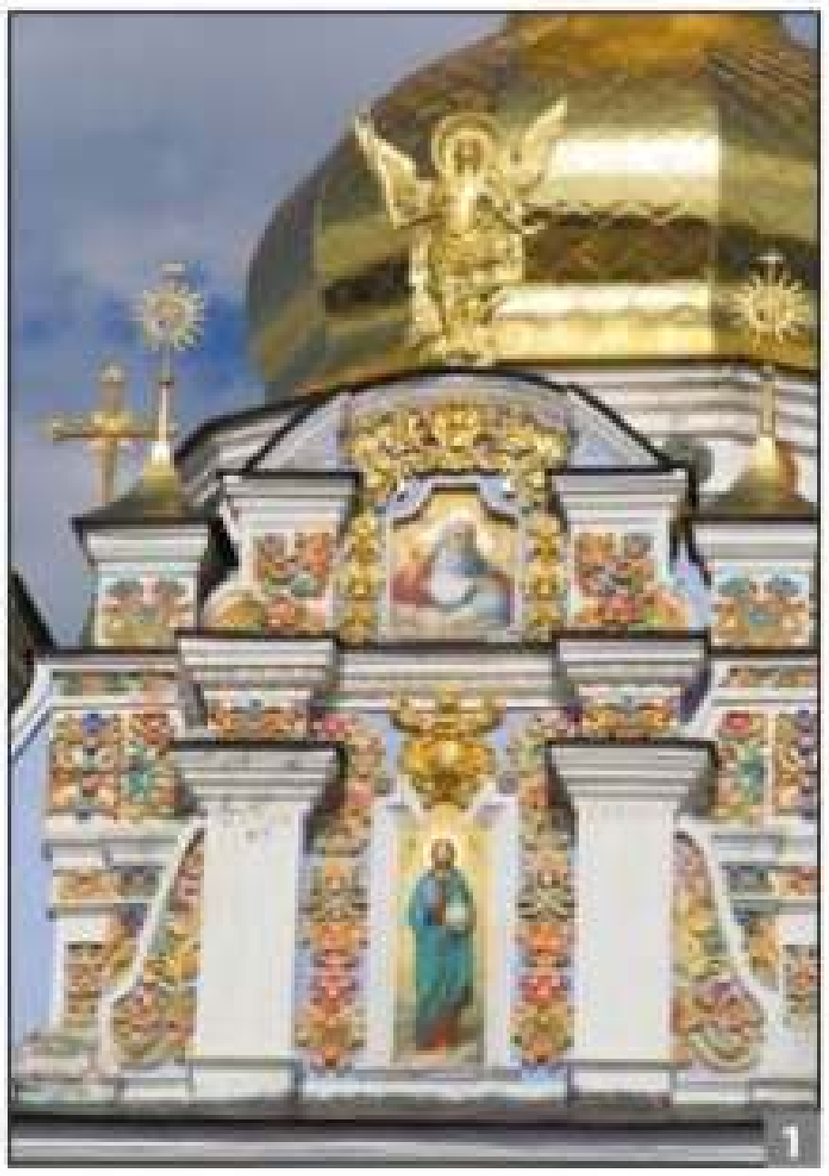

1

МУЗИЧНЕ РІЗНОБАРВ'Я УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО

? Що таке партесний спів? Де варто виконувати барокову музику? Чи змінюється сприйняття музики в різні часи? Яким було сценічне мистецтво українського бароко?

Динамічне українське бароко — це й розквіт українського музичного мистецтва. На заміну стриманому одноголоссю прийшло багатоголосся — *партесний спів*, що найяскравіше втілився в *партесному концерті*. Українське багатоголосся тепер конкурувало за розкішшю із західноєвропейським, де разом із хором могутньо звучав орган або інструментальний ансамбль.

С ***Партесний спів*** *— багатоголосне хорове виконання музики a капела за окремими голосами-партіями, тобто партесами (у перекладі з латини pars — «частина, партія»).*

Партесний концерт *— одночастинний твір вокально-ансамблевої багатоголосної музики на біблійні тексти, із кількістю від восьми й більше голосів.*

У партесних концертах спів солістів або хорових груп зіставлявся з повнозвуччям хору. Високі голоси контрастували з низькими, гучне звучання — із тихим, поліфонічне — з акордовим. Таке змагання, тобто концертування,

2

1. Барокове оздоблення Михайлівського Золотоверхого собору. Київ
2. Партесний спів. Фрагмент ікони «Воздвиження Хреста» (кін. XVII ст.)

створювало ефект глибини емоційного звукового ландшафту. Цьому сприяв і широкий діапазон чоловічих голосів: від басів — до *дискантів*.

С ***Дисканта*** — *високий хлопчачий голос із дзвінким звучанням. Нині партію дискантів у хорі виконують жіночі голоси.*

? Послухайте фрагмент партесного концерту Симеона Пекалицького «Дух твій благий». Зверніть увагу на текст твору, де відчутна ідея перемоги життя й світла над мороком. У якому просторі найвиразніше звучатиме така музика? Чи є у вашому місті чи містечку приміщення, де б повноцінно зазвучав партесний спів?
Подискутуйте: чи слід у наш час суворо дотримуватися правил виконання, які існували в певний історичний період і були зрозумілі людям саме тієї доби.

✱ Проєкт Open Opera Ukraine започаткував лабораторію «Musica sacra Ukraina: партесний вимір», яка здобула престижну європейську премію REMA — EEMN. Представлений там партесний спів був записаний у Кирилівській церкві в Києві, яка вважається ідеальним простором для його виконання.

i Здійсніть віртуальну екскурсію до Кирилівської церкви в Києві. Дізнайтеся про її акустичні властивості.

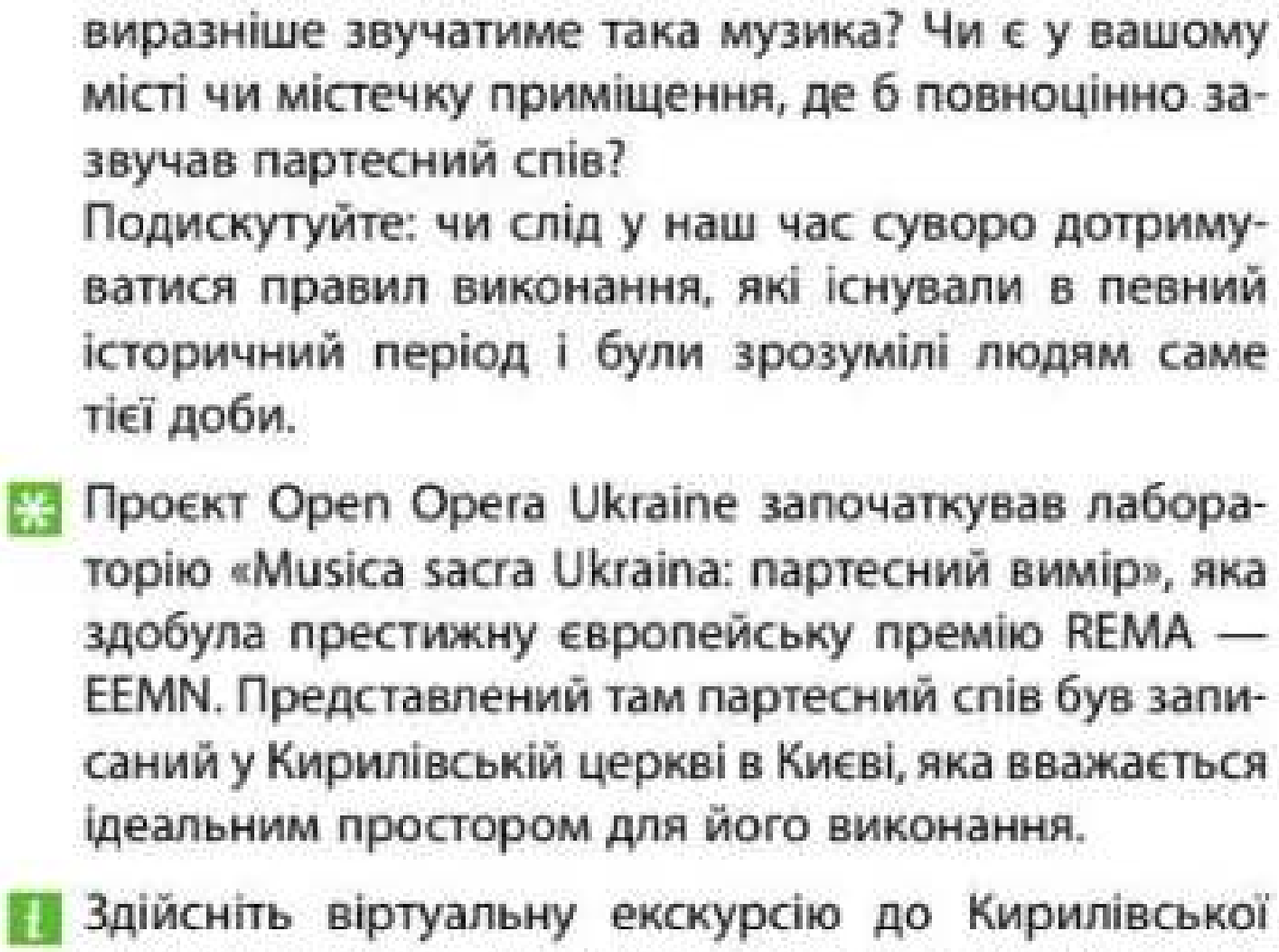

3. Кирилівська церква. Київ
4. Хори Кирилівської церкви

Партесний спів став важливим елементом української духовної музики, відбиваючи драматизм і глибоку духовність барокової естетики. Він залишив помітний слід у розвитку української хорової музики.

Одним із найвидатніших зразків українського партесного співу став твір композитора XVII ст. **Миколи Дилецького** — урочистий, барвистого звучання «Воскресенський канон» для восьмиголосного хору на текст Іоанна Дамаскіна.

? Послухайте фрагменти «Воскресенського канону» М. Дилецького. Опишіть характер музики. Як контрастують окремі частини?

Визначним явищем українського бароко протягом XVII — першої пол. XVIII ст. став **шкільний театр**. Постановка вистав належала до

1. Будівля Острозької академії. Рівненська обл.
2. Студеї Києво-Могилянської академії. Гравюра XVII ст.
3. А. Константинопольський. Григорій Сковорода серед студентів Києво-Могилянської академії

обов'язкової навчальної програми в братських школах, колегіумах, а також Києво-Могилянській і Острозькій академіях.

На заняттях із **піїтики** (поетики) спудеї (учні) складали віршовані промови, а з **риторики** — навчалися переконливо дискутувати. Глядачами видовищних вистав ставали не лише представники освітнього закладу, а й широкий загал. Основні сюжети мали релігійний зміст, проте ставили й п'єси на історичні чи світські теми, зокрема про національних героїв.

Між актами драми розігрували **інтермедії** — комедійні сценки на побутові сюжети з місцевим колоритом, не пов'язані з основною дією. У них висміювали людські вади: жадібність, зарозумілість, невігластво тощо.

У шкільній бароковій драмі сформувалися канони акторської гри, розвивалася сценографія. П'єси супроводжувалися музичними номерами, що відбивало барокову схильність до синтезу мистецтв. Співи й інструментальна музика створювали урочистий настрій. Так закладалися основи майбутнього професійного сценічного мистецтва.

i Дізнайтеся більше про значення й виразові засоби барокового шкільного театру.

? Поновіть свої знання про український різдвяний театр ляльок — *вертеп*. Зверніть увагу на персонажів, облаштування вертепної скрині, музику й танці, сюжети, у яких простежувалися паралелі із життям.Чому український вертеп був якнайтісніше пов'язаний з образом Козака Мамая?

4

5

6

4. Сокиринський вертеп
5. Ляльки сокиринського вертепу: Козак, красуня Дарина Іванівна, цар Ірод, Циганка
6. І. Кужом. Вертепні ляльки (створені за старовинними джерелами й образами Галаганівського вертепу)

У сучасному музично-театральному перформансі «Вертеп. Необарокова містерія» в основу дійства покладено Сокиринський (Галаганівський) вертеп 1770 р.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Складіть сценарій короткого фільму про акустику Кирилівської церкви в Києві, «героєм» якого буде партесний спів. Визначте локації у вашому місті/містечку або найближчих містах, де можуть відбуватися зйомки.

Варіант 2. Звернувшись до електронного ресурсу, зімпровізуйте фрагмент інтермедії Якуба Гаватовича «Купив кота в мішку».

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Як збагатилося хорове музичне мистецтво в Україні в добу бароко?
- У чому особлива краса партесного співу?
- Яку роль відіграв бароковий шкільний театр у становленні національного театрального мистецтва?
- Чим вертеп відрізняється від шкільної драми й що між ними спільного?
- Закінчіть речення.
  Партесний спів — це…
  Партесний концерт — це…

1–2. Сцени з «Необарокової містерії»

Видатна особистість у мистецтві

Микола Павлович Дилецький (бл. 1650? — 1690?), найвидатніша постать у східноєвропейському музичному світі другої половини XVII ст. Він відомий як просвітитель, теоретик і реформатор вітчизняного музичного мистецтва. Особистість широкого європейського масштабу, Дилецький чи не вперше поєднав західноєвропейські музичні здобутки з давньоруськими традиціями й українською інтонаційністю.

У першому в східній Європі трактаті про музику «Граматика мусикійська» (1675 р.) митець виклав правила партесного співу, пояснив сутність лінійної нотації, а головне — переконував композиторів використовувати «вільні» прийоми, запозичувати їх із «мирської» музики. Найважливішим для митця було пробудження музикою «серця людського». Трактат Дилецького став важливою основою для розвитку церковної музики.

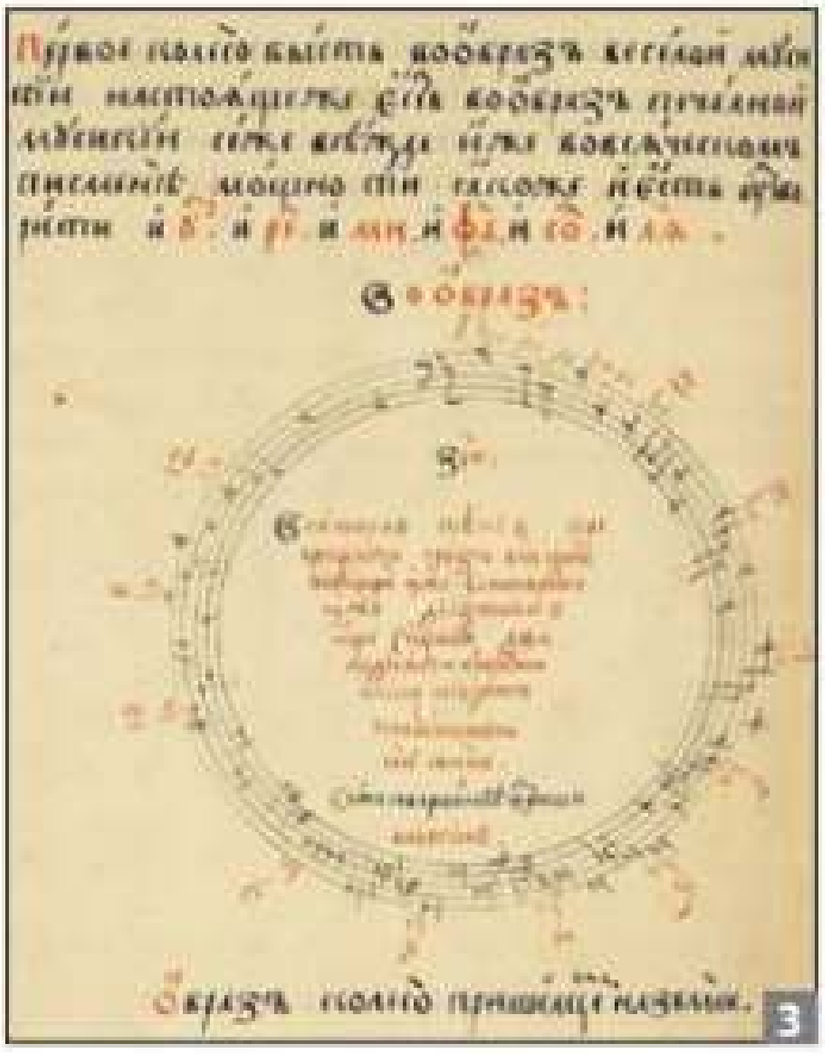

3. Сторінка рукописної книги М. Дилецького «Граматика мусикійська»
4. Автограф Миколи Дилецького

Пісня про Мамая

Вірші й музика Н. Май

Ой, у полі, у полі
Червона калина,
Заспівала про козака
Рідна Україна!

Приспів (двічі):
Ой, мамо, мамо, я
Ой, люблю я Мамая!
Бо у нього ясні очі
І розмова щирая!

Ой, у полі, у полі
Стелиться дорога,
Дружно, браття, усі разом
Станемо за нього!
Приспів (двічі).

Ой, у полі, у полі
Сонце золотаве,
Розцвіте, неначе квітка,
Рідная Полтава!
Приспів (двічі).

Ой, у полі, у полі
Червона калина,
Буде жити, не тужити
Рідна Україна!
Приспів (двічі).

Ноти

Тема 6. ВЗІРЦЕВИЙ КЛАСИЦИЗМ

Класицизм — стиль, що протиставив естетиці пишного бароко ідеали античної простоти й гармонії, прагнення до порядку й раціональності.

Образотворче мистецтво класицизму вирізнялося чіткістю форм, урівноваженістю композиції та гармонійною симетрією. Митці й мисткині дотримувалися суворих канонів у пропорціях фігур, уникали зайвих емоційності та деталей, акцентуючи увагу на головному. Їхні твори зазвичай відображали теми героїзму, моралі, шляхетності, що було частиною загального прагнення класицизму до просвітництва.

Поява віденської класичної школи відкрила нові можливості для розвитку симфонічної музики, встановивши нові правила гармонії, форм, оркестровки.

В українських землях класицизм набув особливих рис. Архітектура зазнала впливу кращих європейських надбань. Це надзвичайно гарні садиби, чудові маєтки, міські громадські будівлі. Поряд із розкішним бароко розвивався смак до стриманих форм, що демонстрував нову естетичну думку української культури.

Музичне мистецтво українського класицизму також залишило вагомий слід у світовій скарбниці. Хорові концерти видатних композиторів стали значними досягненнями хорового мистецтва, поєднали європейську композиторську школу з давніми українськими мелодійними традиціями.

Електронний інтерактивний додаток

КЛАСИЦИЗМ: НАТХНЕННЯ АНТИЧНОСТІ

? Чим класицизм відрізняється від стилів бароко й рококо? Що саме він запозичив в античному мистецтві?

Цікавість до античної художньої спадщини, що виникла в мистецькому середовищі Європи ще в добу Ренесансу, зумовила появу стилю класицизм («зразковий»), який вирізнявся стриманістю й упорядкованістю.

Протягом XVII–XVIII ст. він існував у протистоянні з бурхливим бароко й примхливим рококо. У мистецтві деяких країн його вплив помітний майже до середини XIX ст.

Представники класицизму вважали саме античну культуру вершиною досконалості, ідеалом абсолютної та вічної краси.

Визначальними рисами класицизму були такі: наслідування взірців мистецтва Давньої Греції та Риму, раціоналізм, дотримання чітких правил гармонії, ясність і витонченість художніх форм, орієнтування на смаки аристократії.

Провідному виду мистецтва — архітектурі — властиві правильні геометричні форми, чітко вибудувані ансамблі, посилене використання архітектурного ордеру, стриманість декоративного оздоблення.

Основи класицизму в архітектурі заклав митець XVI ст. **Андреа Палладіо.** У своїй творчості

1. Андреа Палладіо. Вілла Корнаро. Падуя, Італія
2. Андреа Палладіо. Палаццо К'єрикаті. Віченца, Італія
3. Андреа Палладіо. Вілла Емо. Фанцоло, Італія

він повернув архітектурному ордеру його конструктивне значення, розробив новий різновид палацу на основі давньоримських пам'яток.

? Пригадайте, яка архітектурна пам'ятка видатного митця є символом звернення до античних традицій за доби Ренесансу.

Країною, де в XVII ст. архітектурний класицизм набув розквіту й поширення, стала Франція. Шедевром того часу став східний фасад королівського палацу Лувр. Він отримав назву **«Колонада Клода Перро»**, оскільки внесок саме цього зодчого в нову будівлю вважався найвагомішим. Завдяки майстерно розрахованим пропорціям і ритму подвійних колон фасад має величний й урочистий вигляд.

Велич і розкіш поєднані в ньому з урівноваженими пропорціями, лаконічністю форм. Загальний образ будівлі втілював ідею непорушності й «розумності» абсолютної влади короля.

1. Східний фасад Лувру (архітектори Луї Лево, Шарль Лебрен, Франсуа д'Орбе, Клод Перро)
2. Архітектор Клод Перро — брат відомого казкаря Шарля Перро
3. Дзеркальна галерея Версалю

Версальський палац — зразок поєднання двох художніх стилів: у зовнішніх формах переважає класицизм, в облаштуванні інтер'єрів — бароко. Особливою розкішшю й блиском вирізняється Дзеркальна галерея, де відбувалися найважливіші церемонії, бали.

Дізнайтеся про замок Во-ле-Віконт. Чому його вважають прототипом Версалю, і як заздрість короля стала причиною його зведення.

Величезну площу поруч із палацом займають сади й парк, який завдяки видатному ландшафтному архітектору **Андре Ленотру** став еталоном **французького регулярного парку**. Ознаками такого парку є зміна природного ландшафту, чітке симетричне планування, геометрична правильність ліній і форм, використання будівель невеликих розмірів, скульптур, басейнів із фонтанами, стрижка зелених насаджень.

Типовий елемент регулярного парку — *партер*, що гармонійно поєднується з архітектурою.

Партер *(у садово-парковому мистецтві) — ділянка парку чітко окресленої форми, розташована на рівній місцевості й засаджена низькими рослинами.*

Палацово-парковий комплекс Версалю — найграндіозніший у Європі. Його наслідували монархи й аристократи багатьох країн, а французький регулярний парк став надбанням світової культури.

Розгляньте світлини Версальського парку. Як у ньому відображено ідею впорядкування й удосконалення природи?

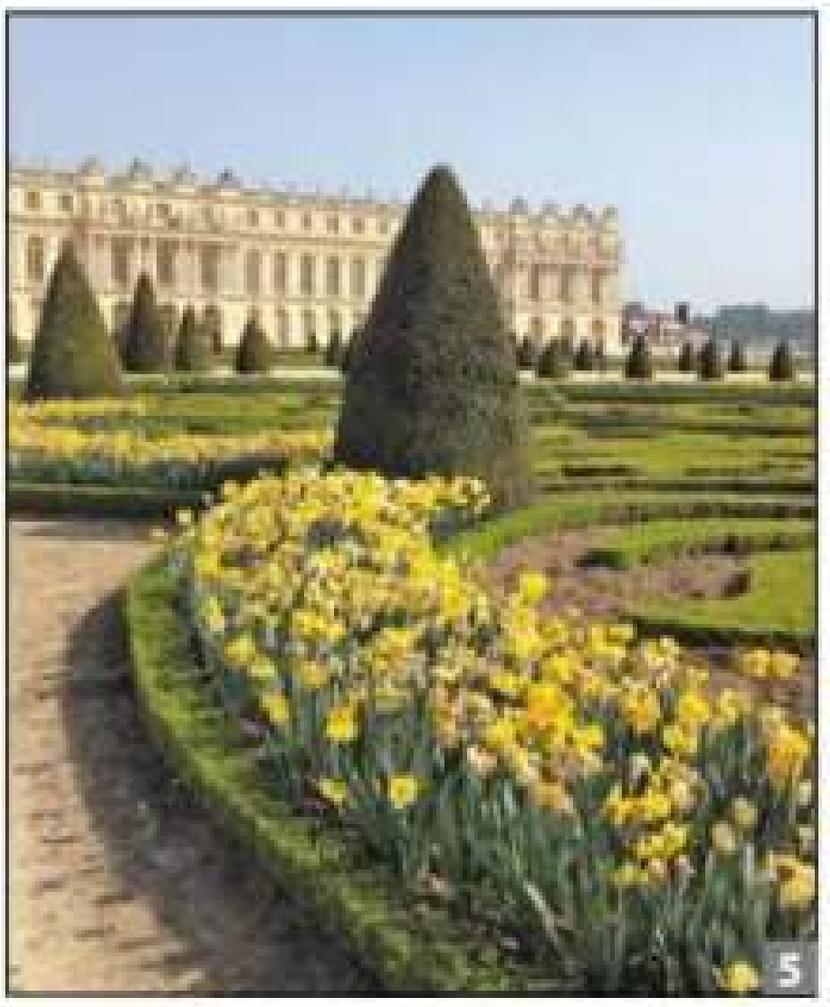

4. Палацово-парковий комплекс Версалю
5. Версальський парк — це природа, підпорядкована архітектурі

1. Антоніо Канова. Орфей
2. Антоніо Канова. Терпсихора
3. Бертель Торвальдсен. Пам'ятник Миколі Копернику. Варшава, Польща
4. Бертель Торвальдсен. Ганімед, який годує Зевсового орла

Важливе місце в образотворчому мистецтві класицизму посідала скульптура. Найзначнішим її представником уважається венеційський скульптор **Антоніо Канова**. Його твори — це повернення до високого мистецтва античності, у світ богів, героїв, персонажів давньогрецької міфології. Ідеальні пропорції постатей і облич, вишукані пози уособлювали класичні уявлення про прекрасне.

Данський скульптор **Бертель Торвальдсен** також увійшов в історію мистецтва як видатний митець класицизму. Другим днем свого народження він уважав той день, коли, вперше потрапивши до Риму, познайомився з античним мистецтвом. Відтоді метою свого життя вважав наслідування зразків скульптури давніх Греції та Риму.

? Розгляньте твори класичної скульптури. Порівняйте їх із бароковими й античними творами. Визначте їхні спільні й відмінні риси.

✻ У живописі класицизму з'явилося чітке правило розмежування жанрів на «високі» й «низькі». До «високих» належали твори релігійного, історичного й міфологічного жанрів, а до «низьких» — побутовий, пейзаж і натюрморт.
Класичним картинам властиві чітка урівноважена композиція, лаконічність сцен і образів, застосування локальних кольорів, відсутність зайвих чи другорядних деталей.

5

6

Основоположником класицизму в живописі був видатний французький митець **Ніколя Пуссен**. Символом класицизму стало його полотно «Смерть Германіка», на якому зображено сцену відходу у вічність уславленого давньоримського полководця в оточенні соратників і родини. Для розкриття душевних переживань персонажів художник використав мову рухів тіла.

Величезний внесок Пуссена в розвиток пейзажного жанру. Він уважається творцем так званого «досконалого краєвиду», в якому відображено уявлення про гармонійне буття людини в природі.

Поміркуйте, який зміст укладений у систему розмежування жанрів на «високі» та «низькі». Адже виконання твору будь-якого жанру потребувало майстерності й ретельного опрацювання образів,

5. Ніколя Пуссен. Смерть Германіка
6. Ніколя Пуссен. Автопортрет
7. Ніколя Пуссен. Танкред і Ермінія
8. Ніколя Пуссен. Краєвид з Орфеєм і Еврідікою

7

8

1

2

дотримання всіх правил гармонійної композиції. Чому в цьому переліку не згаданий портрет? Висловіть власні судження.

Одночасно з Пуссеном творив видатний майстер пейзажного живопису **Клод Лоррен**. Він захоплювався зображенням неба, води, морського узбережжя з архітектурними мотивами. Люди на його картинах (міфологічні, біблійні, історичні персонажі) відігравали роль *стафажу*. Багато писав із натури, досліджував мінливі стани природи, викликані особливостями природного освітлення в різний час доби.

Стафаж — *дрібномасштабні зображення людей і/або тварин в образотворчому мистецтві, переважно у творах пейзажного жанру.*

3

4

1. Клод Лоррен. Пейзаж із Аполлоном і Сивіллою Кумською
2. Клод Лоррен. Ранок у гавані
3. Жак-Себастьян Леклерк. Гравюра «К. Лоррен за мольбертом»
4. Жак-Луї Давід. Мадам Рекам'є

5

6

Найвидатнішим представником класицизму в мистецтві живопису вважається **Жак-Луї Давід**. Митець створював полотна на теми історії давніх Греції та Риму, відображав сучасні йому драматичні події французької революції, збагатив шедеврами портретний жанр.

Славу художникові принесла картина «Присяга Горацiїв», присвячена темі військової звитяги. Її герої складають присягу перед походом, знаючи, що йдуть на смерть. Чітка й лаконічна композиція твору побудована так, що нагадує давньоримські рельєфи. Колорит створений на співвідношенні лаконічних мас сірого, червоного, білого кольорів, характерних для живопису Давіда.

Дослідіть сюжет цієї картини. Проаналізуйте, які композиційні й колористичні прийоми використав художник, щоб передати драматичний пафос події.

? Порівняйте портрет мадам Рекам'є і кінний портрет Наполеона на перевалі Сен-Бернар. Який із них, на вашу думку, повністю відповідає принципам класицизму, а який, можливо, виходить за його межі? Обґрунтуйте свою думку.

Творчість художниці **Марі Елізабет Луїзи Віже-Лебрен** відзначається елегантністю, витонченістю й увагою до деталей. Вона була

7

5. Жак-Луї Давід. Присяга Горацiїв
6. Жак-Луї Давід. Наполеон на перевалі Сен-Бернар
7. Марі Елізабет Луїза Віже-Лебрен. Автопортрет із донькою

майстринею портрету, зокрема зображала аристократію та монарших осіб. Її роботи вирізняються м'якими кольорами, плавними лініями, здатністю передати індивідуальність моделей. Віже-Лебрен удало поєднувала класицизм із елементами рококо, створюючи образи, сповнені ніжності та грації.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. За допомогою одного з безкоштовних онлайн-сервісів (за власним вибором) виконайте фотоколаж для сторінки календаря на тему «Образи класицизму». Презентуйте свій творчий доробок у класі.

Варіант 2. Виконайте акварельними фарбами пейзажну композицію за мотивами творів класицизму, застосувавши стафаж.

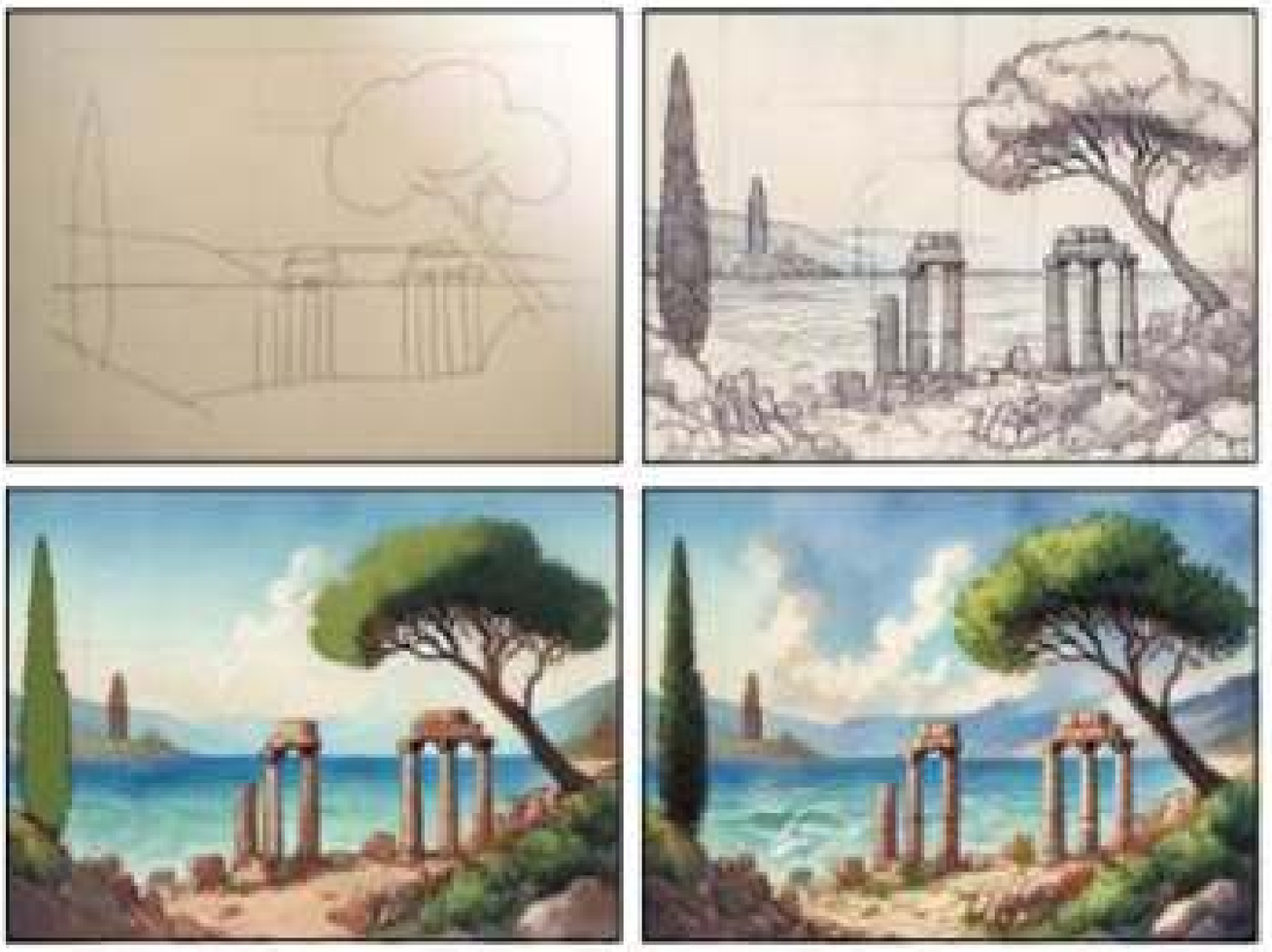

СКРИНЬКА ПОРАД

До варіанта 1.

Доберіть гарні світлини відомих творів, у яких якнайкраще передані особливості стилю. Вони мають презентувати різні види мистецтва.

У мережі Інтернет знайдіть безкоштовний онлайн-сервіс зі створення колажів і оберіть у ньому шаблон майбутнього твору.

До варіанта 2.

Ознайомтеся з творами відомих пейзажистів класицизму.

Обміркуйте композицію, доберіть відповідну колірну палітру, щоб передати настрій твору за своїм задумом.

Виконайте пейзажний малюнок, додайте до композиції мініатюрну постать людини.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- У чому полягає протистояння стилю класицизму й бароко?
- Які визначні пам'ятки архітектури стали взірцями класичної архітектури?
- У чому особливість класичного живопису?
- Закінчи речення.
  Видатними скульпторами стилю класицизм були …
  Видатні майстри живопису стилю класицизм …

1. Марі Елізабет Луїза Віже-Лебрен. Портрет леді Гамільтон в образі Аріадни

ГЕНІЇ МУЗИЧНОГО КЛАСИЦИЗМУ: ВІДЕНСЬКА КЛАСИЧНА ШКОЛА

? Які імена й назви творів спадають на думку, коли чуємо «класична музика»? Що слугувало художнім орієнтиром митцям класицизму? Чому ми не аплодуємо між частинами симфонії?

Із кінця XVII–XVIIIст. в Європі запанували ідеї освіченості, пріоритету розуму й науки. Настала ера класицизму, одного з найяскравіших періодів у розвитку європейської музичної культури. Саме в цей час відбувся сплеск світської музики, визначився склад симфонічного оркестру й камерних ансамблів. Утворювалися музичні спілки й професійні навчальні заклади (консерваторії, школи).

Класицизм відмовився від пишноти й пафосу бароко, повертаючись до гармонійної простоти, стрункості музичної думки й форми.

Центром розвитку музичного мистецтва стала столиця Австрії — Відень. Із цим містом пов'язана творчість трьох найвидатніших композиторів того часу: Франца Йозефа Гайдна, Вольфганга Амадея Моцарта й Людвіга ван Бетховена. Саме завдяки їм у мистецтві назавжди збереглася слава про «класичну віденську школу», а самих митців і нині називають віденськими класиками.

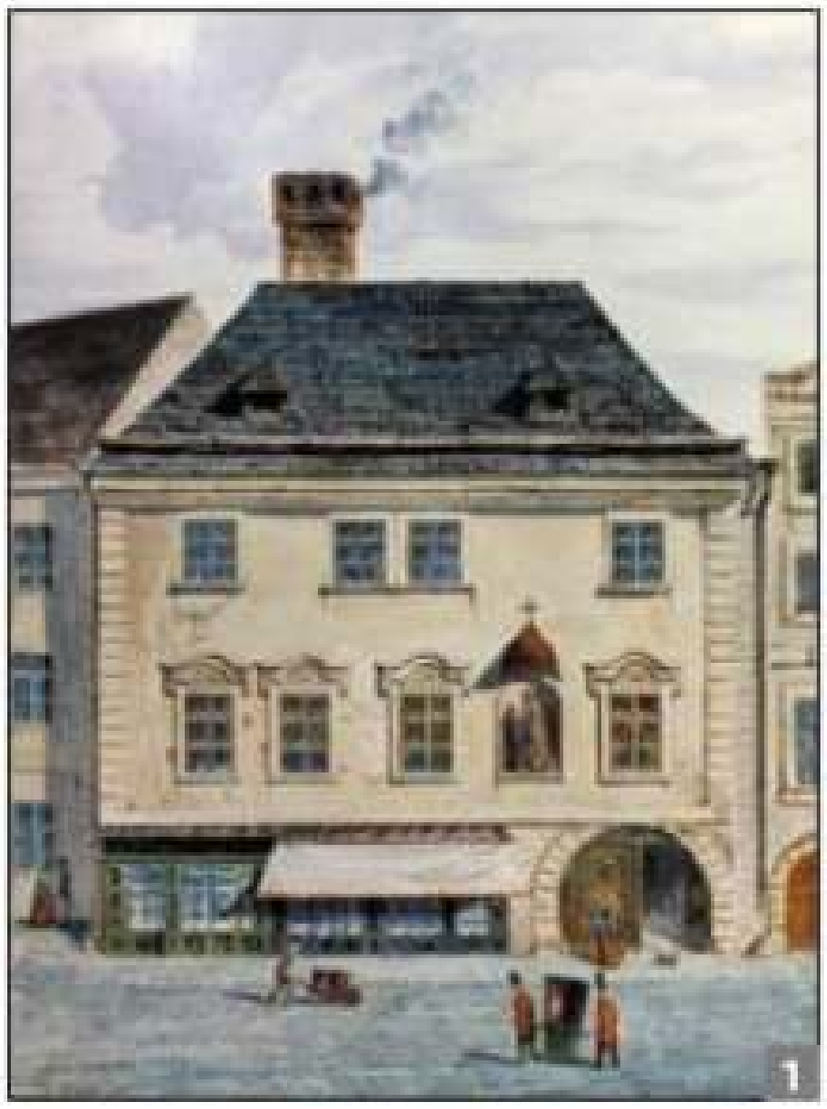

1. Будинок, де мешкав В. А. Моцарт (акварель XIX ст.)
2. Пам'ятник Людвігу ван Бетховену. Відень, Австрія
3. Будинок-музей Йозефа Гайдна у Відні

1. Концерти віденського оркестру Моцарта — дивовижна подорож у часі за кращими творами класичної музики
2. Пам'ятник Й. Гайдну. Відень. Австрія

Кожен із цих композиторів був яскравою індивідуальністю. Життєрадісне світовідчуття превалює в музиці Й. Гайдна. Палітра усіх можливих образів — у музиці Моцарта. Героїчний драматизм і напружена боротьба — основні риси творів Л. Бетховена. Віденські класики остаточно утвердили жанри *симфонії, сонати, струнного квартету, концерту*.

Симфонія *(грец. «суголосся, злагодженість»)* — *циклічний оркестровий твір із чотирьох частин, які контрастні за характером, темпом, але з наскрізною ідеєю.*

Драматургія симфонії цілісна. Саме тому освічені слухачі ніколи не переривають музичну думку оплесками між частинами.

ФОРМА СИМФОНІЇ			
I частина *Сонатна*	**II частина** *Тричастинна*	**III частина** *Менует або скерцо*	**IV частина** *Рондо або сонатна*
Швидка, енергійна	Повільна, споглядальна, лірична	Помірно жвава	Яскравий, динамічний фінал

Побудову *сонатної форми* порівнюють із драмою в театрі. Вона має експозицію, розробку й репризу.

Експозиція	Розробка	Реприза
«Знайомство» з основними контрастними темами — «героями драми» (головною й побічною). Конфлікт	«Суперечка»: теми — «герої драми» зіштовхуються, змінюються. Кульмінація	Теми — «герої драми» повторюються, доходять згоди, але змінені після протистояння. Фінал

Йозефа Гайдна називають «батьком симфонії». У його спадщині понад сто симфонічних творів, яким була властива настільки виразна образність, що їхні назви іноді придумували самі слухачі: «Алілуя!» (№30), «Військова» (№100), «Прощальна» (№45), «Королева» (№85).

Симфонії **Вольфганга Амадея Моцарта** посіли почесне місце в класичному мистецтві. Митець умів поєднувати складність музичних ідей із ясною, доступною формою. Його мелодії легкі для сприйняття, проте мають глибокий емоційний зміст: від радісних і легких до трагічних і драматичних.

? Послухайте симфонії віденських класиків. Обговоріть питання.
Чому частини симфоній часто порівнюють з етапами життя людини?
Чому Симфонія № 45 Й. Гайдна отримала назву «Прощальна»?

3. Томас Харді. Портрет Й. Гайдна
4. Невідомий художник. Портрет В. А. Моцарта
5. Невідомий художник XVIII ст. Й. Гайдн музикує з квартетом у маєтку Естергазі

Який сюрприз чекає слухацьку аудиторію у II частині Симфонії № 94 Й. Гайдна («Сюрприз») і чому в повільній спокійній музиці застосовано «удари» литавр?

Які відчуття викликає у вас Симфонія № 40 В. А. Моцарта — одна з найвідоміших у світі? Простежте, як наповнюються змістом усі частини твору.

Гаслом **Людвіга ван Бетховена** був вислів: «Музика має висікати вогонь із грудей». Усі частини його Симфонії № 5 об'єднані грізним за характером коротким мотивом-епіграфом. Про нього композитор сказав: «Так доля стукає у двері». Музика відображає боротьбу людини з підступністю долі, а у фіналі утверджує перемогу над силами зла. У Симфонії № 9 Л. Бетховен уперше ввів голос і хоровий спів: «Оду до радості» на текст Ф. Шіллера.

У 1806 р. Л. Бетховен присвятив три квартети другові й меценату графу Андрієві Розумовському, який перебував на дипломатичній службі у Відні. Розумовський улаштовував музичні вечори та створив перший у Європі струнний квартет із постійним складом учасників. У його бібліотеці зберігалися ноти українських пісень, деякі з них Бетховен використав у «Квартетах Розумовського». Музика квартетів оцінювалася виконавцями як надто складна. На це композитор відповів: «Це музика для пізніших часів».

1. Йозеф Штілер. Портрет Л. ван Бетховена
2. Август Боркман. Бетховен і Квартет Розумовського (світлина картини. Віденський музей, Австрія)

Найбільше *сонат* віденські класики створили для фортепіано. Цей музичний інструмент став символом нового європейського мистецтва, витіснивши в минуле інші клавіри.

Соната *(італ. «звучати») — музичний твір із трьох образно контрастних частин, об'єднаних задумом і наскрізним розвитком, переважно для одного інструмента.*

Послухайте III частину Сонати № 11 В. А. Моцарта. Як на вашу думку, чи «виправдовує» музика назву цієї частини — Rondo Alla Turca («У турецькому стилі»)? Висловіть припущення, звідки могла з'явитися така назва. Порівняйте інтерпретації твору. Яка з них вам ближча?

Сонату № 14 Л. Бетховен назвав quasi una Fantasia («наче фантазія»). Після смерті композитора поет Людвіг Рельштаб порівняв I частину з озером у сяйві місяця. Натомість французькому композиторові Г. Берліозу ця музика нагадувала сонячний день.

На вашу думку, чи погодився б композитор на назву «Місячна соната»? Поцікавтеся, про які події із життя Бетховена йдеться у фрагменті фільму «Immortal Beloved» («Безсмертне кохання» 1994, реж. Бернард Роусе), де звучить твір. Висловіть ставлення до сучасної інтерпретації «Місячної сонати» музикантом і художником-інсталятором Вільямом Коузом.

У вільний час для задоволення послухайте «Концерт для труби з оркестром» Й. Гайдна. Простежте, як труба «змагається» зі звучанням оркестру тутті.

3. Клаус Каммеріхс. Портрет Л. ван Бетховена. Бонн, Німеччина. Якщо змінити ракурс, портрет перетвориться на купу аркушів до партитур

4. Пам'ятник В. А. Моцарту. Відень, Австрія

1. Сцена із сучасної вистави опери К. В. Глюка «Орфей і Еврідіка». Львівський театр опери та балету ім. С. Крушельницької
2. Будівля штаб-квартири Євросоюзу. Брюссель, Бельгія

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Попрацюйте над проєктом: «Сторінками опери К. В. Глюка "Орфей і Еврідіка"». Оберіть фрагменти і створіть розповідь.
Сцена Орфея з фуріями (із II дії).
Заключна арія Орфея (хорова сцена із I дії).
Мелодія флейти (антракт до 2 картини II дії.)
Варіант 2. «Зіграйте» разом із музикантами сповнену гумору «Дитячу симфонію». Використайте дитячі шумові інструменти, які є в партитурі, або доповніть іншими. Продумайте лаконічні гумористичні елементи костюма в резонанс із музикою. Виявіть свої артистичні здібності.

Дізнайтеся, хто насправді є автором «Дитячої симфонії».

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Чим світове мистецтво завдячує видатним митцям «віденської класичної школи»?
- Скільки частин у класичній симфонії? Опишіть характер частин.
- Закінчіть речення.
  Віденськими класиками називають…
  Соната — це…

Розучіть «Оду до радості» з фіналу Симфонії № 9 Л. Бетховена. Які барви привнесло в симфонічний твір хорове звучання? Чому, на вашу думку, «Ода до радості» обрана Гімном Європейського Союзу?

Ода до радості

Музика Л. Бетховена, текст Ф. Шіллера
Переклад українською М. Лукаша

Ноти

Радість, гарна іскро Божа!
Несказанно любо нам
Увійти, царице гожа,
В твій пресвітлий дивний храм.

Все, що строго ділить мода,
В'яжеш ти одним вузлом,
Розцвітає братня згода
Під благим твоїм крилом.

Обнімітесь, міліони,
Поцілуйтесь, мов брати!

Вічний Отче доброти,
Дай нам ласки й охорони!

Кого доля ощастила
Тим, що другові він друг,
Кого любить лада мила, —
Йдіть до нас в веселий круг.

Йдіть усі, хто зве своєю
В світі душу хоч одну!
Хто ж весь вік черствів душею —
Йди у іншу сторону.

Видатна особистість у мистецтві

Крістоф Віллібальд Глюк (1714–1787) — видатний австрійський, німецький композитор доби класицизму, творчість якого значною мірою вплинула на розвиток опери.

Він народився в родині лісничого. Із самого дитинства хлопчик вирізнявся музичним талантом. Сам композитор так описав свої перші кроки у творчості: «Я грав на кількох інструментах, і шкільний учитель, вирізняючи мене з-поміж інших учнів, давав мені уроки у себе вдома, коли видавався вільний час. Я більше не думав і не мріяв ні про що, окрім музики; мистецтво лісівництва було покинуте».

У 13 років Крістоф утік із дому й тривалий час подорожував Європою, граючи на скрипці й віолончелі. В Австрії талант юнака зацікавив багатих меценатів, які допомогли йому удосконалювати музичні здібності, отримати належну освіту. Глюк також був надзвичайно наполегливим: якось, перебуваючи в Італії, композитор відмовився писати музику «в модному стилі», адже прагнув створювати щось нове й оригінальне.

Сміливий творчий пошук митця увінчався грандіозним успіхом в оперному мистецтві. Композитор прагнув зробити музику більш природною, емоційною, щоб вона допомагала краще зрозуміти почуття героїв і героїнь. Оперні твори Глюка стали першими, де музика й сюжет об'єдналися, розкриваючи драматичний задум. Однією з найвідоміших опер композитора є «Орфей і Еврідіка», яка залишається визнаною класикою. Новаторство Крістофа Віллібальда Глюка надихнуло багатьох композиторів і змінило оперу назавжди.

3. Жозеф Дюплессі. Портрет К. В. Глюка
4. Луїза Гомер (Орфей) і Йоганна Гадскі (Еврідіка) в постановці опери 1909 р.

1

2

1. Помпео Батоні. Парадний портрет Кирила Розумовського
2. Фрагмент інтер'єру палацу Розумовського
3. Палац Розумовського

У КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ЄВРОПИ: КЛАСИЦИЗМ В УКРАЇНІ

? У яких видах мистецтва переважав класицизм на українських землях? Який уплив мала антична спадщина на розвиток образотворчого мистецтва в Україні?

На українські терени класицизм прийшов наприкінці XVIII ст., після завершення блискучої доби козацького бароко, трагічних подій знищення Запорозької Січі й ліквідації Гетьманщини. Проте новий художній стиль збагатив скарбницю українського мистецтва творами, що відображали його приєднання до європейських ідеалів гармонії й краси.

Архітектура класицизму яскраво виявилася в будівництві поміщицьких садиб. Розвивалася й міська архітектура. В Україні працювали видатні зодчі, переважно європейці.

Визначною спорудою стилю класицизм в Україні є палац останнього гетьмана Війська Запорозького Кирила Розумовського в Батурині, зведений за проєктом шотландського архітектора **Чарльза Камерона**.

Палац Розумовського в Батурині — єдиний в Україні гетьманський палац, що зберігся дотепер, і єдине в нашій державі творіння Ч. Камерона. Протягом 2003–2009 рр. пам'ятка була реставрована й увійшла до складу Національного історико-культурного музею-заповідника «Гетьманська столиця».

3

Одні з кращих в Україні садибних комплексів збереглися на Чернігівщині. Це родові маєтки козацьких старшин: Галаганів у селі Сокиринці й Тарновських у селі Качанівка. Їхні палаци — типові зразки класицизму в архітектурі. Їх об'єднують спільні риси: простота і ясність форм, світлий колір стін, відсутність надмірного декору.

У міській архітектурі визначною пам'яткою класицизму є ансамбль Приморського бульвару Одеси. Він простягається від Старої біржі до Воронцовського палацу.

Центральна частина бульвару утворена симетричними будівлями колишніх «присутствених місць» і будинку Завадовського. Їхні увігнуті фасади формують відкриту до моря напівкруглу площу, від якої до порту ведуть грандіозні Приморські сходи.

Видатну роль у створенні «архітектурного обличчя» Одеси відіграв італійський архітектор Франческо Боффо. Дізнайтеся більше про його життя і творчість.

4. Палац Галаганів у Сокиринцях
5. Палац Тарновських у Качанівці
6. Франческо Боффо, Авраам Мельников. Приморські сходи
7. Франческо Боффо, Джоржо Торрічеллі. Стара біржа
8. Франческо Боффо. Воронцовський палац

Ансамбль довершує встановлений у центрі площі бронзовий пам'ятник першому одеському градоначальникові герцогу Арману де Рішельє. Скульптор Іван Мартос показав його в образі давньоримського патриція, одягненого в тогу, із сувоєм у руці. Цей перший в Одесі пам'ятник є чудовим зразком стилю класицизм у монументальній скульптурі.

? Назвіть ознаки класицизму в образно-пластичному вирішенні пам'ятника Рішельє. Чому градоначальник показаний саме в образі римського патриція?

✱ Так І. Мартос описав своє творіння: «Постать герцога Рішельє, зображена у мить ходи, а не стоячою просто, відображає його дієвість. Правою рукою показує на сповнене кораблями Чорне море, яким торгівля доставляє у всі країни труди землеробства, що їх вивозять з Одеси. Лівою тримає сувій хартії, яка є атрибутом великих звершень і чеснот.

1. Панорама центральної частини Приморського бульвару
2. Іван Мартос. Пам'ятник Арману де Рішельє
3. Алегоричні барельєфи на постаменті пам'ятника Рішельє символізують три аспекти розвитку міста — Землеробство, Правосуддя й Торгівлю.

Найвизначніші споруди Києва стилю класицизм збудовані за проєктами архітектора **Вінченцо (Вікентія) Беретті.** Видатною подією в житті міста стало будівництво університету Святого Володимира (нині червоний корпус Київського національного університету імені Тараса Шевченка).

Особливо виразною є архітектура головного (східного) фасаду завдяки контрастному протиставленню стіни й колон портика. Зведення університету вплинуло на подальше формування архітектури Києва, планування його центральної частини.

4. Головний (Червоний) корпус Київського університету
5. Меморіальна дошка на честь Вінченцо Беретті на фасаді Червоного корпусу
6. Львівська ратуша

1

3

1. Гарман Вітвер. Меморіальна скульптура з колишнього поховання Юліанни Зіфітліх. Личаківський цвинтар, Львів
2. Театр Скарбека. Львів
3. Гартман Вітвер. Фонтан «Діана». Площа Ринок, Львів

2

7 Дізнайтеся про версії, чому університет пофарбували в червоний колір. Яка з них вам здається найбільш імовірною?

Стиль класицизм залишив яскравий слід і в забудові Львова. Візуальним символом міста стала ратуша на площі Ринок — чотириповерхова симетрична будівля з внутрішнім подвір'ям і чотирикутною вежею.

До кращих зразків класичної забудови в Галичині належить будівля Національного академічного українського драматичного театру імені Марії Заньковецької (у минулому театру Скарбека) — гармонійна й проста, із симетричним композиційним рішенням. Її фасад, виділений портиком із шістьма колонами, має урочистий вигляд.

Львів доби класицизму був осередком мистецтва скульптури, передусім меморіальної та декоративної.

Багато пам'яток меморіальної скульптури зберігає Личаківський цвинтар — один із найкращих некрополів Європи. Віртуозними майстрами цього виду пластики були **Гартман Вітвер**, брати **Антон** та **Йоганн Шімзери**. Характерною для багатьох пам'ятників є алегорія скорботи — образ зажуреної жінки в античному хітоні.

Ці самі митці прикрасили багато будівель історичного центра Львова вишуканими скульптурними оздобленнями.

До кращих творів у доробку Вітвера належать чотири фонтани на площі Ринок із постатями Нептуна, Діани, Амфітрити й Адоніса.

? Поміркуйте над значенням скульптури в архітектурному ансамблі міста.

Живопис класицизму відзначений іменами талановитих українських митців. Стиль портретиста **Володимира Боровиковського** вирізняється м'якістю та ліризмом, що надає його роботам тепла й емоційної глибини. Він поєднував класичні канони з українською чуттєвістю, створюючи портрети, сповнені поетичності й ніжності.

4

Ще один видатний портретист **Дмитро Левицький** майстерно передавав індивідуальні риси своїх моделей, часто зображуючи їх на тлі алегоричних і символічних сцен, що підкреслювали соціальний статус і характер зображених осіб.

Засновником вітчизняного історичного жанру вважають **Антона Лосенка**. Його твори, сповнені драматизму, вражають динамізмом, поєднанням яскравих кольорів із лаконічністю композицій.

5

6

4. В. Боровиковський. Парний портрет невідомих дівчат
5. Д. Левицький. Автопортрет у майстерні
6. А. Лосенко. Прощання Гектора з Андромахою

СКРИНЬКА ПОРАД

До варіанта 2. На першій сторінці буклета вкажіть місто, напишіть назву екскурсії, стисле запрошення. Придумайте для написів гарний вибагливий шрифт.

1

2

1. Є. Васильєв, А. Тон. Дзвіниця Успенського собору. Харків
2. Ф. Вунш або В. Рульов. Будинок офіцерів флоту. Миколаїв
3. А. Захаров. Будівля міської ради. Полтава
4. В. Верлон. Будівля колишнього юнкерського кавалерійського училища. Кропивницький

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Споруди епохи класицизму збереглися в багатьох містах України: Харкові, Дніпрі, Миколаєві, Ніжині, Кропивницькому, Чернігові та ін. Об'єднайтеся у творчі групи й організуйте віртуальний екскурсійний тур вихідного дня.

Варіант 1. Здійсніть краєзнавчо-пошукове дослідження, підготуйте виступ-презентацію.

Варіант 2. Створіть ескіз рекламного буклета-запрошення до туристичної подорожі, під час якої можна ознайомитися з архітектурою класицизму. Художньо оформіть першу сторінку буклета.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Назвіть найвідоміші архітектурні пам'ятки класицизму в Україні.
- Як у творах українських живописців виявилися риси класицизму?
- Закінчіть речення.
  Автор першого пам'ятника в Одесі — …
  Архітектором червоного корпусу Київського університету є…

3

4

КЛАСИЦИЗМ В УКРАЇНІ. НЕЗАБУТНІ ІМЕНА УКРАЇНСЬКИХ ГЕНІЇВ

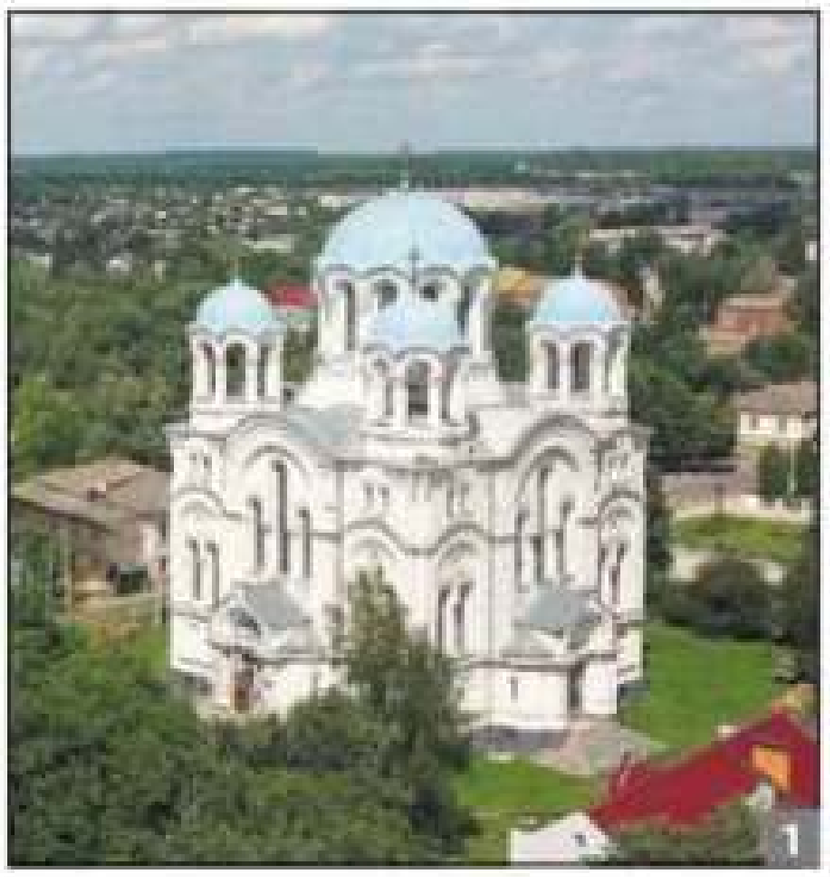
1

? Чому другу половину XVIII ст. називають «золотою добою» української музики? Чому хоровий концерт асоціюється з хоровою симфонією? Яку роль відігравала в українській культурі Глухівська співоча школа?

У той час, коли в Західній Європі творили віденські класики, українське мистецтво збагатилося блискучими іменами композиторів М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя. Саме в їхніх творіннях хорова музика досягла зоряних вершин. Бароковий партесний спів перетворився на циклічний **хоровий концерт**.

Засновником циклічного хорового концерту вважається **Максим Березовський**. Витонченої огранки талант композитора набув у провідному на той час європейському навчальному закладі — Болонській філармонічній академії. Березовський із відзнакою закінчив навчання, набув статусу іноземного члена академії та надзвичайного вшанування.

Одним із кращих хорових концертів визнаний концерт Березовського «Не отверзи мене во время старости». У чотирьох контрастних частинах митець утілив особистісні переживання й майже автобіографічні образи.

1. Глухів — один із провідних осередків музичного мистецтва України XVIII ст.
2. Староакадемічний корпус Києво-Могилянської академії — альма-матер видатних композиторів України XVIII–XIX ст.

2

1

2

7 Послухайте фрагменти хорового концерту М. Березовського «Не отверзи мене во время старости». Опишіть враження від кожної із частин. Поясніть, чому хоровий концерт порівнюють із хоровою симфонією.

Творчість Дмитра Бортнянського — величезний пласт духовної хорової музики, а також опери й інструментальні твори для придворного суспільства. За яскравість і багатогранність таланту, мелодизм, у якому поєднуються європейські надбання класицизму й національна українська пісенність, Михайло Вербицький назвав Бортнянського «українським Моцартом». Твір хорової духовної музики «Многая літа» композитора часто звучить у концертах, на урочистих подіях, під час церковних богослужінь.

3

1. І. Коломієць. Пам'ятник М. Березовському. Глухів, Сумська обл.
2. Зал Моцарта має унікальну акустику. Філармонічна академія (1666 р.). Болонья, Італія
3. Театр Гольдоні в Ліворно. Тут з успіхом відбулася опера Березовського «Демофонт»

? Послухайте твори Д. Бортнянського: «Многая літа» і Концерт для чембало з камерним оркестром. На вашу думку, яким було призначення першого твору? Схарактеризуйте виразові засоби.

Чембало — *клавішний інструмент, де звук видобувається защипуванням струн, різновид клавесина й прародич фортепіано.*

У сучасних інтерпретаціях Концерту для чембало з камерним оркестром Д. Бортнянського партію чембало іноді доручають бандурі.

Чому бандура, яка асоціюється з кобзарями, епічними розповідями про героїчні події української історії, органічно звучить у такому поєднанні?

Самостійно ознайомтеся з фрагментами опер Д. Бортнянського «Сокіл» або «Алкід» (за вибором). Що їх споріднює з оперою К. В. Глюка «Орфей і Еврідіка»?

Життя киянина **Артемія Веделя** було переважно пов'язане з Україною, зокрема — Києво-Могилянською академією, де він здобував освіту й керував хором. Також він певний час жив і працював у Харкові, де керував хоровими капелами. Митець писав тільки духовні твори, у яких утілено його ідеали служіння — Богові й музиці. Хорова музика композитора передає широкий спектр почуттів. У ній можна почути інтонації, властиві українській пісенній традиції, що надавало творам національного звучання.

? Послухайте «Херувимську» А. Веделя. Про що змушує нас замислитися музика?

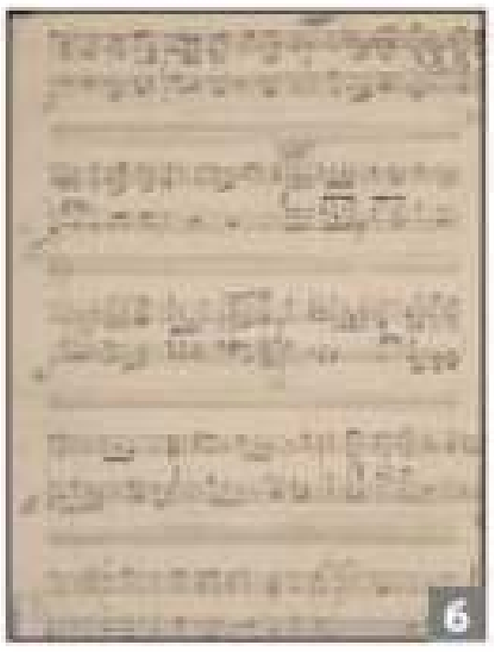

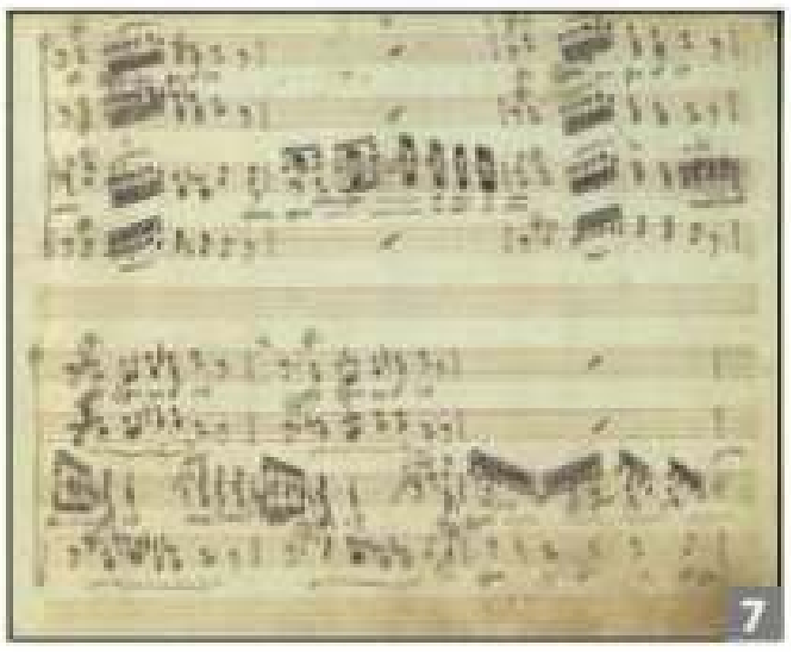

4. М. Бельський. Портрет Д. Бортнянського
5. І. Гречаник. Меморіальна дошка, присвячена А. Веделю, на стіні Києво-Могилянської академії
6. Фрагмент рукописної партитури Д. Бортнянського духовно-музичних творів
7. Фрагмент рукописної партитури А. Веделя

1. Невідомий художник. Урок співу (XVIII ст.)
2. Експозиція, присвячена Д. Бортнянському. Краєзнавчий музей, Глухів, Сумська обл.

Артемія Веделя спіткала трагічна доля. Духовні пошуки та конфлікт із владою призвели до того, що талановитий композитор провів останні роки життя в ув'язненні, а його творчість була під забороною. Проте світла й піднесена музика Веделя дивним чином поширювалася в рукописах і міцно увійшла в життя тогочасного суспільства. Звучить вона й нині.

Столицею Гетьманщини у XVIII ст. було місто Глухів — культурний осередок, де в садибах козацької старшини завдяки аматорським оркестрам і капелам вирувало мистецьке життя.

Створена 1729 р. Глухівська співоча школа стала першим в імперії спеціалізованим освітнім закладом. Саме тут починали навчання Бортнянський та, ймовірно, Березовський.

У 1750 р. граф Кирило Розумовський привіз до міста іноземних артистів і створив театр, долучаючи до постановок талановиту українську молодь. Для оформлення сцени запрошував найкращих художників, серед яких було чимало українців. Видовищні вистави містили хор, декламацію, оперний спів і балет, гру оркестру.

7 Поміркуйте, наскільки важливою була роль Глухівської співочої школи й театру Кирила Розумовського для українського мистецтва.

За бажанням послухайте інші твори митців, аби відчути специфічні риси українського класицизму.

«Золота доба» української музики XVIII ст. яскраво представлена й багатогранним даром **Григорія Сковороди**. Філософія, поезія, музика, педагогіка були для нього нероздільними. Філософію він називав «найдосконалішою музикою», а поезії — піснями. Чимало пісенних творів митця увійшло до репертуару кобзарів, лірників. Вони набули такої популярності, що перетворилися на народні пісні, отримавши назву «сковородинські».

Справжнім скарбом національного мистецтва є збірка Г. Сковороди «Сад божественних пісень», алегоричний зміст якої надзвичайно актуальний нині. За жанром збірку можна

віднести до духовної лірики, адже в основі кожного твору — спроба ліричного героя донести суспільству в поетичній формі глибокі релігійні й етичні ідеї. Кожна пісня мала виконуватися на мелодію автора.

3. Пам'ятник Г. Сковороді. Переяслав, Київська обл.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Перегляньте відеофільми про митців «золотої доби» української музики, дізнайтеся про їхнє життя та про середовище, в якому вони творили. Порівняйте дати їхнього життя з подіями української історії. Поясніть зв'язок.

Варіант 2. Послухайте «Ангельську колискову» М. Шуха й «Засвічу свічу» Г. Гаврилець. Підготуйте стислу розповідь про те, як давня хорова традиція поєднується з її сучасним сприйняттям.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- У чому полягає особливість українського хорового концерту?
- Закінчить речення.
  Хоровий концерт золотої доби класицизму складається з ...

Розучіть сатиричну пісню на вірш Григорія Сковороди «Всякому городу нрав і права» з музикою М. Лисенка. Порівняйте її з піснею самого автора. Чи вдалося генію М. Лисенкові та акторові у фільмі передати змістовність поезії Г. Сковороди?

Ноти

Всякому городу нрав і права
(із фільму «Наталка Полтавка»)

Вірші Г. Сковороди,
музика М. Лисенка

Всякому городу нрав і права,
Всяка іміє свій ум голова.
Всякого прихоті водять за ніс,
Всякого манить к наживі свій біс.

Лев роздирає там вовка в куски,
Тут же вовк цапа скубе за виски,
Цап на городі капусту псує,
Всяк із другого дере за своє.

Кожен, хто вищий — той нижчого гне,
Дужчий безсильного давить і жме.
Бідний багатому вірний слуга,
Корчиться, гнеться пред ним, як дуга.

Всяк, хто не маже, — то дуже скрипить,
Хто не лукавить, — той ззаду сидить.
Кожного рот дере ложка суха,
Хто є на світі, щоб був без гріха?

Тема 7.
МРІЇ ТА МІФИ РОМАНТИЗМУ

У XIX ст. Європа переживала глибокі зміни в культурному житті: мистецтво стало втіленням свободи, глибоких почуттів людини, її мрій, сподівань. Особливого розвитку набули ті види художньої творчості, що якнайкраще відображають внутрішній світ людини — поезія, музика, живопис, балет. Так виник романтизм, мистецький напрям, твори якого викликають сильні емоції та пробуджують уяву.

Провідними темами для творчості стали національний фольклор, історія, казки та природа (як алегорія почуттів). Мистецтво стало також відгуком на важливі події того часу, виражаючи прагнення боротьби за ідеали, гідність і національне самоусвідомлення.

У музику романтизм приніс надзвичайну виразність: композитори почали використовувати нові форми й жанри.

У театральному мистецтві значного розвитку набув балет, у виставах якого оживали старовинні легенди й повір'я.

В образотворчому мистецтві романтизм відзначився драматичними пейзажами, історичними творами й портретами. Значних змін зазнало й садово-паркове мистецтво.

Українське романтичне мистецтво проникнуте великою любов'ю до рідної землі, сповнене красою народної творчості. Національна історія та традиції, музичний фольклор, побут — усе це стало основою для творчості митців, підкресливши яскраву самобутність української культури.

Електронний інтерактивний додаток

НА КРИЛАХ РОМАНТИЗМУ

? У яких видах образотворчого мистецтва знайшов відбиття романтизм? Як романтичні образи збагатили художню мову мистецтва?

Художній стиль **романтизм** набув поширення наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. На відміну від раціонального й стриманого класицизму романтизм проголосив свободу творчості, звернув увагу на внутрішній світ людини, її особистісні переживання. Наслідування високих ідеалів античності змінилося інтересом до національних мистецьких традицій. У творах зазвичай провідними темами ставали природа (як віддзеркалення людських почуттів), містика, історія та фольклор (казки, легенди).

Засновником романтизму в образотворчому мистецтві вважають видатного іспанського художника **Франсіско Гою**. У серіях *офортів* «Капрічос» і «Лихоліття війни» він особливо загострено порушив проблему людських і суспільних вад, а також трагічні історичні події.

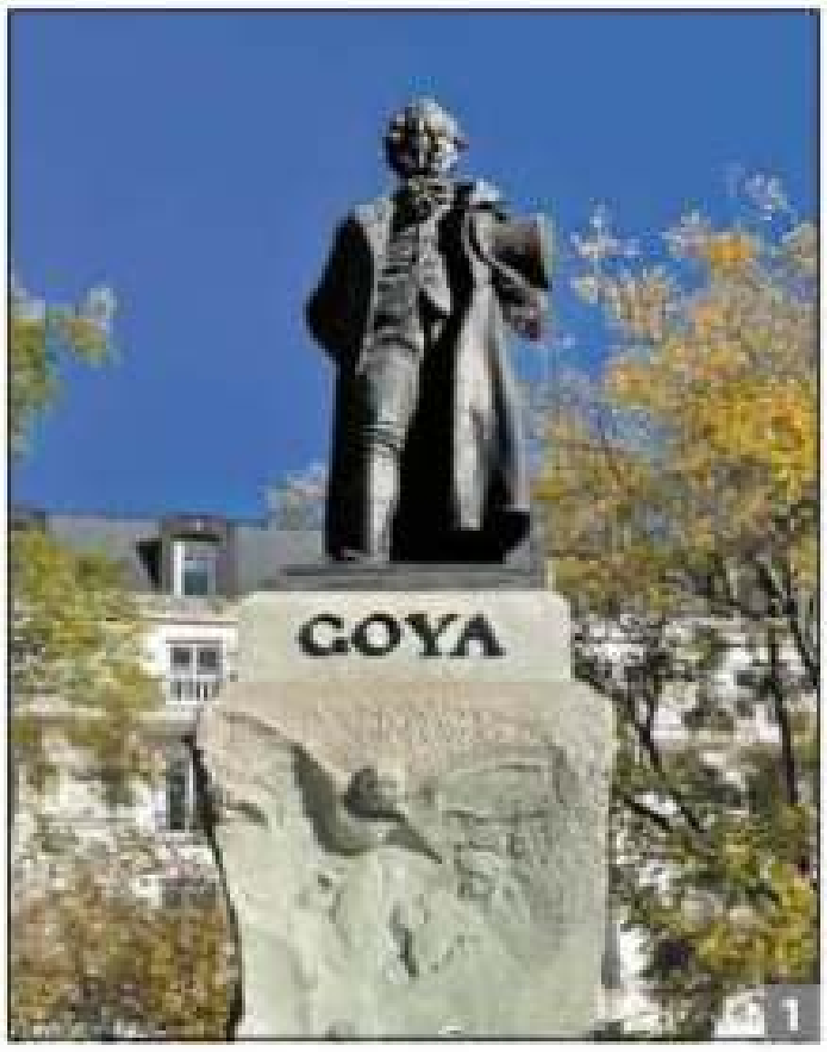

1. Пам'ятник Ф. Гої. Мадрид, Іспанія
2. Музей Прадо. Мадрид, Іспанія. Тут зберігається найбільша в світі колекція творів Гої: понад 150 картин, майже 1000 малюнків, гравюр.

С ***Офорт*** *— різновид гравюри на металі, який дозволяє отримувати відтиски з друкарських форм, попередньо оброблених кислотами.*

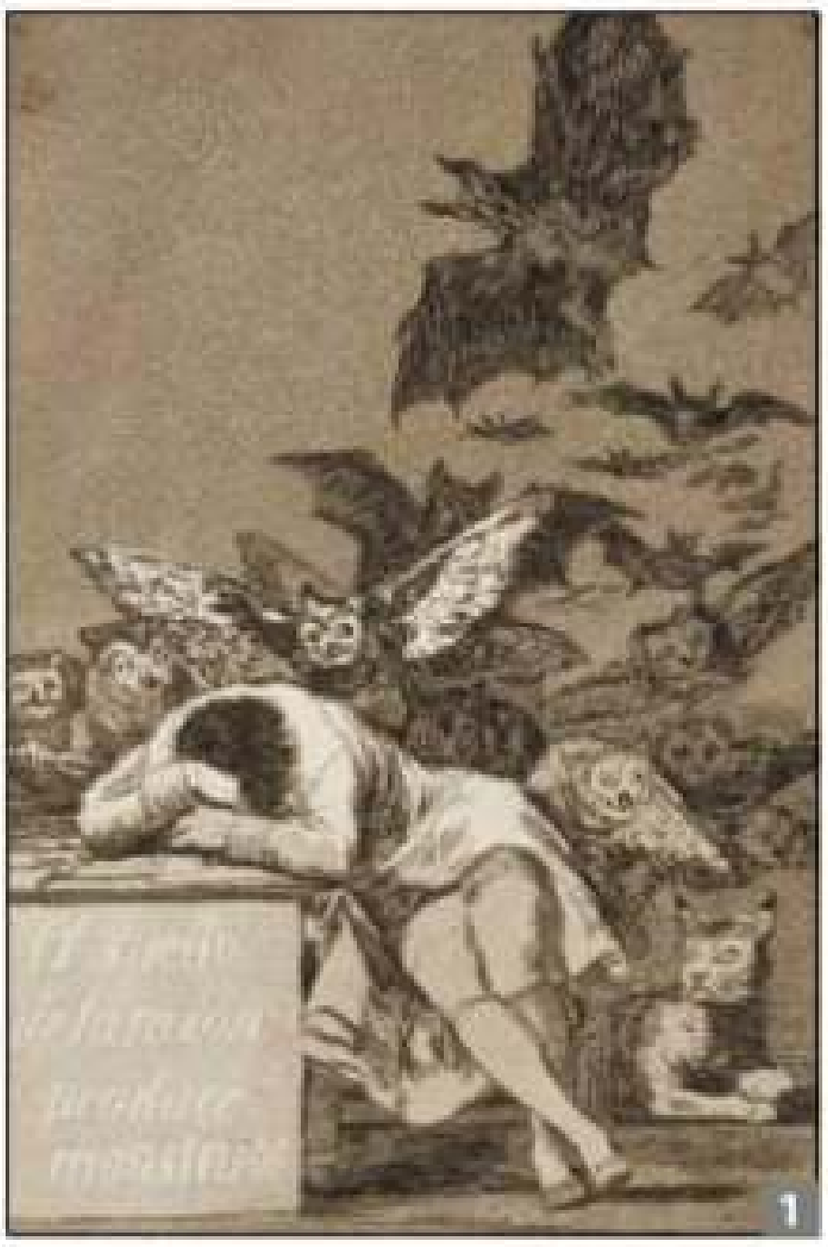

1

2

Найвідомішою роботою серії «Капричос» є твір «Сон розуму породжує чудовиськ». У ній художник зобразив сам себе уві сні, коли розум спить, а в цей час страшні істоти виходять із темряви.

? Сам автор дав таке пояснення цьому твору: «Коли розум спить, фантазія сонних мрій породжує чудовиськ, але в поєднанні з розумом фантазія стає матір'ю мистецтва й усіх його чудернацьких творінь». Як ви розумієте ці слова художника? Можливо, у вас виникли власні думки? Поділіться ними.

У серії «Лихоліття війни» висвітлено злочини армії Наполеона в Іспанії. Героїчним пафосом сповнений твір «Яка мужність!». Він уславлює вчинок реальної жінки Марії Агостіни, яка стала до гармати й продовжила бій, коли загинули чоловіки, захисники міста Сарагоси.

? Поміркуйте, чому художник відмовився від використання кольорів у цих творах і виконав їх у чорно-білій гамі.

3

Найвідоміший французький художник доби романтизму — **Ежен Делакруа**. Світової слави митець здобув масштабним полотном «Свобода веде народ на барикади».

Картина присвячена липневій революції у Франції 1830 р., коли парижани повстали в боротьбі проти правлячої династії Бурбонів.

1. Франсіско Гоя. Сон розуму породжує чудовиськ
2. Франсіско Гоя. «Яка мужність!»
3. Ежен Делакруа. Автопортрет

4

5

Композиційним і змістовним центром картини є алегорична постать Свободи з прапором в одній руці й рушницею — в другій. Вона веде за собою повстанців уперед через тіла загиблих. Єдність усіх соціальних класів Франції (окрім монархістів) Делакруа передав за допомогою головних уборів на персонажах — циліндри, берети, кашкети.

? Якими засобами художник досяг враження динамічного, спрямованого вперед, на глядача, руху? Чому, на вашу думку саме відтінки кольорів прапора (червоний, білий і синій) домінують у творі?

Дізнайтеся, хто став прообразами персонажів картини — Свободи й молодого чоловіка в циліндрі. На створення якого літературного героя надихнув письменника В. Гюго образ хлопчика?

6

Інші інтонації романтизму властиві творчості німецького художника **Каспара Давида Фрідріха**. Мотиви його творів — велич природи та її споглядання, заглиблення людини у свій внутрішній світ, переживання сильних почуттів, прихованих за зовнішнім спокоєм. Творчим кредо Фрідріха можна вважати його слова: «Художник мусить писати не лише те, що бачить перед собою, а й те, що бачить усередині себе...».

4. Ежен Делакруа. Свобода, яка веде народ
5. К.-Д. Фрідріх. Прогулянка вітрильником
6. Герхард фон Кюгельген. Портрет К.-Д. Фрідріха

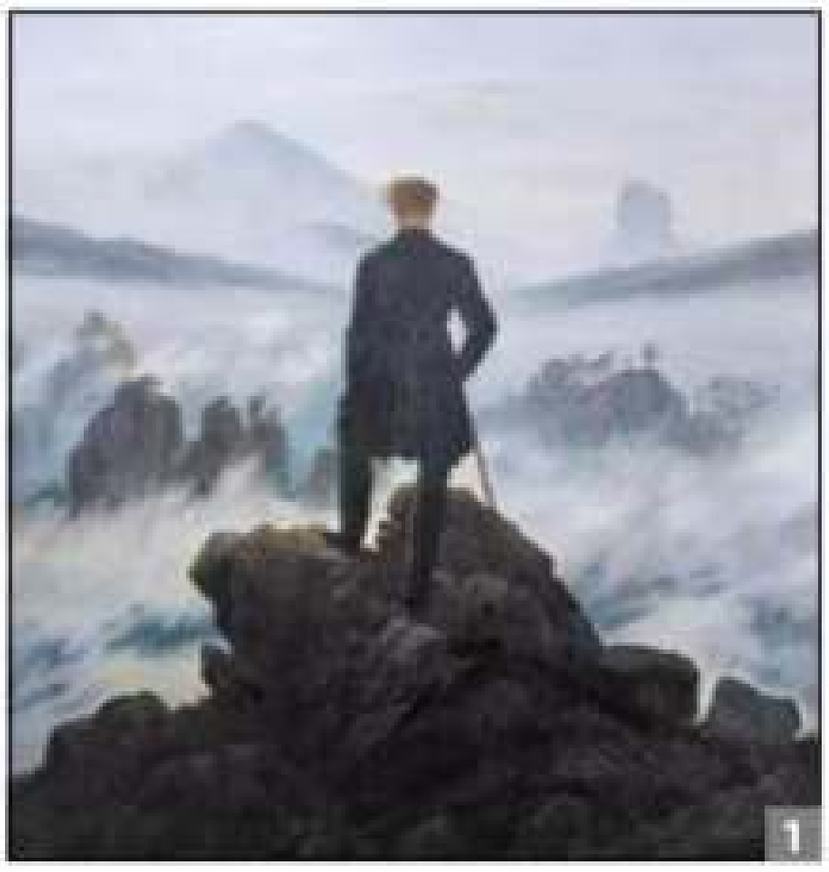

1

2

7 Поміркуйте, чому К.-Д. Фрідріх зазвичай зображував людей на тлі природи спиною до глядача? Якого ефекту й настрою він досягав таким композиційним прийомом?

Значним був унесок у мистецтво романтизму британських художників. **Вільям Тернер** — відомий англійський живописець і графік, віртуозний майстер акварельної техніки, пейзажного жанру. Мотиви його картин: небо, море, кораблі, архітектура — зображені так, ніби розчиняються одне в одному. Із особливою майстерністю митець передавав захмарене небо, досягаючи ефектів сяйва й руху.

Пейзажі Тернера, створені на межі реальності й фантазії, захоплюють свободою живописної манери, якою художник випередив свій час.

1. К.-Д. Фрідріх. Мандрівник над морем туману
2. К.-Д. Фрідріх. Двоє, які споглядають місяць
3. Вільям Тернер. Останній рейс корабля «Відважний»
4. Вільям Тернер. Трафальгарська битва

3

4

5

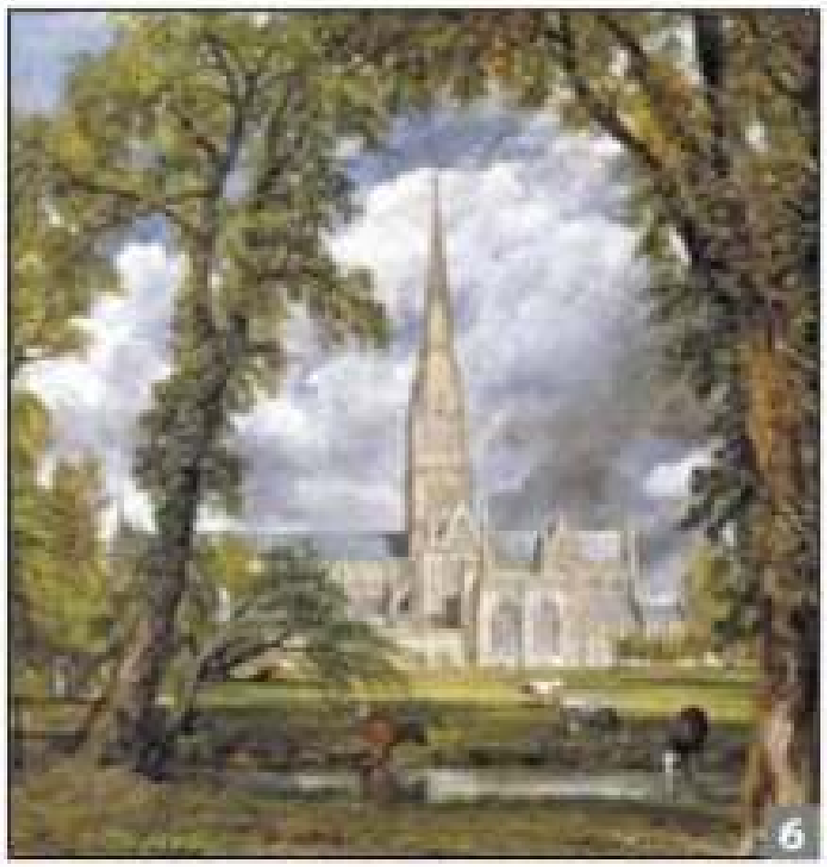

6

? Чому художники романтизму часто вдавалися до пейзажного жанру?

Одним із найталановитіших пейзажистів Європи був **Джон Констебл.** Він надавав перевагу зображенню мальовничих куточків, типових провінційних краєвидів, пейзажних парків. Художник уважно вивчав природу, робив безліч ескізів і замальовок. Разом із тим кожен твір він наповнював особистими емоціями й почуттями. Любов до рідного краю надавала його пейзажам особливої натхненності.

Уперше в історії європейського мистецтва Констебл писав деякі з картин на *пленері*. Це надавало унікальної можливості правдиво відтворити в живописі зміни забарвлення природних об'єктів, зумовлені станом атмосфери.

С ***Пленер*** *(франц. «відкрите повітря») — робота митця/мисткині безпосередньо в природному середовищі, написання пейзажу з натури.*

Любов художників Англії до краєвидів відобразила особливе ставлення в цій країні до природи. У мистецтві садово-паркової архітектури романтизм якнайкраще відзначився чудовими ландшафтами, а саме англійськими **пейзажними парками**, сповненими надзвичайної поетичності. Вони стали повною протилежністю французьким регулярним паркам.

7

5. Джон Констебл. Гребля й млин у Дедхемі
6. Джон Констебл. Вид на собор в Солсбері
7. Джон Констебл. Кукурудзяне поле

1

Художні особливості англійських пейзажних парків зумовлені зображеннями природи на картинах італійських художників епохи Ренесансу й пейзажами французьких художників-класицистів XVII ст., зокрема Ніколя Пуссена та Клода Лоррена.

На перший погляд, пейзажний парк здається цілком природним куточком. Насправді він теж створювався згідно із задумом ландшафтного архітектора, але з урахуванням і використанням особливостей місцевості. За потреби, ладшафт змінювали, зберігаючи його природність. Наприклад, застосовували перегрупування пагорбів і лісистих ділянок для того, щоб досягти відповідної художній композиції гри світла й тіні.

Розгляньте англійські пейзажні парки. Які почуття, на вашу думку, мають викликати ці твори ландшафтної архітектури? Порівняйте їх із французькими регулярними парками.

1. Парк у Клермонті. Велика Британія
2. Сади Вілтон-хауса. Велика Британія

2

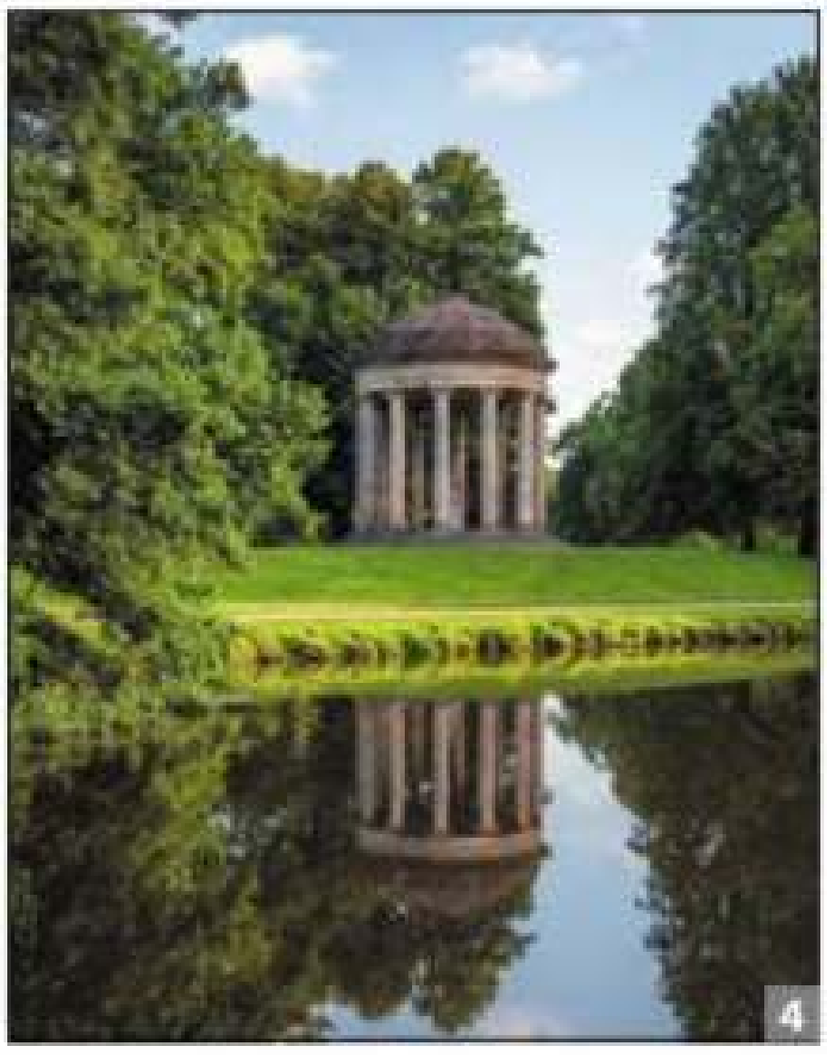

Рослини висаджували в заздалегідь визначеній послідовності, від найнижчих до найвищих: спочатку газон, потім квіти, за ними чагарники, підлісок і високі дерева. Враховувалося поєднання рослин між собою за кольором, формою листя, квітів, крон, зміни їхнього забарвлення в різні пори року.

У такому парку не буває огорожі, прямих ліній, чіткої геометрії. Йому властиві звивисті доріжки, водойми неправильної форми, каскади та струмки. Романтичного настрою й мальовничості додають невеличкі споруди у вигляді *альтанок*, *гротів* і штучних руїн.

Альтанка — *невелика садово-паркова споруда, призначена для відпочинку, споглядання довкілля й окраси середовища.*

Грот — *природна або штучна неглибока печера із широким входом.*

Поміркуйте, чому романтизм сприяв розвитку ландшафтної архітектури та невеликих споруд.

Для мистецтва скульптури романтизм не став визначним. Здебільшого він виявився в переході митців від спокійної лаконічності, властивої класицизму, до бурхливого динамізму. Взірцем романтичної скульптури став горельєф Франсуа Рюда на Тріумфальній арці Площі Зірки — «Марсельєза». У цьому творі відчувається перегук із картиною Ежена Делакруа.

3. Сади Вілтон-хауса. Велика Британія
4. Парк у Стоу. Велика Британія
5. Франсуа Рюд. Марсельєза. Париж, Франція

1. Давід д'Анже. Монумент генералу Жаку Нікола Гоберу. Париж, Франція
2. А. Л. Барі. Бронзова статуетка «Татарський воїн, який притримує свого коня»

? Розгляньте твори. Доберіть до кожного слова, якими можна описати характер руху, емоційність. Які елементи композиції посилюють у скульптурах відчуття динаміки?

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Виконайте кольоровими олівцями замальовку куточка англійського парку за уявою.
Варіант 2. За допомогою одного з безкоштовних онлайн-сервісів (за власним вибором) виконайте фотоколаж для сторінки календаря на тему «Образи романтизму». Презентуйте свій творчий доробок у класі.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Назвіть особливості стилю романтизму.
- Який вид образотворчого мистецтва став провідним для романтизму?
- Чим відрізняється емоційна насиченість творів Ежена Делакруа від Каспара Давида Фрідріха?
- Який жанр живопису набув розвитку завдяки англійським живописцям-романтикам?
- Закінчіть речення.
  Автор графічних серій «Капричос» і «Лихоліття війни» ...
  Найбільш відомий французький художник романтизму ...

ПОШУКИ МРІЇ ТА КОНТРАСТИ МУЗИЧНОГО РОМАНТИЗМУ

? Про що мріяли романтики? Чи досягали герої їхніх творів своєї мрії?
Які сюжети й музичні жанри цікавили митців романтичної доби?

У романтичний період західноєвропейського музичного мистецтва героїчний пафос творів поступився цікавості до внутрішнього світу звичайної людини, до найтонших порухів її переживань і сподівань.

У музиці з'явилися настрої недосяжності мрій і водночас — інтерес до давніх легенд, патетичні сплески емоцій і занурення в себе, мотиви самотності й прагнення свободи. Національні композиторські школи почали шукати натхнення в барвистому фольклорі своїх країн.

На перший план вийшли ліричні й лірико-драматичні образи. А програмність стала важливою рисою музики різних жанрів.

Неперевершені ноктюрни, прелюдії, вальси, мазурки, полонези, інші твори залишив нам **Фридерик Шопен**, засновник польської композиторської школи. Ці жанри набули нового концертного звучання. Головним інструментом для Шопена було фортепіано. Будучи віртуозним піаністом, композитор тонко відчував темброве багатство цього інструмента.

? Послухайте твори Ф. Шопена. Які образи й настрої ви відчуваєте в них? Схарактеризуйте виразові засоби, що відтворюють у полонезах і мазурках національний колорит.
Подивіться трейлер фільму «Піаніст» (реж. Р. Полянський). Чи суголосна музика Шопена подіям, що відображені в ньому? Обґрунтуйте свою думку.

Кілька програмних фортепіанних циклів є визначними у творчому доробку німецького композитора **Роберта Шумана**. Наприклад, кожна з двадцяти невеличких п'єс його циклу для фортепіано «Карнавал» має свого героя або

1

2

1. Музей Ф. Шопена. Варшава, Польща
2. Ежен Делакруа. Незавершений портрет Ф. Шопена

героїню. Серед цього карнавального калейдоскопу театральні маски (П'єро й Арлекін), загадкові образи Сфінксів, портрети цікавих йому людей (дружини Клари, композиторів Шопена й Паганіні).

? Послухайте п'єси Р. Шумана із циклу «Карнавал». Якими виразовими засобами митець «написав» музичний портрет свого сучасника Ф. Шопена? Як ви розумієте, що таке «цикл» у музиці?

Широкою є палітра творів іншого німецького композитора **Фелікса Мендельсона-Бартольді**. Популярності набув його «Весільний марш» із музики до п'єси В. Шекспіра «Сон літньої ночі».

Дослідіть історію «Весільного маршу». Чому спочатку за задумом він мав викликати іронічну усмішку глядацької аудиторії? Яка подія зробила цю музику найпопулярнішим шлюбним гімном?

1. Роберт Шуман
2. Музична кімната в будинку-музеї Р. Шумана. Цвіккау, Німеччина (світлина Й. К. Мюллера)
3. Джордж Барб'є. Три характери з балету «Канавал» на музику Р. Шумана: П'єро, Арлекін і Кокетка
4. Едвард Магнус. Потрет Ф. Мендельсона-Бартольді
5. Едвін Ландсір. Сон літньої ночі (картина за сюжетом п'єси В. Шекспіра)

6

7

«Пісні без слів» Ф. Мендельсона — це ліричні замальовки, кожна з яких нагадує вальс, ноктюрн та інші жанри. Зокрема «Пісня венеційського гондольєра» написана як баркарола. Назва жанру походить від італійського слова barca («човен»), а мелодія нагадує розмірене погойдування на воді.

? Послухайте «Пісню венеційського гондольєра». Уявіть себе мандрівниками й мандрівницями. Опишіть краєвиди, які ви могли б споглядати, прогулюючись у гондолі каналами Венеції.

До найвідоміших творів чеського композитора **Антоніна Дворжака**, одного з фундаторів чеської композиторської школи, належать «Слов'янські танці», у яких утілено красу танців Чехії, Польщі, Словаччини, Сербії, України.

? Спочатку «Слов'янські танці» композитор написав для фортепіано, а згодом оркестрував. На вашу думку, чим могло бути спричинене таке рішення майстра? Схарактеризуйте «Слов'янський танець № 12» (із другого зошита — «Думка»).

8

9

6. Ф. Мендельсон. Краєвид Флоренції
7. Ф. Мендельсон. Затока з яхтами поблизу міста Амальфі. Італія
8. Антонін Дворжак
9. Компакт-диски із записами творів А. Дворжака

? Пригадайте, які типи програмності в музиці ви знаєте. Назвіть знайомі вам інструментальні твори, пов'язані з літературою або історичними подіями.

Першість у створенні нового жанру — одночастинної *симфонічної поеми* належить **Ференцу Ліству**, засновникові угорської композиторської школи. У його симфонічних поемах особливо відчутний синтез музики, архітектури, живопису, літератури. Симфонічна поема «Прелюди» навіяна поезією французького поета Ламартіна і є роздумами про випробування людської долі.

С ***Симфонічна поема*** *— одночастинний симфонічний твір із літературною, історичною, філософською або живописною програмою.*

У Європі XIX ст. музичне життя вирувало: публічне концертне виконавство вийшло за межі елітних салонів, ставши знаком часу. Публіка очікувала від музикантів і музикантток неймовірної віртуозності й емоцій. Ференца Ліста визнавали як неперевершеного піаніста.

В Україні грою Ліста захоплювалася публіка Житомира, Бердичева, Кам'янця-Подільського, Одеси, Миколаєва, Чернівців. Три концерти Ліст дав і киянам: один — в Контрактовому домі на Подолі, два — у корпусі Університету святого Володимира.

Враження від України втілилися в низці творів композитора, серед яких кілька присвячені гетьманові І. Мазепі.

1. Міклош Барабаш. Портрет Ф. Ліста

Тут відбулися концерти Ф. Ліста в Києві:

2. Контрактовий дім на Подолі. Київ
3. Т. Шевченко. Замальовка Університету святого Володимира в Києві (Червоний корпус).

Фортепіанні п'єси «Українська балада», «Польські мелодії» та «Скарга (Думка)» об'єднані в цикл «Колоски, зібрані після жнив у Воронинцях». У ньому використано українські пісні «Ой, не ходи Грицю» та «Віють вітри».

Виконання творів Ліста вимагає масштабного оркестрового мислення, свободи й артистизму. В Угорській рапсодії № 2 відчутний національний колорит. А в стрімкому й безупинному «Хороводі гномів» — театральність.

Рапсодія — *інструментальний твір фантазійного характеру на народні теми.*

Блискуча гра на скрипці італійського композитора, віртуоза **Ніколо Паганіні** також захоплювала сучасників. Його ім'я досі оповите легендами й містикою. Недарма імена Паганіні й Ліста поєдналися й у композиторській творчості в жанрі *транскрипції*.

Транскрипція — *переробка музичного твору для іншого інструмента або голосу.*

Завдяки таланту Ф. Ліста транскрипції опер, інструментальної (зокрема симфонічної) музики перетворилися на самостійний жанр. В одному з етюдів на теми Паганіні Ф. Ліст використав мелодію, яку скрипаль назвав «Кампанелла» (від італ. «дзвіночок»).

4

5

1. Андреа Гефалі. Паганіні
2. Кадр із фільму «Паганіні: скрипаль диявола» (реж. Б. Роуз)

1

2

1. Невідомий художник. Портрет Ф. Тальоні
2. Франсуа Габріель Гійом Леполь. Портрет Поля й Марії Тальоні (брата й сестри) в образах Джеймса та Сильфіди

Порівняйте транскрипцію Ліста «Кампанелли» із першоджерелом Паганіні. Як у кожному творі розкриваються віртуозні й виражальні можливості скрипки та фортепіано?

Ференц Ліст багато гастролював. Успіх його виступів був настільки тріумфальний, що навіть з'явилося поняття «лістоманія». Угорський художник портретист Міклош Барабаш 1847 р. написав портрет видатного композитора, тобто саме тоді, коли той перебував в Україні. Таким його бачила київська публіка.

У театральному мистецтві романтизм відзначений чудовими балетами. Поетична музика змальовувала яскраві характеристики образів персонажів, розкривала підтексти сюжетних подій, зокрема завдяки лейтмотивам.

Першим романтичним балетом, який нині входить до репертуару майже всіх театрів світу, — є «Сильфіда». Його поставив видатний майстер **Філіппо Тальоні** для своєї доньки Марії. Ця роль казкової феї зробила її знаменитою танцівницею.

Сильфіда, за старовинною легендою, — дух повітря. Отже, на сцені вона мала «злітати». Саме завдяки цій ролі в романтичному балеті відбулася справжня революція в театральному костюмі, зачісках. До того часу балерини танцювали в громіздких і незручних сукнях, а важкі зачіски стримували свободу руху. Для Марії Тальоні були розроблені перше спеціальне взуття — пуанти, перша балетна легка спідниця — пачка, яка через багато років отримала назву «шопенка».

Вершиною романтичного балетного мистецтва є «Жізель» на музику французького композитора **А. Адана**, яку поставив також видатний майстер **Жуль Перро**. Лібрето створено за сюжетом давньої легенди в переказі Генріха Гейне. Юна Жізель дізнається про зраду коханого, божеволіє й гине, перетворюючись на вілісу. Так називали зраджених дівчат, які помирали до весілля. Віліси вночі обирають жертву з-поміж чоловіків, змушуючи їх танцювати до смерті. Проте кохання Жізелі рятує нареченого.

3

? Перегляньте фрагменти вистав «Сильфіда» й «Жізель». Опишіть особливості танцювальних рухів, які згодом стали основою балетної хореографії та визначили надзвичайну виразність її художньої мови.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Об'єднайтеся у дві групи, кожна з яких перегляне один із визначних романтичних балетів («Сильфіда» або «Жізель»), і відзначте риси вистави, що відповідають характерним ознакам романтизму. Порівняйте спостереження.

Варіант 2. Ознайомтеся з іншими творами композиторів-романтиків. Опишіть загальний «музичний портрет» цього часу. Які би ви обрали барви для живописних вражень від музики? Які слова показали б ваші враження?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Як естетика романтизму змінила й збагатила художню мову музичного мистецтва? У чому новаторство представників цього напряму?
- Назвіть композиторів-романтиків — представників різних національних культур (не менше трьох).
- Закінчіть речення.
  Симфонічна поема — це…
  Рапсодія — це…
  Транскрипція — це…

4

3. Об'єднаний український балет представляє в Лондоні виставу «Жізель». Жізель — Христина Шевченко, граф Альберт — Олексій Тютюнник (хореограф О. Ратманський)
4. Карлотта Грізі — перша виконавиця ролі Жізелі. 1842 р.

1

РОМАНТИЧНА ДУША УКРАЇНИ В МИСТЕЦТВІ

? Яких особливостей набуло мистецтво романтизму в Україні? Чим воно близьке сучасним українцям?

Хвиля романтизму досягла України на початку XIX ст. й затрималася тут надовго. Романтичні настрої забарвлювали українське образотворче мистецтво протягом усього століття.

Український романтизм набув тих самих ознак, що і європейський. Проте більшою мірою він зосереджений на національній історії та житті народу.

Центральне місце серед митців українського романтизму посідає постать **Тараса Шевченка**. У його творчості вперше в українському мистецтві «прозвучало» глибоке емоційне співпереживання долі простих людей. Творчість Шевченка утвердила також культурну самобутність і самодостатність українського народу.

Шевченко-художник працював у різних жанрах: побутовому, пейзажному, історичному, портретному. Проте жодним із них не можна обмежити великий живописний твір «Катерина», який посідає особливе місце в художній творчості митця. Це своєрідна ілюстрація до однойменної поеми самого Шевченка. Композиція картини та її яскраве колористичне вирішення споріднені із традиціями українського іконопису, народним живописом, бароковим стилем.

2

1. О. Пінчук. Пам'ятник Т. Шевченку-художнику. Флоренція, Італія
2. Виставка творів Т. Шевченка в музеї мистецтв Прикарпаття. Івано-Франківськ

3

4

5

Тема твору була надзвичайно сміливою для свого часу. Шевченко першим в українському образотворчому мистецтві возвеличив образ жінки, на яку, за законами тогочасної моралі, чекали лише осуд із боку суспільства й тяжкі життєві поневіряння.

? Проаналізуйте композиційну побудову й колористичне рішення полотна «Катерина». Якими засобами художник висловив своє ставлення до головної героїні та інших персонажів?

Тарас Шевченко був талановитим портретистом. Він майстерно передавав характери й емоції своїх моделей, розкриваючи їхню внутрішню сутність через вираз обличчя, погляд. Одні з кращих портретів створені митцем наприкінці життя. Таким є образ американського актора Айри Олдріджа.

6

7

3. Т. Шевченко. Портрет Ганни Закревської
4. Т. Шевченко. Портрет Маєвської
5. Т. Шевченко. Катерина
6. Т. Шевченко. Портрет Варвари Рєпніної
7. Т. Шевченко. Портрет Айри Олдріджа

1. Т. Шевченко. Автопортрети (1841 р., 1861 р.)
2. Т. Шевченко. Почаївська лавра
3. Т. Шевченко. Пожежа в степу
4. Т. Шевченко. Шхуни біля форту Кос-Арал

Протягом сповненого важких випробувань життєвого шляху Шевченко створив ряд автопортретів, які свідчать про глибоке самопізнання.

7 Розгляньте автопортрети Шевченка. Які етапи його біографії в них відображені, яким настроєм вони сповнені? Чи вбачаєте ви в цих творах ознаки романтизму?

Натхненний подорожжю по Україні, митець виконував замальовки й графічні твори, присвячені природі рідного краю, пам'яткам старовини, сценам із народного життя, історичним подіям. Вони лягли в основу серії офортів «Живописна Україна».

Особливо романтичними в художній спадщині Кобзаря є акварельні замальовки берегів і островів Аральського моря, створені під час

заслання. У цих невеличких творах Шевченко виявив віртуозне володіння технікою акварелі, надзвичайно тонке відчуття різноманітних станів природи — від повного спокою та утихомирення до розпалу стихії, перед якою людина безсила.

Відомим портретистом доби романтизму був український живописець **Аполлон Мокрицький**. Він створив галерею чудових портретів. Особливо вдавалися митцеві жіночі образи, в яких зовнішня краса поєднана з духовною. Для посилення романтичних інтонацій своїх творів художник уміло добирав відповідний антураж (елементи інтер'єру, квіти).

Під впливом романтизму створені пейзажі видатного українського художника вірменського походження **Івана Айвазовського** (Ованеса Айвазяна). Він здобув славу передусім як блискучий мариніст. Разом із тим важливе місце в доробку митця посідають типові українські краєвиди, сцени із життя простого люду, написані з тонким відчуттям природи України й шаною до її народу.

5. А. Мокрицький. Портрет дружини

Мариніст — *художник, що створює марини — твори із зображенням моря та подій, що відбуваються на морі.*

Дух романтизму підхопили українські художники другої половини XIX ст. Один із найбільш талановитих — **Сергій Васильківський**, якого називали «Шевченком у живописі».

6. І. Айвазовський. Дев'ятий вал
7. І. Айвазовський. Чумаки на відпочинку

1

2

Він був видатним майстром пейзажу. Разом із тим захоплювався козаччиною, історією Запорозької Січі. Ці два захоплення — українська природа й історія — зумовили поєднання у творах Васильківського пейзажного й історичного жанрів.

Найзначнішим твором митця на історичну тему вважається картина «Сторожа Запорозьких Вольностей».

Візуальними засобами художникові вдалося передати тишу величного степу, у яку «вслухаються» козаки — захисники рідної землі, аби вчасно помітити ворогів.

Навіть ті пейзажі, де не було зображень людей, овіяні романтичним відчуттям пам'яті про козацьке минуле. Таким є один із знакових творів Васильківського «Козача левада».

Сергій Васильківський мав європейське визнання. Він міг виставляти свої твори на Паризькому салоні в будь-якій кількості й без проходження відбіркової комісії. Небагато художників користувалися таким привілеєм.

3

Романтична хвиля захопила також відомого галицького художника **Корнила Устияновича**. Його твори присвячені українській історії,

4

1. С. Васильківський. Козача левада
2. С. Васильківський. Сторожа Запорозьких Вольностей
3. К. Устиянович. Бойківська пара
4. К. Устиянович. Мазепа на переправі через Дніпро

5

сценам із народного життя. Художник милується красою бойків і гуцулів, зображених у колоритному народному одязі серед розкішних карпатських краєвидів, талановито поєднує образи людей і стан природи.

Особливе місце у творчості митця посідає картина «Шевченко на засланні». Аскетичний пейзаж і стриманий колорит зосереджують глядача на образі Шевченка, сповненого внутрішньої сили, незламності духу.

Це був перший твір живопису в Західній Україні, присвячений Кобзареві, і нині він залишається одним із найкращих у художній Шевченкіані.

? Обміркуйте, творчість якого митця українського романтизму вам найближча? Обміняйтеся думками та враженнями в класі.

Антураж — *сукупність елементів оточення, середовища, обстановки*

Фронтиспіс — *ілюстрація, розташована перед титульним аркушем книги на лівій сторінці.*

Вплив європейського романтизму й англійського пейзажного стилю, які прагнули відобразити природну красу, поєднану з архітектурними формами та декоративними елементами, в Україні відзначився розквітом садово-паркового мистецтва.

6а

6б

5. К. Устиянович. Шевченко на засланні
6. Локації парку Софіївка, Умань, Черкаська обл.: а) фонтан «Змія»; б) грот Венери

1. Локації парку Олександрія, Біла Церква, Київська обл.: а) колонада «Луна»; б) китайський місток

Багато парків нашої країни кінця XVIII — XIX ст. стали важливими культурними й історичними пам'ятками: Софіївка (Черкащина), Олександрія (Київщина), Качанівка та Тростянець (Чернігівщина) та ін.

Справжньою перлиною романтичного мистецтва вважається парк **Софіївка**. Його надзвичайно мальовничі локації, фонтани, гроти із поетичними назвами (Аполлонів грот, грот Венери, тераса Муз), альтанки (китайська альтанка, павільйон Флори), античні статуї та водоспади створюють унікальну атмосферу гармонії, утихомирення.

Поцікавтеся історією створення цього парку. Чому його називають «гімном кохання» та як він отримав свою назву.

Одним із найбільших і найкрасивіших в Україні парків є **Олександрія**. Його мальовничі алеї, озера, павільйони вражають красою й поетичністю: колонада «Луна», грот Діани, «Романтичні руїни», сад скульптур та ін. Свого часу парк відвідали письменники Т. Шевченко, О. де Бальзак, останній монарх Польщі С. Понятовський.

Розгляньте світлини. Поміркуйте, як краса природи відповідає назвам цих локацій. Чому, на вашу думку, саме античні образи надихали митців до їхнього створення?

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Створіть колаж зі світлин локацій одного з романтичних парків України.

Варіант 2. Виконайте олівцями ілюстрацію до рядків одного з віршів Т. Шевченка: «Реве та стогне Дніпр широкий», «Тече вода з-під явора», «Садок вишневий коло хати» (на вибір).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Як в українському живописі виявилася естетика романтизму? Як це вплинуло на подальший розвиток вітчизняного образотворчого мистецтва?
- У чому особливості живописного полотна Т. Шевченка «Катерина»?
- Закінчіть речення.
  Художні жанри в творчості Тараса Шевченка …
  Теми творчості Сергія Васильківського …
  Художник, який започаткував Шевченкіану в Західній Україні …

2

Видатна особистість у мистецтві

Василь Штернберг (1818–1845) — талановитий український художник, друг і сучасник Тараса Шевченка, який, попри коротке життя, залишив помітний слід у мистецтві.

У роки навчання в Петербурзькій академії мистецтв друзі ділили одну квартиру. Штернберг допомагав Шевченкові у творчості. Зокрема, саме він став одним із перших, хто визнав і підтримав художній талант поета. Штернберг створив фронтиспіс до першого видання «Кобзаря» — офорт «Кобзар із поводирем».

До речі, у своїх пейзажах митець нерідко малював сільські краєвиди України, які глибоко вразили його під час подорожей разом із Шевченком. Твори Штернберга «Ярмарок в Ічні», «Садиба Тарновського в Качанівці», «Аскольдова могила» та інші водночас є реалістичними й романтичними. Він був першим художником в українському живописі, який став зображувати людей на тлі реальної природи.

Доля відвела талановитому художникові лише 27 років. За словами Шевченка, це була «страшна втрата для мистецтва». Проте навіть за такий короткий час він зумів уплинути на формування національної школи образотворчого мистецтва.

3

4

1. В. Штернберг. Автопортрет
2. В. Штернберг. Ярмарок в Ічні
3. В. Штернберг. Фронтиспис «Кобзаря»

1

УКРАЇНСЬКИЙ РОМАНТИЗМ: УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ДУХУ

? У чому відмінності романтизму в українському й західноєвропейському музичному мистецтві? Про що мріяли українські композитори-романтики? Що об'єднувало їхні твори? Як романтизм зумовив народження й розквіт національної опери?

Романтизм в Україні утверджував національну ідею. Творчість митців насичувалася громадянським пафосом і якнайтісніше була пов'язана з народною піснею. Саме в цей час активно розвивалася музична фольклористика. Українська музика XIX — початку XX ст. відкрила плеяду імен: С. Гулак-Артемовський, М. Вербицький, Д. Січинський і чимало інших. Кожне ім'я — яскрава індивідуальність. Спільною була мрія про волю своєму народові, а у творах — почуття відповідальності за його долю.

Саме в цей час **Михайло Вербицький** створив музику до вірша **Павла Чубинського** «Ще не вмерла Україна». Пісня, що вперше прозвучала в супроводі гітари, згодом перетворилася на наш величний Державний Гімн.

? Пригадайте з уроків історії, які події переживала Україна в XIX ст.? Яким було ставлення до української мови й загалом усього українського з боку російської імперії?

2

1. В. та А. Сухорські. Пам'ятник Михайлові Вербицькому. Львів
2. Поховання-пантеон М. Вербицького. с. Млин, Підкарпатське воєводство, Польща

3

4

Центральною постаттю XIX ст. в українській культурі став **Микола Лисенко** — фундатор національної музичної школи, найвидатніший представник українського музичного романтизму, диригент, педагог, просвітитель, засновник наукової української музичної фольклористики. Його роль у музиці за значимістю дорівнює ролі Т. Шевченка в літературі.

? Які твори М. Лисенка ви знаєте? Яка народна пісня використана Лисенком в Увертюрі до опери «Тарас Бульба»? На чий текст було створено «Молитву за Україну»?

Романтизм знайшов яскраве відображення в різних жанрах вітчизняної музики, зокрема вокальної, адже Україна уславлена своєю

5

3. Кімната в будинку-музеї М. Лисенка в Києві
4. О. Курилас. Портрет М. Лисенка в унікальній різьбленій дубовій рамі
5. Актори й акторки першої вистави «Різдвяна ніч» М. Лисенка (25 січня 1874 р.)

співучістю. Хорові твори під час утвердження національної свідомості особливо позначені патріотичним звучанням. Невипадково в цей час написано чимало музики на твори Т. Шевченка, що й нині звучить як ніколи пророче. Творчість поета й художника вплинула на весь мистецький процес. Микола Лисенко став першим інтерпретатором шевченківської волелюбної поезії. Твори композитора на вірші Шевченка поєдналися в «Музиці до "Кобзаря"».

До кращих зразків української хорової музики XIX ст. належить і «Заповіт» **Гордія Гладкого** на вірш Т. Шевченка.

Пісня «Думи мої, думи мої» на вірш Т. Шевченка й музику М. Лисенка давно стала народною. Вона звучить у різних виконаннях, кожне з яких розкриває нові грані образу України. Вірш Шевченка «прочитують» і сучасні виконавці.

? Послухайте пісню «Думи мої, думи» у виконанні В. Жданкіна, академічного народного хору ім. Г. Верьовки, українського фольклгурту «Пиріг і батіг» та ін. Які смисли й підтексти, на вашу думку, виявлені в кожній інтерпретації пісні та поезії?

Глибину співочої душі та незламну силу духу нашого народу якнайкраще презентують світові українські пісні-романси, передаючи багатий емоційний світ, любов до рідної землі. Ці твори розкривають красу української музики, що поєднує ліричність із патріотичними мотивами та підкреслює унікальну національну самобутність.

1. М. Лисенко й учасниці хору після концерту з нагоди вшанування 50-х роковин Т. Шевченка. 1911 р.
2. М. Божій. «Думи мої, думи мої»

3

Пісня-романс — *один із різновидів камерної музики, сольна лірична пісня, яка виконується з інструментальним супроводом.*

Порівняйте звучання твору Л. Александрової (в обробці В. Заремби) на вірші М. Петренка «Дивлюсь я на небо» у виконанні Анатолія Солов'яненка та Бориса Гмирі. Схарактеризуйте темброву виразність голосів цих співаків. Які почуття викликає у вас така музика?

Ознайомтеся з піснею-романсом «Ніч яка місячна» на вірші Михайла Старицького та дізнайтеся більше про пісню «Взяв би я бандуру».

В інструментальних творах камерних жанрів європейські традиції романтизму також переплітались з українською пісенністю. Одним із засновників української фортепіанної музики вважається **Олександр Лизогуб**. Його брат **Ілля Лизогуб** залишив нам у спадок чудові твори для віолончелі.

4

Послухайте твори композиторів-братів: варіації О. Лизогуба на тему пісні «Ой, у полі криниченька» й сонату І. Лизогуба для віолончелі. Визначте виразові засоби, що споріднюють ці твори із народною музичною творчістю.

Однією з визначних подій в українському музичному мистецтві стало написання **Михайлом Калачевським** «Української симфонії». Цей композитор є одним із основоположників національного симфонізму.

3. Садиба родини Лизогубів. Седнів, Чернігівська обл.
4. Т. Шевченко. Портрет Іллі Лизогуба

1. М. Панасенко. «Віють вітри, віють буйні»
2. І. Айвазовський. Вози, запряжені волами, посеред українського степу
3. Г. Кальченко, А. Ігнащенко. Пам'ятник Семенові Гулаку-Артемовському. Городище, Черкаська обл.

Твір, написаний у традиційному симфонічному циклі (Алегро, Інтермеццо-Скерцандо, Романс, Фінал), майстерно поєднує українські народні мелодії з класичною структурою.

У першій частині звучать мелодії пісень «Віють вітри» та «Йшли корови із діброви»; друга, жартівлива й жвава, містить мотив «Дівка в сінях стояла». Лірико-епічний настрій третьої частини передає пісня «Побратався сокіл з сизокрилим орлом», а темпераментний і життєствердний фінал наповнений танцювальними мотивами «Ой гай, гай зелененький» і «Ой, джигуне, джигуне». Симфонія об'єднує ліричні, гумористичні й епічні мотиви, які відображають щоденне життя та багатогранність українського народного характеру.

? Порівняйте пісні із тим, як вони використані композитором. Простежте розвиток пісенних мелодій у симфонії. Як їхні зміни відображають різні емоційні стани людської душі, змальовують різні життєві ситуації? Які твори українського живопису ви дібрали б для створення відеоряду симфонії М. Калачевського?

Справжнім відкриттям у музичному театрі стала перша українська опера «Запорожець за Дунаєм» **Семена Гулака-Артемовського.** У цій комічній за жанром опері талановитий композитор звернувся до історичної минувшини, розкрив тему національної гідності й козацької звитяги.

Особливого колориту музиці опери надають народні мотиви й стилізовані українські мелодії. Першим виконавцем партії головного героя Івана Карася був сам композитор.

4

5

7 Перегляньте фрагменти опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм». Поміркуйте, як у цьому творі гармонійно поєднані народна творчість із професійною майстерністю. Яке значення для української культури мала поява опери українською мовою в ті часи? Що робить музику зрозумілою та близькою широкому глядацькому загалу? Якими засобами і в образах яких персонажів композитор передає щирий український гумор?
Поцікавтеся, в репертуарі яких українських театрів є цей твір. Хто здійснив його сценічні постановки?

6

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Складіть музичний «портрет» М. Вербицького за його оркестровими творами: «Оркестрова сюїта: Коломийка і Мазур», Симфонія № 7 Ля мажор, Симфонія № 1 Ре мажор.
Варіант 2. Самостійно дослідіть твір М. Лисенка Українська рапсодія № 2 «Думка-Шумка» для фортепіано.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Поясніть, у чому полягають відмінності українського й західноєвропейського музичного романтизму.
- Що означає назва твору М. Лисенка «Думка-Шумка»?
- Закінчіть речення.
  В «Українській симфонії» М. Калачевського використано такі народні пісні: ...

СКРИНЬКА ПОРАД

До варіанта 1. Перегляньте фільми про життя і творчий шлях митця. Вслухайтеся в музику композитора. Розкрийте різноманіття образів. Висловіть думку стосовно об'єднувальної ідеї його творів різних жанрів.
До варіанта 2. Сформулюйте визначення жанру рапсодії. Опишіть характер основних мелодій, що використано у творі. Що вони символізують? Чому твір має таку назву (Думка-Шумка)? Порівняйте рапсодію М. Лисенка з відомою вам «Угорською рапсодією» Ф. Ліста.

4–6. Сцени з опери С. Гулака Артемовського «Запорожець за Дунаєм». Національна опера України

Пригадайте твір М. Лисенка «Боже великий, єдиний», який вам уже знайомий. Послухайте його кавер-версію «Молитва за Україну» у виконанні дитячого пісенного гурту «Джем». Виконайте пісню в хорі з друзями/подругами.

Ноти

Молитва за Україну

Вірші О. Кониського
Музика М. Лисенка

Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світу промінням
Ти її осіни.

Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю,
Ти нас, Боже, зрости.

Молимось, Боже єдиний,
Нам Україну храни,
Всі свої ласки й щедроти
Ти на люд наш зверни.

Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світу, щастя,
Дай, Боже, народу
На многая, многая літа.

Видатна особистість у мистецтві

1

Михайло Калачевський (1851–1907) — відомий український композитор, музично-громадський діяч. Він здобув юридичну освіту в Одеському й Київському університетах. Любов до музики та систематичні заняття нею привели його до Лейпцизької консерваторії. Цікаво, що в Лейпцигу майбутній композитор навчався за кілька років після М. Лисенка в тих самих професорів. «Українська симфонія» стала його дипломною роботою. Після повернення в Україну М. Калачевський працював у Кременчуці за фахом — суддею. Проте захоплення музикою не залишав. Для популяризації кращих світових музичних надбань композитор зібрав оркестр, до участі в якому залучив місцевих аматорів (учителів, лікарів, чиновників). У виступах колективу звучали твори Моцарта, Бетховена, Шумана, Мендельсона.

Прагнення краси та любов до рідного краю спонукали Калачевського створити унікальний парк із десятками видів рослин у селі Рокитному поблизу Кременчука. Біля маєтку, у саду, були встановлені підмостки для оркестру, де щонеділі всі охочі могли безкоштовно насолоджуватися музикою. Сам митець виступав як ансамбліст, акомпаніатор, диригент і навіть лектор із мистецтва.

2

1. М. Калачевський
2. Куточок парку в с. Рокитному. Полтавська обл.

Тема 8. РЕАЛІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА СВІТ

Реалізм — це мистецький напрям, що виник у Європі в середині XIX ст. Він став відповіддю на суспільні зміни, що відбувалися в країнах, запит до висвітлення нагальних проблем суспільства. Для реалізму характерне прагнення до правдивого відображення життя.

У живописі, графіці й скульптурі митці та мисткині показували реальні сцени — працю селян і робітників, міські вулиці, сільські краєвиди, життя звичайних людей. Їхні картини відзначалися увагою до деталей і справжністю. Український живопис відзначений зворушливими образами рідного краю, сюжетами народного життя, поєднанням національних мотивів із прогресивними європейськими ідеями.

У музиці реалізм виявився через правдиві історії, глибокі емоції та сильні конфлікти. Опера зображувала складне життя та суспільні драми. В Україні Микола Лисенко писав опери й хорові твори, використовуючи народні мелодії, які передавали душу українського народу.

Театр реалізму теж відкинув вигадані ідеали й звернувся до реального життя. П'єси цього напряму зображали людські почуття й соціальні проблеми. На українській сцені драми Марка Кропивницького, Івана Карпенка-Карого, Михайла Старицького без прикрас розповідали про справжнє життя українців.

Реалізм у всіх видах мистецтва допомагав людям зрозуміти себе й навколишній світ, зберігаючи правдивість.

Електронний інтерактивний додаток

ПРАВДА ЖИТТЯ У ТВОРАХ РЕАЛІЗМУ

? Художня культура якої європейської країни відіграла головну роль у становленні реалістичного напряму в образотворчому мистецтві? Яким жанрам надавали перевагу реалісти?

Протягом першої половини XIX ст. в європейському образотворчому мистецтві, поруч із романтизмом поступово формувався новий творчий метод і водночас художній напрям — **реалізм**, що значить «відповідає дійсності; справжній». Його представники прагнули правдивого відображення життя в усіх його виявах. Це була також відповідь мистецтва на вимоги часу, реакція на суспільно-політичні рухи, які висували на перший план проблеми звичайних людей, із їхніми клопотами, горем і радостями, зокрема робітників, селян.

Новий напрям найяскравіше виявив себе в живопису. До його становлення долучилися видатні майстри. Якщо інші твори, сповнені символізму або алегорій, можна було порівняти з театралізацією чи натхненною поезією, то реалістичні нагадували правдиву життєву розповідь, оповідання. На зміну натхненним і героїчним образам міфологічних персонажів, святих, аристократії прийшли образи типових представників/представниць різних верств суспільства.

✳ Сенсацією 1855 р. у Парижі стала персональна виставка французького художника Ґюстава Курбе, яку він назвав «Павільйон реалізму». Таке словосполучення прозвучало вперше, і завдяки йому саме Курбе вважається фундатором реалізму в образотворчому мистецтві.

Ґюстав Курбе розпочинав творчий шлях як представник романтизму. Характерний для цього стилю інтерес до почуттів людини розбудив у митця бажання зображати життя звичайних людей, їхню працю, побут, щоденні справи.

1

2

1. Ґюстав Курбе. Автопортерт
2. Павільйон реалізму, де відбулася виставка творів Ґ. Курбе

1

2

3

Новаторським для свого часу стало полотно «Зустріч» («Добридень, пане Курбе!»). На ньому художник відтворив момент зустрічі зі своїм другом і його слугою.

Прості, невимушені пози осіб створюють враження, ніби ми випадково стали свідками сцени. Ця картина — зразок того, як завдяки таланту художника суто буденна подія стала темою довершеного твору мистецтва.

Інший відомий твір Курбе «Віяльниці» присвячений буденній праці селянок. Центральною на полотні є фігура жінки в червоному.

У постаті відчувається енергія й фізичне напруження, із яким віяльниця виконує свою роботу.

Одним із шедеврів мистецтва реалізму стала картина Курбе «Каменярі». В її основі — реальна сценка, підмічена художником. Цим твором він висловив своє співчуття людям, які все життя, від самого дитинства, змушені виживати завдяки важкій фізичній праці.

7 Проаналізуйте композиційну побудову й колорит твору Курбе «Каменярі». Поміркуйте, чому автор «відвернув» від глядача обличчя своїх героїв, а зосередив увагу на їхніх постатях. Що ви відчуваєте, споглядаючи картину?

8 Дізнайтеся про долю картини «Каменярі». Висловіть власну думку щодо фрази: «Втрата твору мистецтва через війну подібна до зникнення цілого світу, втіленого в одній миті».

1. Ґюстав Курбе. Віяльниці
2. Ґюстав Курбе. Дробильники каменю (Каменярі)
3. Ґюстав Курбе. «Зустріч» («Добридень, пане Курбе!»)

4

5

Уславленим майстром реалістичного пейзажу був **Теодор Руссо**. Він уважається засновником так званої «Барбізонської школи» — творчого осередку художників, які оселилися в маленькому селищі Барбізон поблизу Парижа й працювали переважно в пейзажному жанрі.

Теодор Руссо любив писати картини зазвичай просто неба й сприяв популяризації пленерного живопису.

Він не тільки реалістично зображував куточки природи, а й «оживлював» їх власними емоціями й почуттями. Для цього ретельно добирав кольори, витончено поєднував їхні відтінки, нюанси.

? Чи вбачаєте ви в реалістичних краєвидах Руссо ознаки романтизму? Поміркуйте над тим, які особливості пейзажного жанру сприяють взаємодоповненню цих художніх напрямів.

4. Теодор Руссо. Вид на Барбізон
5. Теодор Руссо. Вихід із лісу Фонтенбло. Захід сонця
6. Теодор Руссо. Болото в Ландах
7. Теодор Руссо. Під березами. Вечір

6

7

1

2

До Барбізонської школи належав видатний французький художник **Жан-Франсуа Мілле.** Герої його картин — переважно селяни. Сюжети розгортаються здебільшого на тлі краєвидів, а людина сприймається як невід'ємна частинка природи. Найбільш відомі картини митця — «Сіяч», «Збиральниці колосків», «Анжелюс» («Вечірня молитва за померлих»).

Особливе місце в мистецтві XIX ст. посідає творчість **Оноре Дом'є** — французького художника-графіка, живописця й скульптора. Він уславився як найбільший майстер політичної *карикатури* свого часу.

3

1. Жан-Франсуа Мілле. Сіяч
2. Жан-Франсуа Мілле. Анжелюс
3. Жан-Франсуа Мілле. Збиральниці колосків

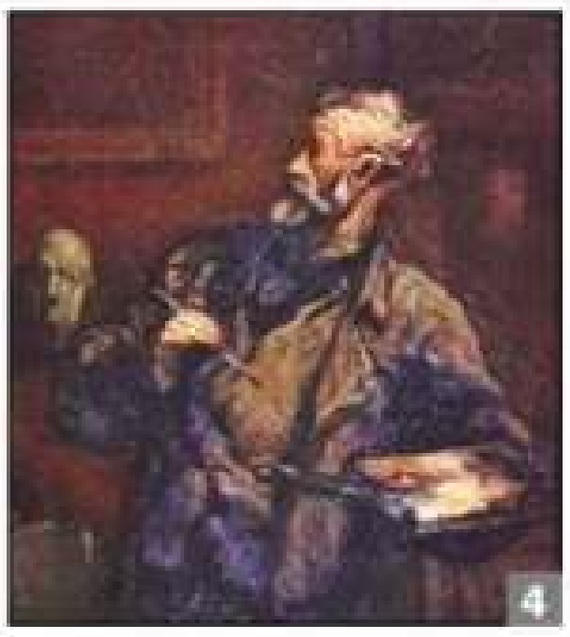

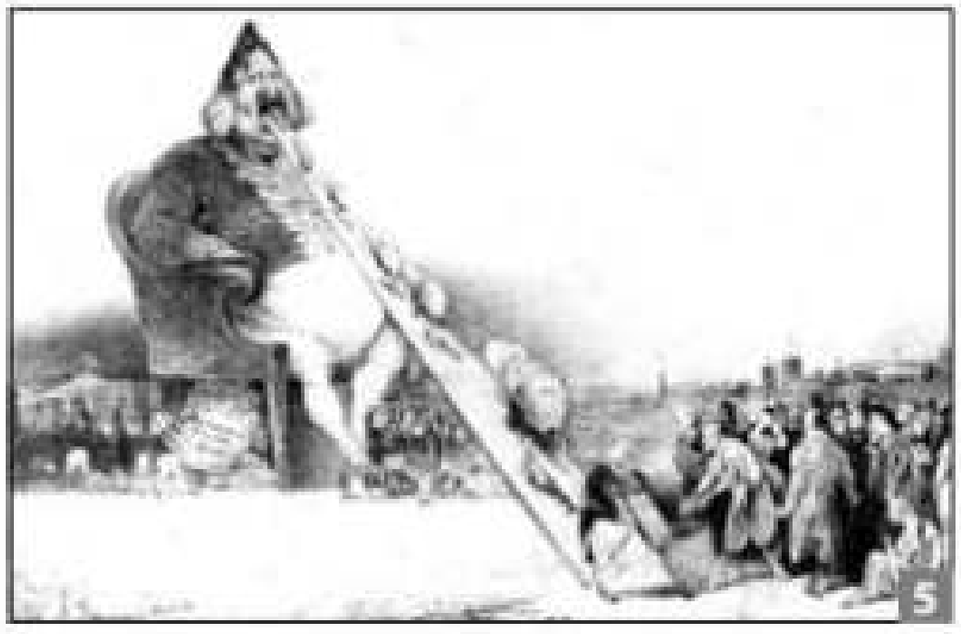

Карикатура — *сатиричне або гумористичне зображення особи (осіб) або ситуації, у якому комічний ефект досягається навмисним загостренням характерних рис зовнішності, уподібненням до інших істот, несподіваними аналогіями.*

Дом'є одним із перших почав використовувати винайдену наприкінці XVIII ст. техніку літографії, що дозволяло значно збільшувати наклад друкованої продукції. Завдяки цьому його карикатури, які видавалися в сатиричних журналах, поширювалися та спричиняли великий суспільний резонанс.

Одна з кращих *літографій* Дом'є — «Законодавче черево». На ній зображені депутати французького парламенту під час засідання. Характерне для жанру карикатури глузливе спотворення зовнішності не завадило мистцеві зберегти портретну схожість з «оригіналами», завдяки чому кожен міг упізнати відомого політика або чиновника.

Літографія — *різновид графіки, створення тиражованих зображень, коли фарба під тиском переноситься з пласкої друкарської форми на папір.*

Об'єктом критики художника став навіть останній король Франції — Луї-Філіпп I. За карикатуру на монарха в образі огидного велетня Гаргантюа, який поглинає відібране в людей золото, Дом'є відбув шестимісячне ув'язнення. У відповідь він «покарав» короля карикатурним зображенням у вигляді груші, адже саме грушу нагадувало йому обличчя Луї-Філіппа.

4. Оноре Дом'є. Автопортрет
5. Оноре Дом'є. Гаргантюа (карикатура на короля Луї-Філіппа)
6. Оноре Дом'є. Груші (карикатура на короля Луї-Філіппа)
7. Оноре Дом'є. Законодавче черево

1. Оноре Дом'є. Карикатурні бюсти банкірів
2. Адольф фон Менцель. Залізопрокатний цех

Окрім графічних творів, Оноре Дом'є створив 100 сатиричних скульптур, які вражають оригінальністю та дотепністю. Сучасники/сучасниці високо цінували талант митця. Письменник Оноре де Бальзак назвав його «Мікеланджело карикатури».

На основі інтернет-джерел дізнайтеся більше про інші напрями творчості Оноре Дом'є.

Важливий унесок у мистецтво реалізму належить німецькому художникові **Адольфу фон Менцелю**. Одним із перших у західноєвропейському живописі він звернувся до теми індустріальної праці. Картина «Залізопрокатний цех» уважається чи не найзначнішою в доробку митця.

Менцеля цікавило й щоденне життя, дозвілля людей, головним чином — міських мешканців. Він володів талантом відтворювати буденні сценки колоритно, цікаво, з увагою до індивідуальних рис персонажів.

? Розгляньте картину «Подорож потягом до прекрасної сільської місцевості». Що вона вам нагадує:

світлину чи кінематографічний кард? Завдяки яким композиційним прийомам? Схарактеризуйте настрій, емоції зображених на ній людей. А вам доводилося відчувати подібні емоції в схожих ситуаціях? Якщо так, опишіть їх.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Чим реалізм відрізняється від романтизму? Чи є риси, які їх споріднюють?
- Кого вважають засновником реалізму в образотворчому мистецтві?
- Чим особлива «Барбізонська школа» живопису?
- Закінчіть речення.

Улюблений мистецький жанр Теодора Руссо…
Відомий майстер політичної карикатури…

3. Адольф фон Менцель. Подорож потягом до прекрасної сільської місцевості
4. Адольф фон Менцель. Ринок узимку

1–2. Ш.-А. Гумері. Алегоричні статуї на будівлі Паризького оперного театру Гранд Опера: Гармонія і Поезія

ДОСТОВІРНІСТЬ ЖИТТЯ В МУЗИЧНО-СЦЕНІЧНИХ ОБРАЗАХ

? Чи означає «реалістичне зображення» в музичному мистецтві точне копіювання? Чи були «реалістичними» в передачі почуттів у своїх творах Й. С. Бах або А. Ведель, Л. Бетховен або Г. Сковорода? У якому музичному жанрі можна найбільш правдиво передати події чи створити «музичні портрети»?

Прагнення реалістичного втілення почуттів і характерів, історичних подій і життєвих ситуацій було притаманне митцям різних часів.

? Поміркуйте й наведіть відомі вам зразки музичних творів, які правдиво розкривають характери й образи. До якої культурно-стильової доби вони належать?

У XIX ст., у вирі романтичних образів, композитори відчули особливу потребу відійти від ідеї нездійсненних мрій і фантастичних сюжетів і заглибитися в реальне буття людини без прикрас, художньо узагальнити зміст подій, розкрити історичні й соціальні аспекти життя.

У правдивості передачі характерів, часом драматичних життєвих ситуацій, музика прагнула об'єднатися зі словом. У цьому союзі «слово» допомагало проставити акценти зображуваного, а музика посилювала його інтонацією, створювала смислові підтексти. Так виявив себе реалізм.

3. Паризький театр Гранд Опера (Велика опера) був одним із провідних оперних театрів Європи XIX ст.

4

5

Реалізм — *художній метод, який базується на достовірному відтворенні дійсності.*

? Поміркуйте, чому реалізм найяскравіше виявив себе в оперному жанрі.

Вершиною оперного реалізму вважають оперу «Кармен» французького композитора XIX ст. **Жоржа Бізе**. Дія опери відбувається в Іспанії, а її персонажі — звичайні люди з непростою долею і суперечливими характерами та почуттями.

Це Кармен — вродива й темпераментна циганка, робітниця тютюнової фабрики, сержант Хосе, тореадор Ескамільо.

? Опишіть за музичними характеристиками образи Кармен і тореадора Ескамільо з опери «Кармен» Ж. Бізе. Поясніть, як саме увертюра налаштовує публіку на сприймання вистави.

Перед прослуховуванням музики й переглядом оперних вистав ознайомлюються з лібрето. Чому, на вашу думку, на відміну від драматичного театру, для опери це важливо?

Лібрето — *літературна основа опери, балету, оперети. Лібрето може містити повний виклад тексту або ж бути коротким переказом подій, що відбуваються на сцені.*

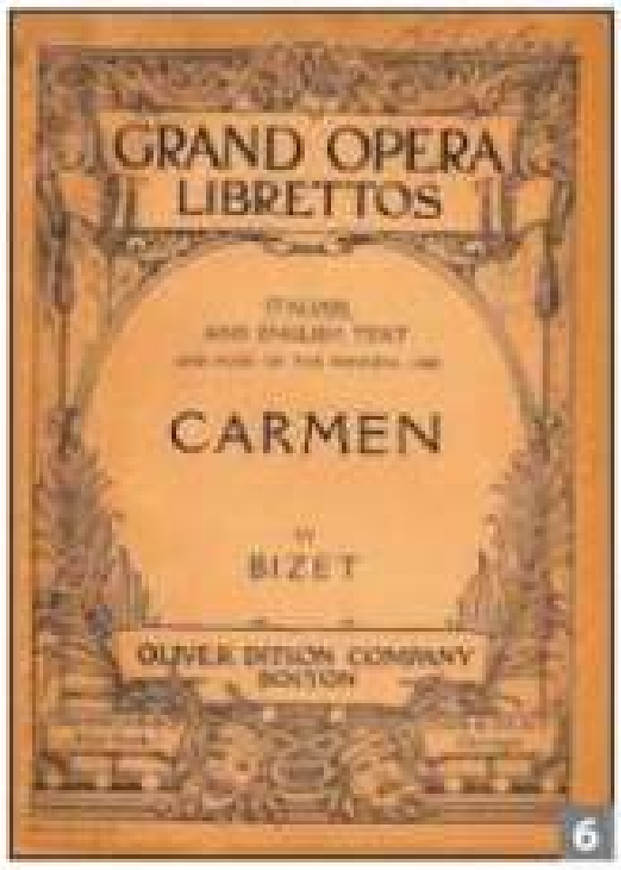

6

4. Сцена з опери Ж. Бізе «Кармен». Театр опери Сарасоти. Флорида, США
5. Фелікс Анрі Джакомотті. Портрет Жоржа Бізе
6. Обкладинка лібрето опери «Кармен» театру Гранд Опера

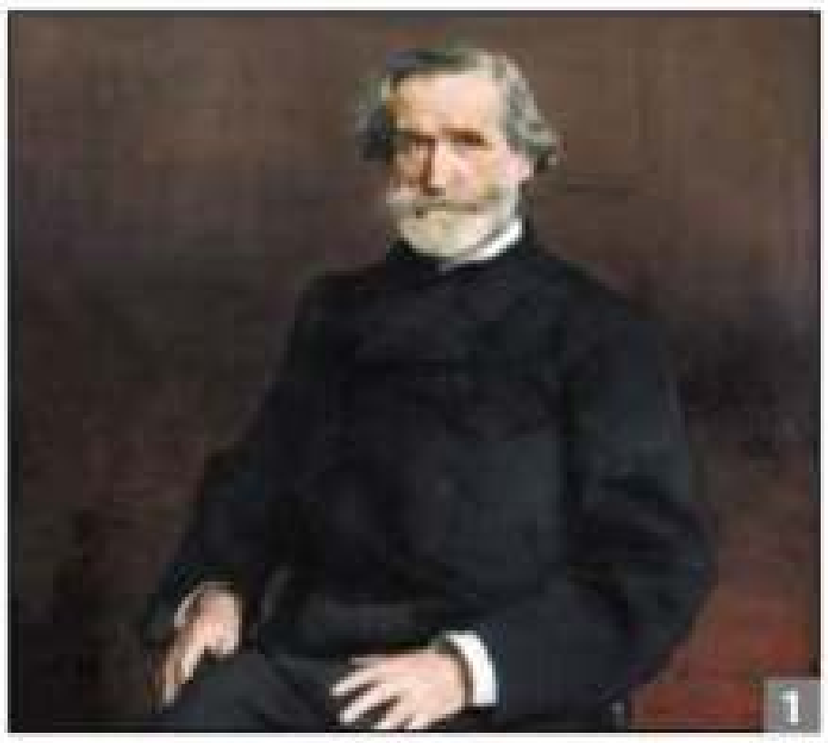

Одним із найвеличніших досягнень світового оперного мистецтва, кульмінацією його розвитку в XIX ст. стала творчість італійського композитора **Джузеппе Верді**, автора 26 опер. В операх «Аїда», «Набукко» композитор звернувся до історичних сюжетів. У лірико-драматичних операх «Травіата», «Ріголетто» ним створено психологічно точні, правдиві образи.

Головним героєм опери «Ріголетто» є придворний блазень герцога Мантуанського. Ріголетто на догоду своєму господареві глузує з тих, кого той жорстоко образив. Якось блазень наражається на прокляття від старого Монтероне, чия донька зазнала горя, закохавшись у герцога.

Виявилося, що й сам Ріголетто — люблячий батько красуні Джільди. Вона також віддано закохана в герцога, який зрештою безжально покидає її. Страждаючи через образу юної доньки, блазень вирішує помститися. Але збувається

1. Джованні Больдіні. Портрет Джузеппе Верді
2. Сцена з опери Дж. Верді «Аїда». Метрополітен Опера. Нью-Йорк, США
3. Партитура опери «Травіата». Музей театру Ла Скала, Мілан, Італія
4. Сцена з опери Дж. Верді «Травіата». Театр опери Ла Феніче. Венеція, Італія

прокляття Монтероне: доля вражає Ріголетто жорстоким і невблаганним ударом. Джільда рятує коханого ціною свого життя.

Музична драматургія опери побудована на контрастах ситуацій і конфліктних зіткненнях характерів.

? Якими виразовими засобами «Пісенька Герцога» передає його безсердечність, легковажність? Завдяки яким виразовим музичним засобам в образі Джільди втілено її ніжність і душевну чистоту, відданість у коханні?
Як кожен із персонажів розуміє, що таке любов? Якою, на вашу думку, є основна ідея опери? Чому в оркестровому вступі до опери зловіщо звучить тема прокляття, яке збувається у фіналі? Опишіть, як оркестрові барви зображують грозу у фіналі опери.

Перегляньте екранізацію опери. Поміркуйте, чи є вона звичайною відеофіксацією вистави на сцені театру? Які кінематографічні прийоми застосовуються в екранізації опери?

Екранізація — *відтворення літературного твору або театральної постановки в кінематографі, що передбачає їхню інтерпретацію в іншому художньому творі — фільмі (фільмі-опері, фільмі-балеті та ін.) завдяки застосуванню притаманних екранним мистецтвам виразових засобів.*

Європейське визнання принесла Дж. Верді опера «Набукко» на один із біблійних сюжетів — оповідь про волелюбні прагнення єврейського народу.

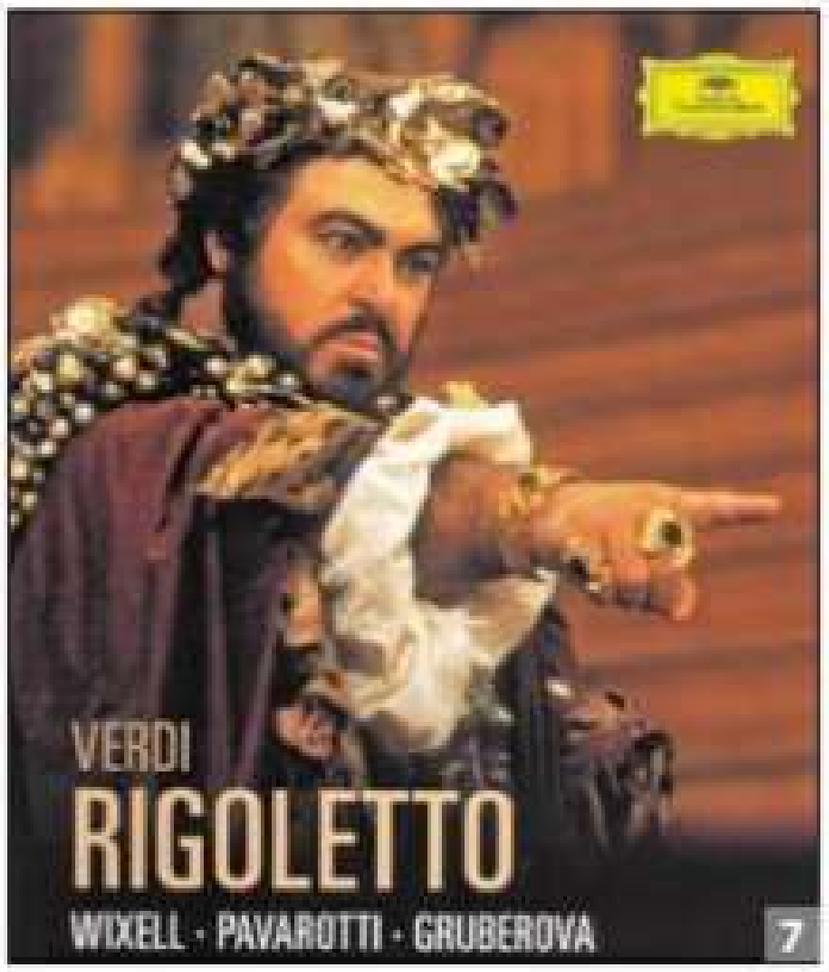

5–6. Сцени з опери Дж. Верді «Ріголетто». Оперний театр Сан-Франциско. США

7. Постер фільму-опери «Ріголетто» (реж. Жан Поннель). У ролі герцога — видатний італійський співак Лучано Паваротті

Італійці відчули в ній суголосність власній боротьбі за національне визволення та об'єднання Італії. Найбільш відомий фрагмент опери — хор «Лети, думко» («Va pensiero sull'ali dorate») — сприймався як національний гімн Італії. Під час похорону Верді 1901 р. його співали майже 800 незнайомих один з одним людей, адже композитора сприймали як співця свободи.

Із новою силою цей твір звучав 11 травня 1946 р. під час відкриття в Мілані заново відбудованого після Другої світової війни визначного італійського театру Ла Скала.

Однією із найкращих сучасних виконавиць партії Абігайль в опері «Набукко» визнана українська співачка **Людмила Монастирська**, зірка світової опери, яка на найпрестижніших сценах утверджує українське оперне мистецтво.

Які опери Дж. Верді є в репертуарі оперних театрів України? Поцікавтеся, хто з українських оперних артистів нині уславлює Україну на світових сценах.

Наприкінці XIX ст. в театральному музичному мистецтві виникла стильова течія *веризм*, яка розкрила широкі можливості опери для правдивого відображення характерів і подій.

Веризм («правдивий») *— стильова течія в італійській опері, композитори якої прагнули показати життя звичайних людей без прикрас, усі його грані.*

1. Сцена з опери Дж. Верді «Набукко». Польська Національна опера. Варшава
2. Людмила Монастирська в партії Абігайль в опері Дж. Верді «Набукко». Національна опера України

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Об'єднайтеся в групи і попрацюйте над мистецьким проєктом «Магія та правдивість в опері».

Варіант 1. Дізнайтеся про творчість видатного оперного композитора Джакомо Пуччіні, чия музика належить до веризму. Створіть відеопрезентацію й озвучте її фрагментами музики з опер композитора («Мадам Баттерфляй», «Богема» або інших, на вибір).

Варіант 2. Однією з найкращих виконавиць партії Чіо-Чіо-Сан в опері Дж. Пуччіні «Мадам Баттерфляй» визнана видатна оперна співачка Соломія Крушельницька. Підготуйте розповідь про її творчість.

СКРИНЬКА ПОРАД

Вам допоможе перегляд фільму «Повернення Баттерфляй» (1982 р., реж. О. Фіалко). Пригадайте віртуальну екскурсію меморіальними музеями Соломії Крушельницької, яку ви здійснили в 7 класі.

3–4. Сцени з опери Дж. Пуччіні «Мадам Баттерфляй». Метрополітен Опера. Нью-Йорк, США

5. Джакомо Пуччіні

6. Соломія Крушельницька в ролі Чіо-Чіо-Сан

1

2

НАЦІОНАЛЬНІ ОБРАЗИ УКРАЇНСЬКОГО РЕАЛІЗМУ

? Як реалістичне мистецтво впливало на зміцнення національної свідомості й гідності українців? Чому в ньому набули особливого поширення пейзажний і побутовий жанри?

Реалістичний напрям охопив українське образотворче мистецтво в другій половині XIX ст. Як і в Європі, він виник під упливом романтизму й відображав наростання демократичних настроїв у суспільстві. Особливістю українського реалізму є яскрава національна забарвленість, яка протистояла пригніченню з боку імперії різних народів.

Визначальний уплив на піднесення українського духу в мистецтві виявив Тарас Шевченко, — поезією, художньою творчістю, особистим життєвим зразком незламності й волелюбності.

Свідченням глибокої шани до Кобзаря став один із кращих його портретів пензля видатного українського художника **Івана Крамського**. Написаний за 10 років після смерті Шевченка зі світлини та спогадів сучасників, він досконало відтворив індивідуальні риси поета й передав значущість його особистості. Цей портрет набув великого значення в українській культурі.

✱ Іван Крамський — один із засновників Товариства пересувних виставок, активними учасниками якого були українські художники. Діяльність товариства сприяла поширенню мистецтва серед широких верств населення та його впливу на суспільні настрої.

3

1. І. Крамський. Автопортрет
2. І. Крамський. Портрет Тараса Шевченка
3. Національний художній музей України в Києві — тут зберігається найбільша колекція творів українського реалістичного мистецтва

Яку роль, на вашу думку, відіграла суспільна активність митців — наших співвітчизників, які прагнули зробити свої твори доступними для широкого загалу? Чому їхня діяльність була важливою?

Провідним видом реалістичного мистецтва в Україні був живопис, а серед його жанрів особливого розвитку набули побутовий і пейзажний, які зазвичай доповнювали один одного.

Одним із найбільш яскравих художників був **Костянтин Трутовський**. Митець добре знав звичаї українського народу. Сповнені оптимізму й веселощів, його твори присвячні життю й розвагам сільської молоді. Зовсім по-іншому «звучить» картина «Хворий» — у ній лаконічними художніми засобами відтворено трагедію тих українських селян, що потерпали від нестатків і хвороб.

Розгляньте твори К. Трутовського. Із якими жанрами пісенної народної творчості вони у вас асоціюються? Запропонуйте українські народні пісні, що могли б стати доповненням до цих сюжетів.

4. К. Трутовський. Колядки в Україні
5. К. Трутовський. Перший вінок
6. К. Трутовський. Дівчина зі снопами
7. К. Трутовський. Хворий

1

2

Надзвичайно багатою є живописна спадщина **Миколи Пимоненка**. Митець не просто зображував різноманітні життєві ситуації, а й розкривав глибину людських стосунків, майстерно передавав різні стани природи та настрої людини.

? Проаналізуйте художні особливості реалістичної картини за образами картин М. Пимоненка.

3

Життя українського селянства, його будні та свята висвітлював **Микола Кузнєцов**. До шедеврів українського мистецтва належить картина «На заробітки» — єдина велика багатофігурна композиція у творчості художника.

На ній зображені селяни й селянки, що прямують степовим шляхом. Художник правдиво передав колоритні народні типажі, одяг, знаряддя праці. Та головне у творі — піднесений настрій і життєва енергія, якими він проникнутий.

4

1. М. Пимоненко. Ідилія
2. М. Пимоненко. Сватання
3. М. Пимоненко. Київська квіткарка
4. М. Кузнєцов. На заробітки

Типаж *(в образотворчому мистецтві) — узагальнений образ людини, створений, щоб показати характерні риси певної групи людей або передати особливості їхньої зовнішності, поведінки та ін.*

Розгляньте уважно твір М. Кузнєцова «На заробітки». Чи вбачаєте ви в трактуванні мистцем образів риси українського національного характеру? Які саме?

Становлення національного українського пейзажу пов'язане з іменем **Володимира Орловського**, одного з найвидатніших представників цього жанру. У Франції він відкрив для себе майстрів барбізонської школи й застосував у власній творчості їхні методи, зокрема — роботу на пленері. Так у його картині «Жнива» з великою майстерністю передано драматичний передгрозовий стан природи. Орловського називали «шукачем сонячного світла», що підтверджує ще один відомий шедевр художника «Хати в літній день».

5. В. Орловський. Жнива
6. В. Орловський. Хати в лісі. Затишшя
7. В. Орловський. Хати в літній день
8. В. Орловський. Літній день в Україні

1

2

Вишукана живописна манера з тонкою розробкою відтінків барв властива пейзажам **Сергія Світославського.**

У поле зору художника потрапляли сільські й міські краєвиди. Тривалий час Світославський жив у Києві, тож присвятив улюбленому місту значну кількість робіт. Він володів даром бачити красу в буденності й талановито відтворював її на своїх полотнах.

Власний неповторний слід у мистецтві залишив відомий одеський живописець, активний учасник пересувних виставок **Кіріак Костанді.** Художник майстерно поєднував пейзажі з побутовими сценками, був проникливим портретистом. У його творах передано відчуття повітря й простору, найтонші нюанси барв природи.

3

4

1. С. Світославський. Садиба художника
2. С. Світославський. Пейзаж із вітряками
3. К. Костанді. Рання весна
4. К. Костанді. На дачі (Полудень)

5

6

7

Побутовий жанр поширився й на мистецтво скульптури. Основоположником української жанрової скульптури вважається **Леонід Позен**. Митець досконало знав життя народу, його фольклор. Персонажі Позена — прості люди, подекуди зі складною долею.

Скульптор розробляв також історичний жанр. Одними з кращих його творів на історичну тематику є «Скіф» і «Запорожець». Митець працював і в жанрі скульптурного портрета й монументальної пластики. Він також є автором пам'ятників українським письменникам І. Котляревському та М. Гоголю в Полтаві.

? Розгляньте твори Л. Позена. Визначте особливості української реалістичної скульптури: які образи створив скульптор і як вони відображають життя українського народу. Що, на вашу думку, хотів донести митець через свої роботи?

8

9

5. М. Ярошенко. Портрет скульптора Леоніда Позена
6. Л. Позен. Запорожець у розвідці
7. Л. Позен. Лірник
8. Л. Позен. Пам'ятник Івану Котляревському. Полтава
9. Л. Позен. Скіфський воїн

СКРИНЬКА ПОРАД

До варіанта 1. Оберіть картину, розгляньте її композицію. Проаналізуйте образи персонажів (персонажа) твору, призначте «ролі».
Доберіть предмети одягу, реквізит, що допоможуть відтворити композицію.
Виконайте світлину, побудувавши кадр якомога точніше до твору. Намагайтеся передати настрій картини.
До варіанта 2. Скористайтеся в мережі Інтернет світлинами музеїв народної архітектури та побуту в с. Пирогові (Київ) або «Шевченківський Гай» (Львів). Також відвідайте сайт національного центру народної культури «Музей Івана Гончара».

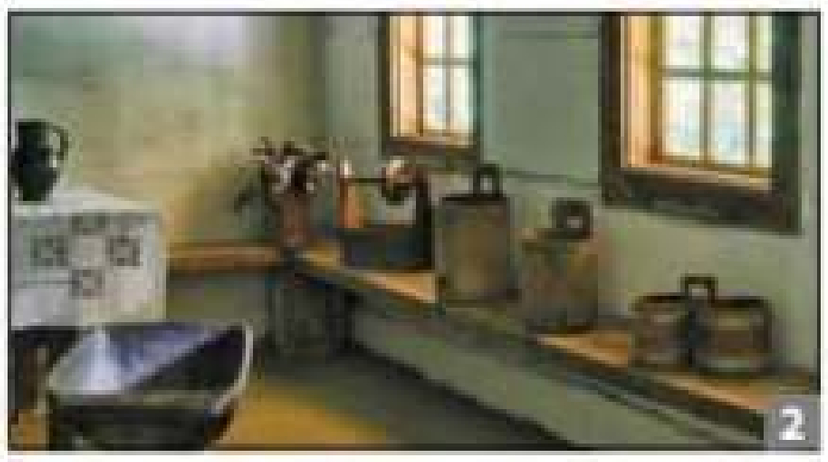

1. Зразки народного одягу в Музеї Івана Гончара. Київ
2. Інтер'єр старовинної хати. Музей «Шевченківський Гай», Львів
3. Локація музею народної архітектури. Пирогів, Київ

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Об'єднайтеся у творчу групу. Виконайте художню світлину, яка відтворить композицію однієї з картин М. Пимоненка. Запропонуйте в класі упізнати твір художника за цією «живою картиною».
Варіант 2. Виконайте ілюстрацію до одного з творів збірки Марка Вовчка «Народні оповідання».

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Як реалізм уплинув на українське мистецтво?
- Опишіть особливості творів М. Пимоненка. Чому його картини можна назвати літописом українського життя?
- Як у творах пейзажного жанру поєдналися риси романтизму й реалізму?
- Закінчіть речення.
  Видатними представниками побутового жанру в українському живописі є...
  Творчий метод майстрів барбізонської школи у своїй творчості застосовували...

Видатна особистість у мистецтві

Марія Башкирцева (1858–1884) — надзвичайно талановита українська художниця. Вона прожила коротке життя, але встигла спалахнути яскравою зіркою на небосхилі мистецтва.

Мисткиня народилася в селі Гавронці на Полтавщині. У юному віці виїхала до Франції. Вона була цілеспрямованою й працьовитою, тож поставила собі за мету досконало оволодіти художньою майстерністю. Самовіддано опановувала живопис і інші види мистецтва в паризькій Академії Жуліана — одному з небагатьох закладів, де на той час могли навчатися жінки.

Оскільки Марію приваблювали образи та життя людей різних соціальних верств, дорослих і дітей, вона стала майстринею жанрового живопису, також виявила талант портретистки.

Талант Марії засяяв одразу: роботи мали великий успіх на виставках, про неї захоплено писали газети, її високо цінували видатні французькі письменники Анатоль Франс, Еміль Золя, Гі де Мопассан. Творча спадщина Башкирцевої налічує понад 150 картин, 200 малюнків, ескізів і кілька скульптур. Вона стала першою українкою, чиї твори придбав Лувр.

А ще вона авторка знаменитого «Щоденника», яким зачитувалися європейці. Відомо, що французька акторка Жульєт Бінош захоплювалася цим твором, мріяла зіграти роль Башкирцевої.

4

5

6

4. Фотопортрет М. Башкирцевої в українському народному вбранні.
5. М. Башкирцева. Зустріч
6. М. Башкирцева. У художній студії Жуліана

1

ПОШУКИ РЕАЛІЗМУ НА УКРАЇНСЬКІЙ СЦЕНІ

? Чому реалістичні пошуки в українській музиці й театрі часто пов'язані з історичними подіями та сюжетами? Яка тематика вистав була важливою для реалістичного показу життя українців?

Українська музика й театр завжди прагнули правдивого зображення подій і національних характерів. У XIX ст., коли все українське заборонялося імперською владою або ж подавалося спотворено, це було вкрай важливо, а іноді дорівнювалося подвигу.

? Пригадайте з уроків історії сумнозвісний антиукраїнський зміст Валуєвського циркуляру й Емського указу.

Геній української музики М. Лисенко, який уважається найяскравішим романтиком, одночасно прагнув достовірності в художньому втіленні української історії, фактів, звитяги, традицій. Яскравим зразком є вже знайома вам історико-героїчна народна музична драма «Тарас Бульба».

Композитор М. Лисенко й лібретист опери М. Старицький не описували конкретні події, а узагальнено зображували визвольну боротьбу українського козацтва проти польського поневолення в XVI ст. Ідея служіння Батьківщині

1. Михайло Старицький
2. Національний академічний театр опери та балету імені Т. Г. Шевченка. Київ
3. Національний академічний театр опери та балету імені Соломії Крушельницької. Львів

2

3

втілена в самобутніх образах полковника козацького війська Тараса Бульби, його сина Остапа, Кобзаря. Конфліктність уносить постать молодшого сина Тараса — Андрія, який обирає власне щастя з польською шляхтичкою Марильцею всупереч патріотичним переконанням козаків.

Увертюра до опери побудована на трьох мелодіях: перша є закликом до боротьби, друга змальовує ліричний образ України, третя — це козацька пісня «Засвіт встали козаченьки». Фінал опери, втілений переважно оркестровими барвами, утворює своєрідну арку з увертюрою. Імпровізаційність народних дум чуємо в пісні старого Кобзаря «Ой, кряче ворон сизокрилий». У пісні Тараса «Гей, літа орел» (II дія) відчувається зв'язок з історичними піснями, а оркестр імітує звучання бандури. Хор «Гей не дивуйте, добрії люди, що на Вкраїні повстало» (III дія) — це справжня історична пісня часів Богдана Хмельницького, яка переносить нас на Запорозьку Січ, зображує могутню народну силу, готову до бою.

5

4. Г. Батій. Ескізи костюмів до опери М. Лисенка «Тарас Бульба»
5. Сцена з опери «Тарас Бульба». Харківський національний академічний театр опери та балету ім. М. В. Лисенка

? Послухайте фрагменти з опери «Тарас Бульба»: аріозо Тараса Бульби «Що у світі є святіше», арію Остапа («Що ти вчинив»). Які думки оволодівають старим козаком? Які почуття переживає Остап, дізнавшись про зраду й покарання смертю брата Андрія? Для якого голосу написана партія Тараса? Чи впливає тембр голосу на створення характеру персонажа?

Творчість Миколи Лисенка стала взірцем для західноукраїнських митців — Анатоля Вахнянина та Дениса Січинського. Ці найвизначніші галицькі композитори й просвітителі, сучасники Лисенка, також відзначалися широким європейським світоглядом, прагненням реалістичного показу українських традицій та історії, утвердженням національної ідеї в музиці.

Вершина творчості **Анатоля Вахнянина** — опера «Купало» — стала першою оперою на Галичині. «Роксоляна» **Дениса Січинського** була першим на Західній Україні оперним твором, написаним за сюжетом з української історії.

Ознайомтеся з фрагментами опер «Роксоляна» Д. Січинського або «Купало» А. Вахнянина.

1. Портрет Роксоляни, історичної особистості XVI ст., якій присвячена опера Д. Січинського
2. Анатоль Вахнянин
3. Денис Січинський
4. Будівля театру корифеїв. Кропивницький

Визначним явищем реалістичного українського мистецтва другої половини XIX ст. став **театр корифеїв**. Його «батьком» уважають талановитого режисера, педагога, драматурга й видатного актора **Марка Кропивницького**. Саме він 1882 р. в Єлисаветграді (Кропивницькому) створив «Товариство українських артистів під орудою М. Л. Кропивницького». Вистави «Товариства» ознаменували початок професійного театру в Україні й утвердження національного духу на сцені завдяки репертуару, що правдиво висвітлював українське життя.

Уперше Марка Кропивницького, братів Тобілевичів, Марію Заньковецьку, Михайла Старицького, Ганну Затиркевич-Карпинську та інших талановитих митців і мисткинь поетично назвали автори книги «Корифеї української сцени». Проте «театр корифеїв» виявився не лише зібранням зіркових особистостей в одній театральній трупі. Це — кульмінація в утвердженні національного мистецтва — режисури, драматургії, акторської школи, традицій, якими живиться сучасне театральне мистецтво України.

Передісторію виникнення «театру корифеїв» розкриває фільм — біографія М. Кропивницького. Про які його постановки згадується у фільмі? Де саме відбувалися зйомки фільму?

Виступи «Товариства акторів» розпочалися з постановки «Наталки Полтавки» І. Котляревського. У ролі Наталки тоді дебютувала

5

6

7

5. Марко Кропивницький
6. Іван Карпенко-Карий
7. Світлина сцени вистави театру корифеїв «По ревізії», 1885 р.

1

2

3

1. Марія Заньковецька в ролі Цвіркунки з вистави М. Старицького «Чорноморці»
2. Трупа театру корифеїв із М. Кропивницьким (у центрі)
3. Кадр із фільму «Мартин Боруля»

геніальна **Марія Заньковецька**, згодом перша народна артистка України, яку порівнювали зі знаменитою французькою акторкою Сарою Бернар. А роль Виборного Макогоненка блискуче виконав сам Марко Кропивницький.

Видатним режисером був і **Михайло Старицький**, який згодом організував власну трупу, став творцем музично-драматичного жанру у вітчизняному театральному мистецтві, досліджував етнографічні матеріали, знання про які використовував у постановках. М. Старицький інсценізував прозові твори й інших авторів. Найвідомішими є «Циганка Аза», «За двома зайцями».

Сучасних глядачів і нині хвилюють життєвою правдою п'єси М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, М. Старицького, а також Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, інших авторів із репертуару «театру корифеїв».

У вільний час дізнайтеся, які з п'єс цих авторів є в репертуарі сучасних українських театрів, зокрема у вашому регіоні. Які вистави ви дивилися? Поцікавтеся, як у топоніміці вашого краю, міста або селища вшановано діячів української сцени.

Кожен із братів Тобілевичів творив під псевдонімом. Старший Іван Тобілевич — визначний драматург і актор Іван Карпенко-Карий. Середній Микола Тобілевич — блискучий багатогранний

4

актор Микола Садовський, який відомий ще й тим, що організував перший стаціонарний театр в Україні, у Києві. Молодший із братів Тобілевичів Панас Саксаганський, окрім акторського таланту, увійшов до історії українського мистецтва як драматург і автор книг з акторської майстерності й режисури.

Розучіть іще один фрагмент з опери М. Лисенка за І. Котляревським «Наталка Полтавка» — пісню Виборного «Дід рудий, баба руда». Якими засобами передано такі риси характеру Виборного Макогоненка, як почуття гумору, спритність, хитрість. Порівняйте особливості акторської гри в опері та фільмі-опері. Який із варіантів, на ваш погляд, більш реалістичний?

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Перегляньте фільм «Мартин Боруля» за п'єсою І. Карпенка-Карого. Який із персонажів найбільше запам'ятався? Схарактеризуйте майстерність актора, який утілив цей образ. Чи актуальна сьогодні ідея фільму-вистави?

Варіант 2. Перегляньте фільм за п'єсою М. Старицького «За двома зайцями» (к/с ім. О. Довженка, 1961 р.). Розкажіть про акторські прийоми, якими користуються виконавці/виконавиці головних ролей у фільмі для створення образу свого персонажа. Спробуйте продемонструвати їх, обравши короткий фрагмент фільму.

5

Дід рудий, баба руда

Дід рудий, баба руда,
Батько рудий, мати руда,
Дядько рудий, тітка руда,
Брат рудий, сестра руда,
І я рудий руду взяв,
Бо рудую сподобав.

І руді музики грали,
І всі руді танцювали,
І дитятко маленьке —
І те трошки руденьке.

Ноти

4. Кадр із фільму «За двома зайцями»
5. А. Базилевич. Ілюстрація до комплекту листівок «Українські народні пісні»

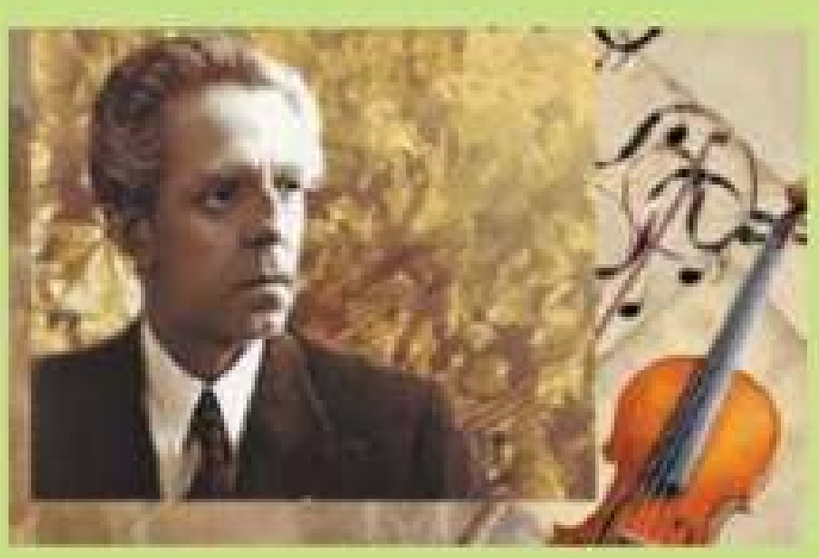

Тема 9. МИТТЄВІСТЬ ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНІХ ОБРАЗАХ

Одним із найбільших стильових напрямів у мистецтві кінця XIX — початку XX ст. став імпресіонізм, який виник у Франції.

Живописні експерименти з миттєвого відтворення вражень були зумовлені новим художнім світоглядом. Безпосередність, сміливість і свіжість письма, пізнання законів оптики й використання оптичних ефектів у необмежених можливостях кольору, інтерес до пленеру, спостереження за щоденням і його найтоншими нюансами й переходами — усе це об'єднало митців-новаторів.

Якщо живопис представлений плеядою яскравих і самобутніх митців, то в музичному мистецтві імпресіонізм розквітнув у творчості французького композитора Клода Дебюссі. Протериси нового напряму вплинули на творчі пошуки багатьох інших музикантів.

Українські митці також не оминули новаторських віянь імпресіонізму, що помітно в пейзажах майстрів, чиї творіння уславили національне образотворче мистецтво.

В українській музиці імпресіоністичну поетику простежуємо у творах вітчизняних композиторів, де імпресіоністичні ознаки переплітались з іншими стильовими пошуками, спираючись при цьому на український мелос і фольклор.

Яскрава музикальність зорових образів, притаманна образотворчому мистецтву, і зорові асоціації, якими відзначені музичні образи, споріднюють творчість музикантів і художників.

Електронний інтерактивний додаток

КРАСА МІНЛИВОГО СВІТУ В МИСТЕЦТВІ ІМПРЕСІОНІЗМУ

? Митцями якої країни започатковано імпресіонізм і здійснено найбільший внесок у його розвиток? Який вид мистецтва й завдяки чому був провідним в імпресіоністів? Чим стиль їхніх творів відрізняється від реалістичних?

Навесні 1874 р. у Парижі сталася знаменна подія, що визначила розвиток європейського образотворчого мистецтва на багато років уперед. То була перша виставка імпресіоністів — угруповання молодих художників, які кинули виклик традиційному мистецтву й започаткували новий художній напрям. Його назва походить від французького слова **Impression** — «враження».

Провідним видом мистецтва імпресіонізму став живопис, адже саме магія барв дозволяла відтворювати незліченні нюанси мінливого світу. Митці й мисткині по-своєму розуміли правдивість мистецтва. Вона полягала в неповторній швидкоплинній миті, зафіксованій у творі.

Імпресіоністи виробили особливу живописну манеру, яка передбачала накладання фарб на полотно швидкими енергійними мазками, використання семи основних кольорів спектра й уникання чорного. Вони працювали переважно на пленері, особливо в пейзажному жанрі. Це дозволяло миттєво «схоплювати» стани природи, зміни освітлення й кольорів.

1. Студія фотографа Надара, де 15 квітня 1874 р. відбулася перша виставка імпресіонізму. Бульвар Капуцинок, 35, Париж, Франція.
2. Клод Моне за роботою в студії
3. Зал виставки «Париж 1874: момент імпресіонізму». Національна галерея мистецтв, Вашингтон, США

1. Клод Моне. Враження. Схід сонця
2. Клод Моне. Водяні лілії і японський міст
3. Клод Моне у власному саду. Живерні. Франція
4. Листівка 1881 р. Таким бачив собор Клод Моне зі своєї майстерні
5. Клод Моне. Картини із циклу «Руанський собор»

Художники віддавали перевагу ефектам, які створювало сонячне сяйво, позбавляючи зображення чітких кольорів і надаючи їм мерехтливості. Також творам стали властиві незвичайний ракурс, композиція, що ніби виходить за межі полотна та ін.

Улюбленим жанром імпресіоністів був міський пейзаж. Вони любили відображати динаміку міста, дозвілля людей, їхнє щоденне життя, сади, квіти, воду — усе, що змінне, плинне й перебуває в русі.

Клод Моне — один із засновників імпресіонізму. Саме його картина «Враження. Схід сонця», показана на виставці, дала назву художньому напряму. Відтоді слово «враження» стало ключовим у характеристиці творчості всіх імпресіоністів.

Моне створював цикли картин, присвячених одній темі. Наприклад: «Стіжки сіна», «Руанський собор», «Водяні лілії», «Лондон». Він робив це з метою передати неповторний стан кожного мотиву в різний час доби, за різних атмосферних умов.

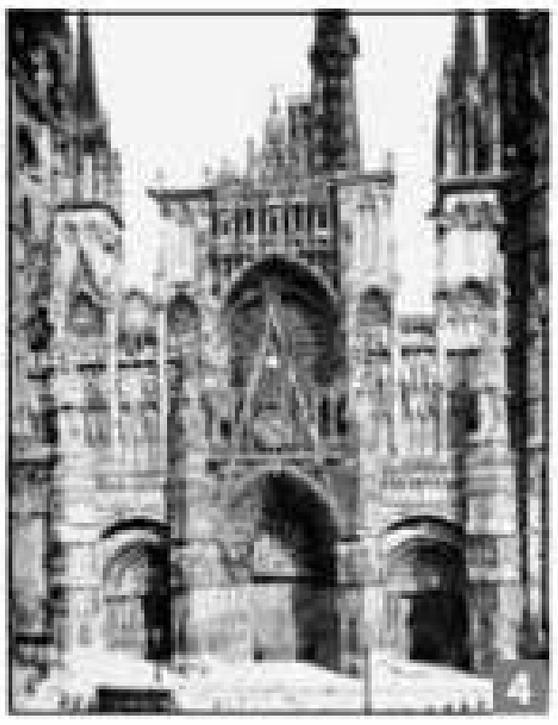

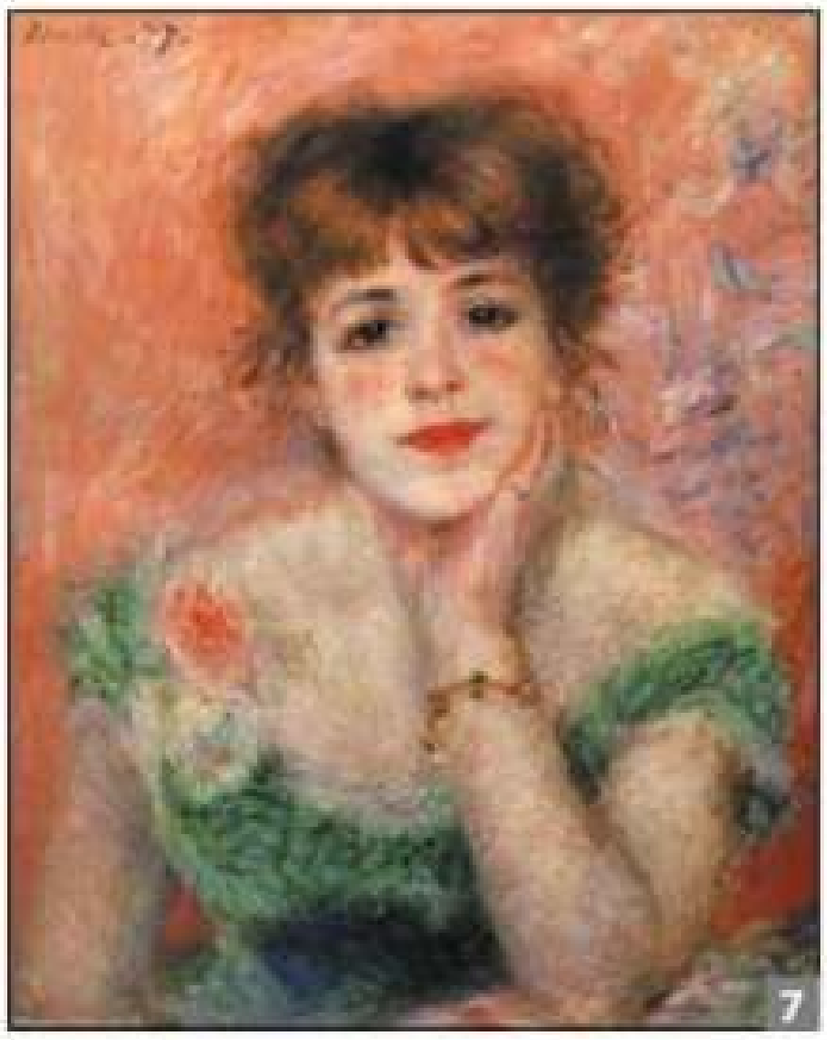

Ж У своїй садибі в селищі Живерні Клод Моне створив за власним дизайном сад зі ставком і романтичним місточком у японському стилі. На ставку розвів водяні лілії різних сортів. Художник сам дбайливо доглядав свій сад.

? Розгляньте твори К. Моне із циклу «Руанський собор». Проаналізуйте колірні гами творів. Опишіть, як вони передають стан погоди й пору доби. Поміркуйте, чому кажуть, що Моне, окрім традиційних трьох вимірів живопису (висота, ширина предметів і ілюзія глибини) увів четвертий — час.

Для **Оґюста Ренуара** живопис був джерелом задоволення й радості. У творчості він зумів передати свою любов до життя. Митець рідко творив на пленері. Найбільше його цікавили люди. Особливо чарівними є створені ним жіночі й дитячі портрети. На них зазвичай бачимо безтурботні й веселі, інколи задумливі обличчя.

Ренуар — майстер багатофігурних картин із різноманітними сценами дозвілля людей. Композиції побудовані таким чином, що глядач мимоволі відчуває себе учасником дійства.

? Розгляньте портрет актриси Жанни Самарі. Придивіться уважно, які барви використав Ренуар у написанні її обличчя, волосся, відкритих ділянок шкіри, одягу, а також тла картини. Яке ваше враження від створеного образу? Схарактеризуйте настрій моделі, переданий художником у цьому шедеврі.

6. Оґюст Ренуар. Бал в Мулен де ла Галетт
7. Оґюст Ренуар. Портрет актриси Жанни Самарі
8. Оґюст Ренуар. Дві сестри

Модель *(в образотворчому мистецтві) — особа, яка позує для створення картини, скульптури, художньої світлини тощо.*

Берта Морізо стала відомою художницею ще до того, як взяла участь у першій виставці імпресіоністів (на якій була єдиною жінкою). Тематика її творчості — неквапливе буденне життя, сценки родинного спілкування, відпочинку на лоні природи, щоденні побутові заняття, жіночі образи, пейзажі. Її зворушливі й ліричні твори присвячені також темі материнства.

Колеги називали Берту Морізо «віртуозом кольору». Вона майстерно досягала враження білого кольору завдяки змішуванню інших барв, зумисне залишала фрагменти полотна незаписаними, накладала крупні мазки фарби.

Едґар Деґа, як і багато хто з імпресіоністів, захоплювався розмаїттям і динамічністю великого міста. У його творах відображено життя вулиць, театрів, кав'ярень, кінних перегонів. Але справжньою пристрастю для нього став світ балету.

Понад усе художника цікавило відтворення руху. У цьому прагненні він винаходив нові композиційні прийоми, зображував моделей у різних ситуаціях і незвичних ракурсах. Індивідуальна художня манера Деґа вирізняється чіткістю й точністю рисунка, яким він віртуозно володів.

1. Едуард Мане. Портрет Берти Морізо
2. Берта Морізо. Літній день
3. Берта Морізо. Колиска

4

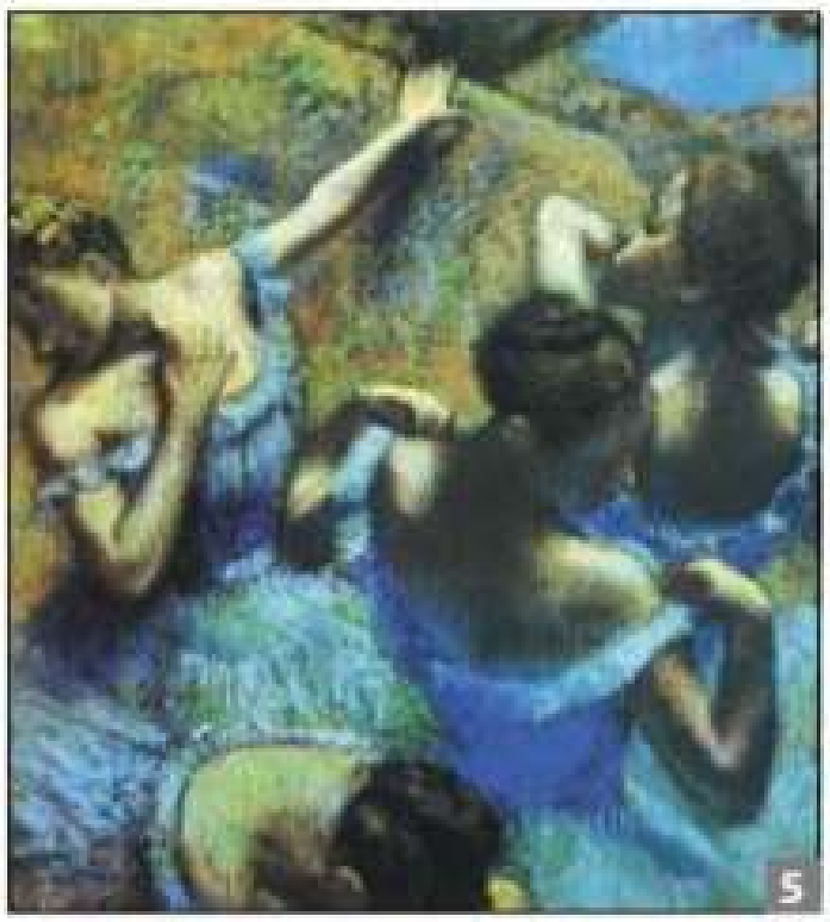

5

Едґар Деґа одним із перших створював імпресіоністську скульптуру, якій притаманні плинність форм, враження миттєвого руху, певної незавершеності. У його доробку велика кількість воскових і глиняних фігур танцівниць, жокеїв, коней.

Найбільш відома скульптура майстра — «Маленька чотирнадцятирічна танцівниця». Це новаторський твір для свого часу: Деґа вбрав постать дівчинки в одяг із тканини, а на голову наклав перуку зі справжнього волосся. Таким художнім винаходом він започаткував використання нетрадиційних матеріалів у скульптурі.

6

7

8

4. Едґар Деґа. Балетна школа
5. Едґар Деґа. Блакитні танцівниці
6. Едґар Деґа. Маленька чотирнадцятирічна танцівниця
7. Едґар Деґа. Кінь
8. Едґар Деґа. Жінка, яка сидить біля вази з квітами

Дізнайтеся самостійно історію створення Оґюстом Роденом скульптурної композиції «Громадяни Кале». Які історичні події відображені в цьому пам'ятнику? Кому він присвячений? Схарактеризуйте художні особливості твору. Висловіть власні судження з приводу почуттів, які могли переживати його герої.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Дізнайтеся про художній напрям постімпресіонізм. Дослідіть (на вибір) творчість Вінсента ван Гога, Поля Гогена, Поля Сезанна, Жоржа Сера або іншого представника цього напряму. Підготуйте презентацію. Влаштуйте обговорення в класі. Акцентуйте увагу на особливостях постімпресіонізму в порівнянні з імпресіонізмом. Що між ними спільного, а що їх відрізняє?

Варіант 2. Виконайте акварельними (або гуашевими) фарбами малюнок «Вид із мого вікна». Працюйте без попереднього начерку, використовуйте тільки чисті хроматичні кольори палітри, накладаючи їх на папір крупними мазками.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Як виникло мистецьке поняття «імпресіонізм»?
- Чим естетика імпресіонізму відрізняється від реалізму?
- Назвіть відомі живописні твори імпресіонізму.
- Як називали Берту Морізо?
- Закінчіть речення.
  Улюбленими жанрами й темами імпресіоністів були…

1. Жорж Сера. Сена в Курбевуа
2. Оґюст Роден. Громадяни Кале
3. Поль Сезанн. П'єро й Арлекін

Видатна особистість у мистецтві

Оґюст Роден (1840–1917) — найбільш уславлений представник імпресіонізму в мистецтві скульптури. Його твори вражають закладеною в них духовною силою, філософською глибиною й емоційною виразністю.

Головним мотивом творчості Родена було зображення тіла людини в динаміці. У цьому він досяг віртуозної майстерності. Задля досягнення ілюзії руху міг навіть поступатися анатомічною достовірністю постатей. Його твори охоплені сильними почуттями — любов'ю, відчаєм, болем.

Протягом багатьох років Оґюст Роден працював над великою горельєфною композицією «Ворота пекла», навіяною поемою середньовічного поета Данте Аліґ'єрі «Божественна комедія», мотивами античної міфології, біблійних легенд, давньої й сучасної поезії. У ній скульптор прагнув символічно втілити світ людських пристрастей. Окремі тематичні фрагменти цієї композиції Роден розробляв у вигляді самостійних творів.

«Мислитель» — найвідоміший із шедеврів Родена й один із найупізнаваніших скульптурних образів у світовому мистецтві. За первинним задумом майстра скульптура мала назву «Поет» і зображувала самого Данте, який у глибокій задумі спостерігає породження власної уяви. Та створений митцем образ набув узагальненого значення як образ філософа і творця. Він сповнений внутрішньої сили й духовної величі.

4. Джорж Чарльз Бересфорд. Портрет Оґюста Родена
5. О. Роден. Мислитель. Сад музею Родена. Париж, Франція
6. Оґюст Роден. Ворота пекла. Сад музею Родена. Париж, Франція

1

«ВРАЖЕННЯ» У ЗВУКАХ: МУЗИЧНИЙ ІМПРЕСІОНІЗМ

? Чи може музика «зупинити» швидкоплинну мить? Як звучить «враження»?

Живопис французьких імпресіоністів, який уразив публіку паризьких салонів і виставок наприкінці XIX ст., вплинув і на музичне мистецтво, викликав до життя нові звукові барви й образи.

Витонченість і невагомість, зорові асоціації, особлива увага до колориту й гри тембрів, «розмитість» фактури, невловимість ритміки й короткі «репліки» в мелодіях поруч із деталізованою ювелірністю та прозорістю чистих інструментальних звучань, де важливий кожен звук, — усе це характерні риси музичного імпресіонізму.

Імпресіонізм у музиці найяскравіше представлений творчістю французького композитора Клода Дебюссі.

? Назвіть відомі вам твори Клода Дебюссі, пригадайте власні враження від його музики. Доберіть 4–5 слів для опису вражень. Тембри яких інструментів спливають у вашій пам'яті? Чи пригадуються вам дзюркотливі пасажі арфи або рельєфна виразність звучання флейти?

2

3

1. Клод Дебюссі
2. Фортепіано Клода Дебюссі
3. Експозиція в будинку-музеї Клода Дебюссі. Сен-Жермен-ан-Ле, Франція

У творах різних жанрів (інструментальних мініатюрах, творах для голосу, хору, симфонічного оркестру, в опері й балеті) К. Дебюссі створив величезну галерею образів. Це музичні портрети, жанрові сценки й замальовки, а також перемінливі настрої натхненної природи.

Але найчастіше композитор писав для фортепіано — інструмента, який здатен передати широку палітру інструментальних тембрів, адже й сам митець був блискучим піаністом.

Шедевром імпресіоністичного музичного пейзажу визнана п'єса «Місячне сяйво»: споглядання нічного неба втілює стан єднання людини з природою.

Ніжність і пластичність короткої мелодії, що постійно варіюється, м'якість співзвуч, легке погойдування ритмів створюють ліричний портрет героїні прелюдії «Дівчина з волоссям кольору льону». Нотний текст композитор супроводив ремарками: «дуже тихо, ніжно, виразно» і навіть «пошепки, напівголосно, із поступовим розширенням».

Урочистий ритуальний танець «Дельфійських танцівниць» — враження композитора від побаченої ним у Луврі світлини з барельєфним зображенням трьох танцівниць на фрагменті мармурового фронтону давньогрецького храму, втілені вишукано й водночас просто.

4. Ежен Буден. Ефект місяця
5. Софі Жанжамбр Андерсон. Пісня жайворонка
6. Дельфійські танцівниці. Лувр, Париж, Франція

1

2

На початку XX ст. за межі США поширюється новий музичний стиль — джаз. Дебюссі одним із перших європейських композиторів підхопив нові віяння й використав їх у своїх творах. «Ляльковий кек-уок» — одна із частин фортепіанної сюїти «Дитячий куточок», яку композитор присвятив донечці. У п'єсі Дебюссі відчуваються характерні для регтайму (передвісника джазу) інтонації, передані гострим синкопованим ритмом і несподіваними паузами.

Кек-уок — *афроамериканський танець, який виконувався в супроводі банджо, гітари або мандоліни.*

Регтайм (тобто «розірваний ритм») — *жанр американської танцювальної музики, різновид джазу, який виник як спосіб гри на фортепіано, що імітував звучання банджо.*

Назва танцю кек-уок (cake-walk, тобто «хода за пирогом») походить від звичаю нагороджувати кращих танцюристів шматком пирога, а також пов'язана із танцювальними позами, які відтворюють пригощання стравою гостей (танець із пирогом).

На вашу думку, чи є сюжет у звукописному пейзажі «Місячного сяйва»? Розповідь про які події в кіно можна було б озвучити цією музикою? Де саме «проливається» місячне сяйво — у місті, сільській місцевості, лісі? Допомагає чи заважає вам проникнути в музичний образ візуальний ряд?

1. Огюст Ренуар. Дві дівчини за фортепіано
2. Постер конкурсу кек-уока. США (1896 р.)

? Порівняйте образність «Місячного сяйва» К. Дебюссі й «Зоряної ночі» Вінсента ван Гога. Також порівняйте виразність фортепіанного звучання твору й оркестрового перекладення, версії на органі, вібрафоні, електронному аранжуванні, джазовій обробці. На вашу думку, у чому полягає популярність цього твору?

Якою постає для вас героїня «музичного портрета» К. Дебюссі в прелюдії «Дівчина з волоссям кольору льону»?

Що більше знайшло втілення в «Дельфійських танцівницях»: пластика танцювального руху чи характери створених образів?

Прослуховуючи «Ляльковий кек-уок» із сюїти «Дитячий куточок» К. Дебюссі, підготуйтеся до «Творчої майстерні».

3

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Варіант 1. Спробуйте потанцювати під музику п'єси К. Дебюссі «Ляльковий кек-уок». Улаштуйте танцювальний батл.

Варіант 2. Імпресіоністичні риси є і в музиці інших митців, наприклад, у деяких творах видатного французького композитора Моріса Равеля. Поміркуйте, які саме характерні ознаки імпресіонізму відчутні у творі композитора «Гра води» або в циклі «Відображення».

СКРИНЬКА ПОРАД

До варіанта 1: підказку для виконання знайдете під час перегляду відеозаписів танцю кек-уок у мережі Інтернет.

До варіанта 2: розподіліть завдання між групами, кожна з яких прослухає певний твір М. Равеля. Зверніть увагу на те, що цикл «Відображення» (який ще має назву «Дзеркала») складається з п'яти п'єс. Порівняйте свої спостереження.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Які особливі риси притаманні музичному мистецтву імпресіонізму?
- Із яким видом образотворчого мистецтва можна порівняти твори цього напряму? Обґрунтуйте свою думку.
- Закінчіть речення.
  Найвидатнішим композитором-імпресіоністом був…
  Назвіть твори цього композитора, із якими ознайомилися під час уроку.

3. Вінсент ван Гог. Зоряна ніч

ЖИВОПИС, ЩО ЗВУЧИТЬ. УКРАЇНСЬКИЙ ЗВУКОПИС. ТВОРЧА РОБОТА

? Хто з українських митців творив під упливом імпресіонізму? Чи існує українська специфіка імпресіоністичного світовідчуття? У чому суголосність музики й живопису українського імпресіонізму?

Ознайомившись із творами українських живописців і композитрів, підготуйтеся до виконання творчої роботи — музично-живописної композиції.

Імпресіонізм для українських художників став творчим експериментом, виходом за межі класичних канонів живопису, способом вираження власного світосприйняття.

«Художником світла» називали геніального **Архипа Куїнджі**. Він експериментував із фарбами, удосконалював їхній хімічний склад заради досягнення фантастичних світлових ефектів.

* Справжньою сенсацією свого часу стала картина Архипа Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі». Художникові вдалося зобразити нічне освітлення так реалістично, що глядачі були вражені «живим» сяйвом місяця над річкою.

1. А. Куїнджі. Хмари
2. А. Куїнджі. Веселка
3. А. Куїнджі. Місячна ніч на Дніпрі
4. А. Куїнджі. Захід сонця в степу біля моря

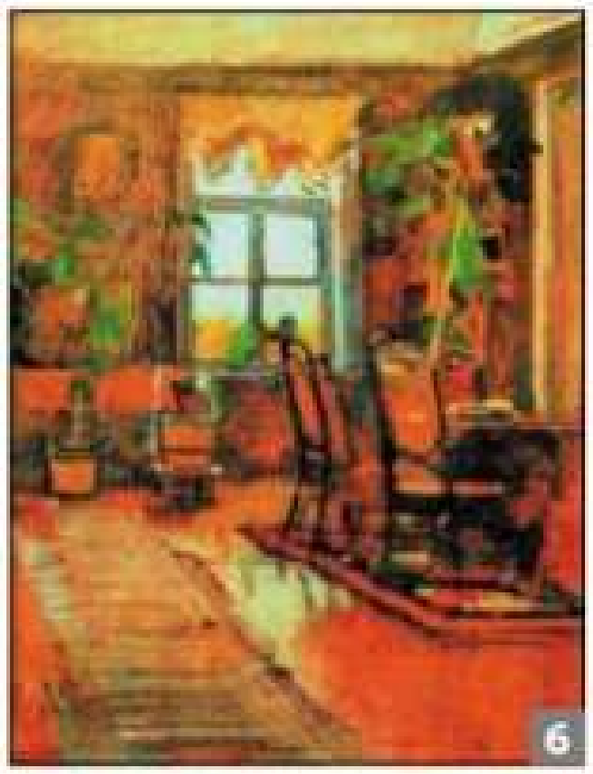

Близький до імпресіонізму **Петро Левченко** — талановий пейзажист і видатний майстер інтер'єра. Його картини наповнені простором, композиції та колорит створюють особливий ліричний настрій.

? В інтер'єрах П. Левченка відсутні люди, але при споглядданні виникає відчуття, ніби тут хтось щойно побував або от-от зайде. Чи погоджуєтеся ви з тим, що інтер'єри Левченка є «психологічними»?

Один із найвидатніших українських митців початку XX ст. — **Олександр Мурашко**. Його талант не обмежувався правилами певного напряму чи стилю. Художнє вирішення творів підпорядковувалося задуму. Тому його твори різноманітні за тематикою та за манерою виконання.

? Розгляньте твори О. Мурашка. Опишіть особливості колірних сполучень. Як вони допомагають схарактеризувати образи? Які настрої викликають твори?

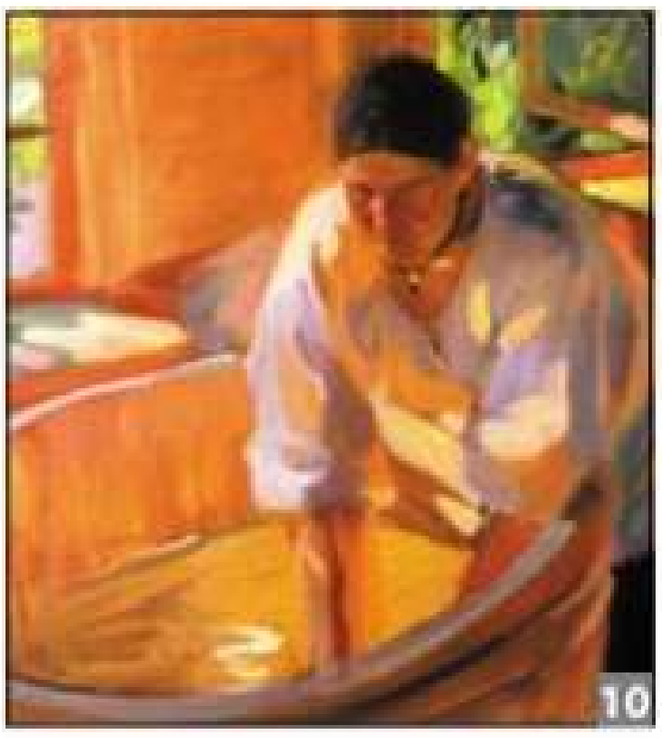

5. П. Левченко. Інтер'єр. Улітку
6. П. Левченко. Вітальня
7. П. Левченко. За читанням листа
8. О. Мурашко. Благовіщення
9. О. Мурашко. Дівчина в червонім капелюсі
10. О. Мурашко. Праля

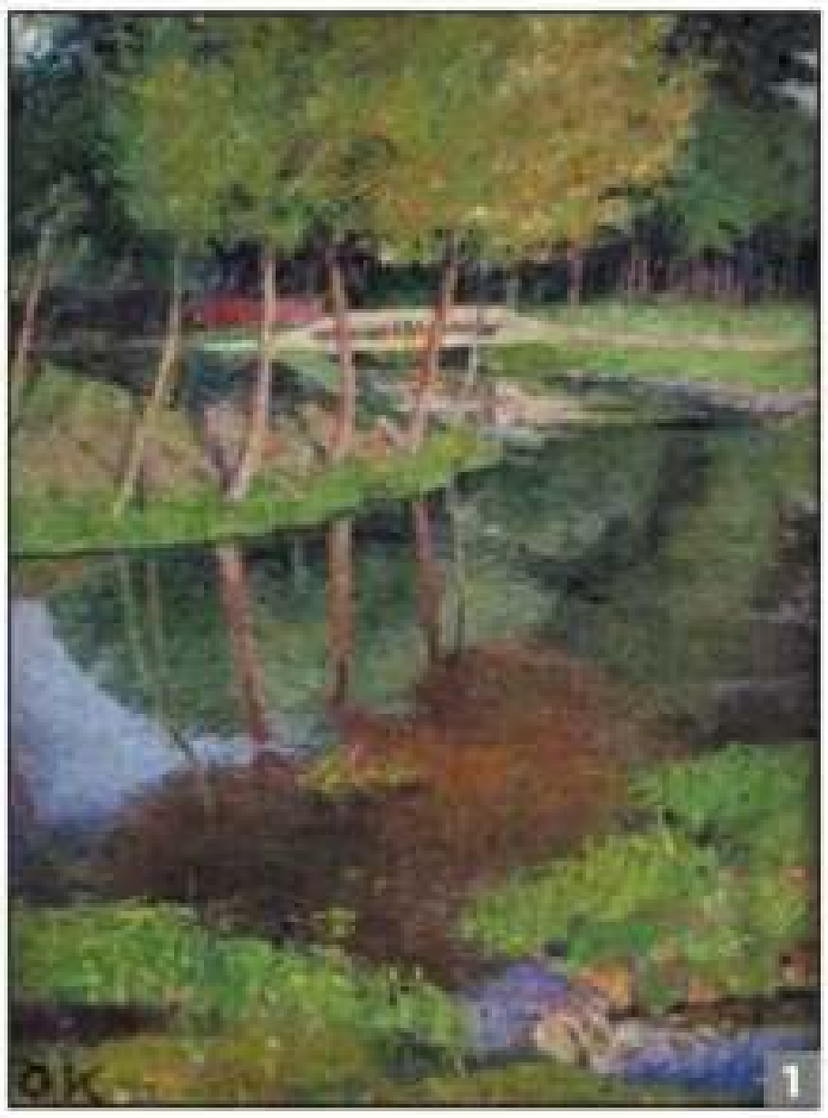

Новаторкою була й видатна львівська художниця **Олена Кульчицька**. Мисткиня бачила красу в простих сюжетах і майстерно відтворювала її. Роботи Кульчицької зачаровують неповторністю моменту. Осяяні сонцем сценки з народного життя сповнені відчуття радості та свята.

У творчості «поета кольору та сонця» **Івана Труша** імпресіонізм відзначений мінливістю колірної палітри, пружними мазками, світловими спалахами. Його твори із життя гуцулів сповнені повітря, легкості й романтичного настрою.

1. О. Кульчицька. Пейзаж із Косова. Млинівка
2. О. Кульчицька. Діти на леваді
3. І. Труш. Трембітарі
4. І. Труш. Гуцульські дівчатка

В українській музиці імпресіонізм переплітається із національними особливостями. Творчості українських композиторів у всі часи була притаманна опора на національне коріння.

У музиці **Василя Барвінського** відчутна живильна сила природи як головної дійової особи. Широка, з українським колоритом мелодика, барвиста гармонія, вишукане фактурне мереживо — усе це наповнене красою української душі.

Як гімн життю звучать прелюдії В. Барвінського для фортепіано. Послухайте ці твори.

Дізнайтеся про трагічну долю Василя Барвінського. Чому він називав себе «композитором без нот»? За бажанням послухайте фортепіанний цикл «Любов», що має автобіографічний характер. Промовистими є назви частин циклу — «Самота. Туга любові», «Серенада», «Бій. Біль. Перемога любові».

5

Поетичним зразком наче шовкового звучання вокально-ліричного пейзажу є «Вечірня пісня» **Кирила Стеценка** на вірші В. Самійленка.

Поміркуйте, якими засобами передано утихомирену закоханість у природу, споглядальність тихого українського вечора.

Як саме мелодія, гармонія, динаміка й інші засоби музичної виразовості передають життєствердні почуття в іншому романсі К. Стеценка — «Стояла я і слухала весну» на вірші Лесі Українки? Чи збігається музичне прочитання поезії композитора із вашим сприйняттям вірша? Яке з виконань — чоловічим чи жіночим тембром — вам ближче? Який тембр ви оберете для творчого проєкту?

6

7

5. Василь Барвінський
6. Кирило Стеценко
7. Українські митці хорової музики. У центрі сидять К. Стеценко та М. Лисенко

1

Кирило Стеценко був не тільки геніальним музикантом — композитором, хоровим диригентом, а й володів живописним талантом. Цей талант, помічений у юні роки, привів майбутнього композитора до навчання в художній школі Миколи Мурашка в Києві.

Самобутній творчий спадок **Миколи Леонтовича**, автора всесвітньо відомого «Щедрика», також позначений імпресіоністичними впливами.

У звукописі «Прелюду» хор a капела без слів утілює образ тиші. У хоровій мініатюрі «Літні тони» на вірші Григорія Чупринки короткі мотиви, які варіюються, викликають відчуття ледь уловимих свіжих літніх пахощів. У це «звучання» природи вплітається притаманний українському духу народний хоровий спів.

Готуючись до творчої роботи, перед прослуховуванням музики прочитайте вголос вірш Григорія Чупринки.

2

Самостійно ознайомтеся з творами українських митців, позначеними імпресіоністичними рисами: «Пісня» Левка Ревуцького для фортепіано, «Три п'єси на український теми» («Чуттєва ідилія», «Біля колиски», «Святкова») Федора Якименка.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

- Створіть відеоряд із живопису.
- Озвучте його музикою В. Барвінського, К. Стеценка, М. Леонтовича, Ф. Якименка, Л. Ревуцького. Визначте твори (фрагменти) за власним вибором або використайте всі названі.
- За бажанням зробіть літературні інкрустації фрагментів поетичних творів за власними уподобаннями.
- Дайте назву проєкту.
- Перед початком роботи над проєктом не забудьте розподілити обов'язки: порядок живописних творів, відбір музичних фрагментів і їхнє зіставлення із живописом у кадрі (слайді), визначення однокласників і однокласниць для декламування поезій.

1. Микола Леонтович
2. О. Шупляк. Портрет Миколи Леонтовича

ДЖЕРЕЛА

1. *Бодак Я.* Історія західноєвропейської музики від найдавніших часів до XVII століття: Навчальний посібник / Редакційна колегія: Я. Кеньо, З. Лельо, Б. Пиц. Дрогобич: Коло, 2017. 280 с.
2. *Гусарчук Т. В.* Артемій Ведель. Постать митця у контексті епох : монографія; [редактор Рудь О. Л.]. Київ : Музична Україна, 2019. 766 с.
3. *Епохи* історії музики в окремих викладах: В 2 ч. / Пер. з нім. та ред.-упор. Ю.Є.Семенов. Ч.1. Арс-антика, Арс-нова, Гуманізм. Ренесанс. Одеса: «Будівельник», 2003. 188 с.
4. *Епохи* історії музики в окремих викладах: В 2 ч. / Пер. з нім. та ред.-упор. Ю.Є.Семенов. Ч.2. Бароко, Класика, Романтика, Нова музика. Одеса: «Будівельник», 2004. 240 с.
5. *Жаркова В. Б.* Десять поглядів на історію західноєвропейської музики. Таємниці і бажання Homo Musicus : монографія : в 2 т. Т. 1. Київ. ArtHuss, 2018. 344 с.
6. *Історія* образотворчого мистецтва та архітектури. Курс лекцій / Укладач: к.і.н. О. Демідко. Київ: Видавництво К-Ліра, 2021. 182 с.
7. *Кіндратюк Б.* Дзвонарська культура України: монографічне дослідження; [наук. ред. Ю. Ясіновський]. 2-ге, випр. і доп. вид. — Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2015. 912 с.+ CD.
8. *Ковальчук А. А.* Коротка історія архітектури. Видавництво Старого Лева. 2024. 232 с.
9. *Корній Л. П.* Історія української музики : підручник для вищих муз. навч. закл. / Л. П. Корній. — К. : Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського : Вид-во М. П. Коць.Ч. 3 : XIX ст. 2001. 477 с.
10. *Михайло Вербицький.* Симфонії : монографія / текст Лілії Назар-Шевчук ; упорядкув. Руслана Косар. — Чернівці : Букрек, 2018. 120 с. : іл.
11. *Муха А.* Композитори України та української діаспори. Київ, Музична Україна, 2004. 352 с.
12. *Партесна* творчість в Україні XVII–XVIII століть (за каталогом Н. О. Герасимової-Персидської) / упоряд.: Л. Г. Руденко, Е. С. Клименко ; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; відп. ред.: Л. В. Івченко, О. П. Степченко. Київ : НБУВ, 2023. Ч. 1. 328 с.
13. *Сотська Г., Шмельова Т.* Словник мистецьких термінів. — Херсон: Видавництво «Стар», 2016. 52 с.
14. *Український* живопис XIX — поч. XX ст. / Упор. А. Мельний. Вид-во Галерея. Хмельницький, 2004. 304 с.
15. *Чекан Ю. І.* Світ, котрий насправді є... Оперний театр в інфраструктурі музичного життя. Львів, Вид-во УКУ, 2024. 236 с.
16. *Чепалов О. І.* Хореологія : ст. та лекції. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 228 с.
17. *Чернова І. В., Горман О.П.* Зарубіжна музика: історія, стилі, напрями: Навчальний посібник. Львів: НАСВ, 2016. 246 с.
18. *Darcey Bussell.* The Ballet Book. Ed DK/ 2006. 72 p.

САЙТИ

https://namu.ua — Національний художній музей України
https://knag.museum/index.php/uk — Київська галерея
https://www.louvre.fr/en — Лувр. Париж, Франція
https://www.pinakothek.de/de/alte-pinakothek — Стара пінакотека. Мюнхен, Німеччина
https://www.metmuseum.org/plan-your-visit/met-fifth-avenue — Метрополітен музей. Нью-Йорк, США
https://www.teatroallascala.org/en/index.html — Театр Ла Скала. Мілан, Італія
https://www.operadeparis.fr/ Гранд Опера. Париж, Франція
https://museum-portal.com/ua/muzeyi/89_nacionalniy-muzey-istoriyi-ukrayini Музеї України
https://accademiafilarmonica.it/ Філармонійська академія. Болонья, Італія

ГЛОСАРІЙ

А
авлос 40, 41, 42, 43, 60
адорант 18, 19
акрополь 31, 32, 33, 37
алегорія 95, 168, 176
амплуа 114
амфітеатр 46, 47, 54
антифон 100, 105
аркада 46, 52, 108
атріум 120
аттик 106, 107

Б
базиліка 46, 51, 53, 63, 65, 66, 78, 79, 80, 86, 89, 101
бельканто 127, 128, 133
буцина 42

В
веризм 220, 221
візантійський стиль 71
вітраж 62, 81, 82, 85, 86

Г
гідравлос 42
гістріон 60
гравюра 98, 99, 107, 117, 128, 144, 154, 177
григоріанський хорал 87, 88
гротеск 79

Д
дифірамб 39, 44, 54
донжон 77, 78

Е
енкаустика 66, 67

З
зикурат 19, 20
знаменний розспів 73, 76

І
ієратизм 18
іконопис 63, 66, 67, 69, 70, 88, 110, 111, 112, 137, 138, 141, 192
ілюмінування 83, 85
імпресіонізм 3, 236, 237, 238, 242, 243, 244, 247, 248, 249, 250, 251
інкрустація 18, 252

К
канон 18, 21, 22, 23, 62, 87, 100, 123, 144, 145, 148, 169, 248
канцон 89, 102
каплиця 108, 109, 110
класицизм 3, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 177, 183
комедія 54, 57, 59, 113, 116, 117, 243

К
корифей 56
котурни 56, 61
Л
літографія 213
літургія 28, 71, 72, 76, 89
М
мариніст 195
мелізми 133
мім 38, 57, 59, 61, 114, 117, 121
Н
нотопис 13, 39
О
ордер 32, 53, 63, 93, 108, 149, 150
орхестра 54, 55, 56, 60, 61
офорт 177, 194, 199
П
партесний концерт 142, 143, 146
периптер 31, 33
пленер 181, 211, 225, 236, 237, 239
поліфонія 88
портик 32, 33, 34, 167, 168
Р
рапсодія 38, 188, 191, 205
реалізм 3, 208, 209, 210, 214, 215, 216, 217, 222, 228, 230, 242
регтайм 246
рельєф 18, 19, 56, 74, 80, 83, 91, 99, 109, 110, 155, 166, 183, 243, 244, 245
Ренесанс 3, 53, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 115, 116, 117, 119, 122, 126, 131, 149, 150, 182, 253
речитатив 73, 104, 128
рококо 3, 118, 119, 123, 124, 125, 126, 133, 149, 156
романтизм 3, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 190, 191, 192, 194, 195, 197, 199, 200, 201, 203, 205, 209, 211, 215, 222, 228
С
сервент 89
симфонія 15, 38, 158, 159, 160, 204, 205, 207
синкретизм 15, 16
скена 60, 61, 105
смальта 65
стафаж 154, 156
стилізація 28, 29, 78
сфумато 97, 99
сюжет 18, 22, 34, 38, 43, 52, 59, 80, 82, 90, 95, 103, 104, 105, 110, 113, 114, 117, 124, 125, 127, 128, 129, 133, 145, 155, 163, 185, 186, 190, 208, 212, 216, 218, 219, 223, 230, 232, 246, 250
Т
темпера 66, 67, 204, 217
тесера 51
транскрипція 189, 191
тринокль 7
трипільський 3, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 17
тромплей 51, 52
трубадур 89
трувер 89
Ф
фреска 22, 23, 42, 49, 50, 51, 53, 61, 68, 69, 70, 71, 75, 76, 79, 80, 84, 89, 96, 97, 98
фронтиспіс 197, 199
фронтон 32, 37, 135, 245
Ч
чембало 173
червонофігурний вазопис 25, 34, 37
чорнофігурний вазопис 25, 34, 37
Ш
Шумер 3, 6, 17, 18, 19, 20, 23, 26, 27

мистецтво

підручник інтегрованого курсу для 8 класу закладів загальної середньої освіти

Особливості підручника:

- гармонійне поєднання образотворчої та музичної складових
- мотиваційні запитання для осмислення матеріалу
- система компетентнісних завдань до уроків
- покрокові зразки виконання творчих проєктів
- простір для самостійної творчості

Інтерактивний електронний додаток містить:

- аудіозаписи музичних творів для слухання й виконання
- галерею творів мистецтва різних епох, стилів, напрямів
- онлайн-тестування з аналізу творів мистецтва
- зразки виконання творчих проєктів
- методичні матеріали для вчителів

Долучаймося до світу краси та гармонії!

Проєкт підручника видавництва "Ранок"